

T.C.

UFUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

**DAĞLIK KARABAĞ'IN İŞGALİ SONRASI
TÜRKİYE- ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNE
SİYASİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MERVE ÖZEL ALTEMİR

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. MEHMET GÜNEŞ

ANKARA

2019

T.C.
UFUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

**DAĞLIK KARABAĞ'IN İŞGALİ SONRASI
TÜRKİYE- ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNE
SİYASİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MERVE ÖZEL ALTEMİR

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. MEHMET GÜNEŞ

ANKARA

2019

KABUL VE ONAY

Merve ÖZEL ALTEMİR tarafından hazırlanan "Dağlık Karabağ'ın İşgali Sonrası Türkiye- Ermenistan İlişkilerine Siyasi Etkilerinin İncelenmesi" başlıklı bu çalışma, 06.02.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK -Başkan

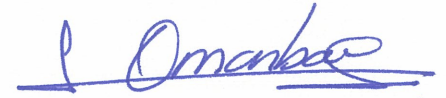
Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ - Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ergenekon SAVRUN - Üye

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Mehmet TOMANBAY

Enstitü Müdürü

ÖZET

Özel Altemir, Merve. Dağlık Karabağ'ın İşgali Sonrası Türkiye- Ermenistan İlişkilerine Siyasi Etkilerinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

Kafkasya, sahip olduğu jeopolitik konumu, doğal kaynakları, etnik ve dinsel yapısı ile tarihin her döneminde önemli bir bölge olarak görülmüştür. Soğuk savaşın sona ermesi ve 1991 Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Kafkasya'da önemli değişimler meydana gelmiştir. Ortaya çıkan en büyük problemlerden biri ise toprak anlaşmazlıklarıdır. Toprak anlaşmazlıklarının en önemlisi olan Dağlık Karabağ sorunu Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesiyle başlamış ve daha sonra sorun tüm bölgeyi etkileyen bir çatışmaya dönüşmüştür. Karabağ, tarih boyunca Azerbaycan'ın kültürel ve siyasi birliği içerisinde yer almıştır. Ancak Ermenistan'ın bu topraklar üzerindeki iddiaları 1988 Hankendi olaylarıyla daha ciddi bir boyut kazanmıştır. Hankendi, Azerbaycan'ın en gözde şehirlerinden biridir ve Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. Ermenistan'ın bağımsızlığını elde ettikten sonraki en büyük hedefi Dağlık Karabağ olmuştur. Sorunun birçok devletin ilgi alanı olmasının sebebi ise bölgenin büyük petrol kaynaklarına sahip olması, doğal kaynakların geçişi için önemli bir alan olması sayılabilir. Azerbaycan'ın topraklarının %20'sinin işgal edilmesi Dağlık Karabağ sorununun uluslararası kapsamda değerlendirilmesine neden olmuştur. İşgal sonucunda oldukça fazla sayıda Azeri şehit olmuş ve büyük bir çoğunluğu kendi ülkelerinden göçe zorlanmıştır.

Ermenistan'ın işgale devam etmesi, bölgesel birçok projeden mahrum kalmasına neden olmuş ve ülke için büyük kayıplar yaratmıştır. Durumun ciddiyeti üçüncü ülkelerin müdahalesine sebep olduğu gibi zor olan çözümü daha zor hale getirmiştir. ABD, Rusya ve İran sorunla yakından ilgilenen devletler olmasına rağmen yaklaşımları birbirinden farklı olmuştur. Her devlet kendisi için önemli gördükleri Kafkasya bölgesindeki sorunun çözümünde menfaatine göre hareket etmiştir. Sorun Azerbaycan- Ermenistan anlaşmazlığı dışına çıkmış ve uluslararası bir problem haline gelmiştir. Uluslararası hukuk kurallarına bakıldığı zaman Ermenistan'ın aleyhine durumlar ortaya çıkmış, toprak talepleri kabul görmemiştir. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı göstermediği sonucu ortaya çıkmıştır. Ermenistan'ın uzlaşmaz tavırları ise sorunun çözümünü olanaksız hale getirmiştir. Ermenilerin 'Arsak' adını

verdikleri Dağlık Karabağ bölgesi bir amaç, tutku haline gelmiş ve ideoloji olarak görülmüştür.

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlık ilan eden Ermenistan ve Azerbaycan'ı tanımış ve iki ülkeyle ilişkilerine büyük önem vererek başlamıştır. Azerbaycan, Türkiye'nin her bakımdan ilgi duyduğu Kafkasya politikasının en önemli ayağıdır. Kafkasya bölgesi Türkiye'nin iç ve dış politikası üzerinde oldukça etkili olmuştur. Azerbaycan sahip olduğu enerji kaynakları nedeniyle Türkiye ile birçok enerji politikası imzalamıştır. Ermenistan da Türkiye'nin Kafkasya politikasının önemli bir parçasıdır. Ancak komşu ülkesi Azerbaycan'ın topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesi ilişkilerin boyutunu değiştirmiştir. Türkiye kültürel, siyasi, coğrafi ve ekonomik bağları bulunan Kafkasya bölgesindeki sorunun çözülmesi için sürece en etkili şekilde katılmıştır. Türkiye bağımsızlık yıllarından itibaren Azerbaycan'ın en büyük destekçisi olmuş ve Ermenistan'ın işgal politikasına karşı durmuştur.

1993 yılında Türkiye, Ermenistan'a tepki olarak kara sınırını kapatmış ve o tarihten itibaren sınırını kapalı tutmaktadır. Türkiye bu tavırla Ermenistan'ı uluslararası hukuka uygun hareket etmeye mecbur bırakmak istemiştir. Ermenistan saldırılara 12 Mayıs 1994'e kadar devam etmiştir. Arabulucu devlet ve kuruluşlar ise çözüm arayışına girmiştir. Dağlık Karabağ sorunu Türkiye- Azerbaycan- Ermenistan ilişkilerinin temelini oluşturmuş ve birbirini etkilemiştir. Ateşkesten sonra Türkiye, Ermenistan ile ilişkilerde adımlar atmış ve protokoller imzalamıştır. Ancak 1993'te kapatılan sınır Ermenistan'ın konuya sert ve çözümsüz yaklaşımları yüzünden hala açılmamıştır. Bu kapsamda Türkiye- Ermenistan ilişkileri Dağlık Karabağ ile ilişkilendirilmeye devam edecektir.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Ermenistan, Azerbaycan, Dağlık Karabağ, Türkiye, Sovyetler Birliği, ABD, Rusya, İran

ABSTRACT

Özel Altemir, Merve. A research of political effects on relation of Turkey- Armenia after the invasion of Nagorno- Karabakh, Master's Thesis, Ankara, 2019.

The Caucasus has been regarded as an important region with its geopolitical position, natural resources, ethnicities and religious situation throughout history. Along with the end of the Cold War and the disintegration of The Soviet Union in 1991, there have been significant changes in Caucasia. One of the biggest problems to arise is territorial disputes. Nagorno-Karabakh Conflict, which is the most serious problem among all, began with the Armenian invasion of the Azerbaijan territories, and then the problem turned into a conflict which affected the whole region. Karabakh has become a part of cultural and political unity of Azerbaijan throughout history. However, Armenia's demands on the territories have had a further dimension with the clashes in Khankendi in 1988. Khankendi is one of the most popular cities of Azerbaijan and it was invaded by Armenia. After gaining its independence, Nagorno-Karabakh became the main target for Armenia. The reason why the problem is many countries' point of interest may be because of the fact that the region has large petroleum resources and that the region is in an important position for transition of natural resources. Because of the invasion of 20% of the Azerbaijan territories, the Nagorno-Karabakh conflict is discussed within an international scope. As a result of the invasion, a large number of Azerbaijan citizens became martyr and great majority of them was forced to migrate from their own country.

Armenia maintained its invasion, and this invasion deprived Azerbaijan of many regional projects and caused great losses for the country. The gravity of the situation caused the intervention of third parties and made the already complicated problem even more complicated as well. Despite the fact that the USA, Russia and Iran are quite interested in the problem, they have had different approaches towards the issue. Each country has adopted an attitude towards the problem in the Caucasus region which they consider important for themselves in accordance with their benefits. The problem has gone beyond the Azerbaijan-Armenia dispute and has turned into an international problem. When the rules of international law are taken into consideration, some situations against Armenia has arisen and its demands for the territories are not accepted. It is concluded that it does not show respect for the territorial integrity of

Azerbaijan. Uncompromising attitudes of Armenia has made the solution of the problem impossible. Nagorno-Karabakh region which is called 'Arsak' by Armenians has grown into an aim and a passion and considered as an ideology.

Turkey recognized Armenia and Azerbaijan which declared their independence after the disintegration of The Soviet Union, and gave great importance to the relations with them from the beginning. Azerbaijan is the most important part of Turkey's caucasus policies to which Turkey gives great importance in all aspects. The Caucasus region has had an important effect on Turkey's domestic and foreign policies. Azerbaijan has signed many energy policies thanks to its energy resources. Armenia is also an important part of Turkey's caucasus policies. However, the Armenian invasion of the territories in Azerbaijan, Turkey's neighbour, has changed the course of the relations.

Turkey has contributed effectively to the process for resolving the problems in the Caucasus region with which it has cultural, political, geographical and economic bonds. Turkey has been the most supportive country to Azerbaijan since its indepenence and has always been against the invasion policies of Armenia.

In 1993, Turkey closed its borders to Armenia as a reaction, and has kept its borders closed since then. With this attitude, Turkey aimed to compel Armenia to act in accordance with the international law. Armenia continued attacking until 12 May 1994. The countries and organisations to settle the problem have tried to reach solutions. The Nagorno-Karabakh conflict provided a basis for Turkey-Azerbaijan-Armenia relations and influenced each other. After the ceasefire, Turkey has made progress on its relations with Armenia and has signed many protocols. However, the border which was closed in 1993 has not yet been opened because of Armenia's inflexible and uncompromising attitudes. In this context, Turkey-Armenia relations will continue to be associated with the Nagorno-Karabakh.

Key Words: Caucasia, Armenia, Azerbaijan, Nagorno Karabakh, Turkey, The Soviet Union, USA, Russia, Iran

İÇİNDEKİLER

ÖZET.	i
ABSTRACT.	iii
KISALTMALAR.	ix
GİRİŞ.	1
BÖLÜM 1: DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN ORTAYA ÇIKIŞI	
1.1 Karabağ Bölgesi Hakkında Kısa Bilgi.	3
1.1.1 Karabağ Bölgesi'nin Adı, Coğrafyası.	3
1.1.2 Dağlık Karabağ'ın Tarihi.	4
1.2 Dağlık Karabağ Sorununun Niteliği.	7
1.2.1 Dondurulmuş Çatışmalar ve Dağlık Karabağ Uyuşmazlığı.	7
1.2.2 Ermenilerin Kafkasya Bölgesine Göçü.	8
1.2.3 Kafkasya'daki Belirsizlik ve Savaşın Temel Sebepleri.	9
1.2.4 Sovyetler Birliği'nin Çöküşü ve Karabağ Sorununun Ortaya Çıkışı.	12
1.2.5 Azerbaycan'ın Siyasi Yönetim Çabaları.	15
1.3 Ermenistan'ın İşgal Ettiği Azerbaycan Toprakları.	20
1.3.1 İdeolojik Araç Olarak Sumgayıt Kenti Olayları.	20
1.3.2 Hankendi'nin İşgali.	21
1.3.3 Hocalı Katliamı.	21
1.3.4 Şuşa ve Laçın'ın Alınması.	23
1.3.5 Kelbecer Rayonu'nun İşgali.	24

1.3.6 Ağdam'ın İşgali.	26
1.4 Uluslararası Alanda Yaşanan Önemli Olaylar ve Dağlık Karabağ Sorununa Etkileri.	27
1.4.1 Kosova'nın Bağımsızlığı ve Karabağ Sorunu ile İlişkisi.	27
1.4.2 Ağustos 2008 Olayları ve Dağlık Karabağ Sorununda Alınacak Dersler.	28
1.4.3 Ukrayna Meselesi ve Karabağ'a Etkileri.	30
BÖLÜM 2: AZERBAYCAN- ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ VE ÇÖZÜME YÖNELİK GİRİŞİMLER	
2.1 Azerbaycan- Ermenistan İlişkilerinin Niteliği.	33
2.1.1 Azerbaycan ve Ermenistan'ın Dağlık Karabağ İddiaları.	33
2.1.2 Azerbaycan'ın İşgal Altındaki Topraklarının Durumu.	36
2.1.3 Dağlık Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan'a Sosyo-ekonomik Etkileri.	37
2.1.4 Mülteciler ve Zorunlu Göçmenler.	38
2.1.5 Azerbaycan için Sorunun Çözümü ve İzlediği Politikalar.	40
2.1.6 Ermenistan Dış Politikası ve Dağlık Karabağ Sorununa Yönelik Tutumu.	44
2.2 Arabulucu Devletlerin Çözüme Yönelik Girişimleri.	47
2.2.1 Rusya'nın Sorunu Kontrolünde Tutma Çabaları ve Ermenistan'a Desteği.	47
2.2.2 ABD'nin Süreçteki Konumu.	50
2.2.3 İran'ın Meseleye Tavrı.	54
2.2.4 Diğer Devletlerin Arabuluculuk Rolü.	57
2.2.4.1 Fransa ve Dağlık Karabağ.	57
2.2.4.2 Almanya ve Dağlık Karabağ.	59

2.2.4.3 İngiltere ve Dağlık Karabağ.	60
2.3 Uluslararası Kuruluşların Barışçıl Çözüm Arayışları.	61
2.3.1 BM Güvenlik Konseyi'nin Tutumu.	61
2.3.2 AGİT'in Gerçekleştirdiği Barış Görüşmeleri.	64
2.3.3 AB'nin Çözüme Yönelik Girişimleri.	67
2.3.4 İslam İşbirliği Teşkilatı'nın Aldığı Kararlar.	68
2.4 Dağlık Karabağ Sorununun Çözülememesinin Nedenleri.	70
2.4.1 Rusya Faktörü.	70
2.4.2 Uluslararası İlgisizlik ve Minsk Grubu'nun Etkisizliği.	72
2.4.3 Batı'nın Çifte Standart Politikaları.	73
2.4.4 Tarafların Birbirlerine Karşı Güvensizliği ve Ermenistan'ın Kendi İşgal Politikasını Meşrulaştırması.	76
2.5 İşgalin Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi.	76
BÖLÜM 3: DAĞLIK KARABAĞ'IN İŞGALİ SONRASI TÜRKİYE'NİN AZERBAYCAN VE ERMENİSTAN İLE SİYASİ İLİŞKİLERİ	
3.1 Dağlık Karabağ ve Türkiye- Azerbaycan İlişkilerinin Niteliği.	81
3.1.1 Türkiye'nin Dağlık Karabağ Sorununa Yaklaşımı.	81
3.1.2 Türkiye'nin Azerbaycan'a Dağlık Karabağ Desteği.	85
3.1.3 Stratejik Ortaklık ve Türkiye- Azerbaycan Enerji İlişkisinin Önemi.	88
3.2 Türkiye- Ermenistan İlişkilerinin Niteliği.	92
3.2.1 Dağlık Karabağ Sorunu Kapsamında İlişkiler ve Tarafların Yaklaşımı.	92
3.2.2 Türkiye-Ermenistan Sınırının Kapatılma Nedenleri ve Sürecin Gelişimi.	98

3.2.3 İlişkilerin Geliştirilmesine Yönelik Girişimler ve Protokoller.	106
3.3 Türkiye- Azerbaycan- Ermenistan İlişkileri.	115
SONUÇ.	124
KAYNAKÇA.	131

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİK	:Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
ARDNŞ	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi
BDT	:Bağımsız Devletler Topluluğu
BİLGESAM	:Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BMT	: Birleşmiş Milletler Teşkilatı
BOTAŞ	: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
CSTO	: Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
DİBK	:Dış İşleri Bakanları Konferansı
DKÖB	: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi
FIFA	: Uluslararası Futbol Federasyonları Birliği
GUAM	: Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
SOCAR	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi

- SSC : Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
- SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- TANAP : Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı
- TARC :Turkish- Armenian Reconciliation Comission (Türk- Ermeni Barışma Komisyonu)
- TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
- TEPAV : Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı
- TESEV : Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
- USAK : Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu
- VAT : Viyana Ermeni- Türk Platformu

GİRİŞ

Dağlık Karabağ bölgesi, sahip olduğu jeopolitik konum, doğal enerji kaynakları, kültürel ve dinsel bileşenleri ile farklı bir öneme sahiptir. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Kafkasya'da ortaya çıkan toprak anlaşmazlıklarının en önemlisidir. Konunun önemini arttıran diğer mesele ise birçok devletin Kafkasya bölgesini rekabet alanı olarak görmesidir. Konu bir süre sonra bölgesel bir mesele olmaktan çıkmış ve uluslararası bir boyut kazanmıştır. Türkiye'nin de Dağlık Karabağ sorununa müdahale etmiş olması ve iki taraf ile ilişkilerini etkilemesi açısından ele almaya değer bir konu olarak görülmüştür. Dağlık Karabağ, Türkiye'nin Ermenistan ve Azerbaycan'a karşı izlediği politikaların temelini oluşturmuştur. Dağlık Karabağ sorunu, Ermenistan'ın haksız toprak iddiaları ile ortaya çıkmış ve işgallerini arttırması ile kamuoyunun gündemine oturmuştur.

Bu çalışmada Dağlık Karabağ bölgesinin yakın geçmişinden başlanarak coğrafyası hakkında bilgiler verilmiş, sorunun niteliği, sorunun ortaya çıkmasını etkileyen sebepler anlatılmıştır. Çatışmaların başladığı tarihten itibaren olaylar kronolojik bir sistemle aktarılmış ve Ermenistan tarafından işgal edilen Azerbaycan toprakları hakkında bilgiler verilmiştir. Uluslararası alanda yaşanan önemli olayların Dağlık Karabağ sorununa etkileri üzerinde durulmuş ve olaylar arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. Aynı zamanda Dağlık Karabağ Bölgesi'nde çatışmalar yaşanırken Azerbaycan'ın siyasi yönetim çabalarından bahsedilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde daha çok Azerbaycan- Ermenistan ilişkilerinin niteliği üzerinde durulurken, tarafların karşılıklı iddialarına, uyguladıkları politikalara, işgal altındaki Azerbaycan topraklarının sosyo-ekonomik durumuna ve Azeri mültecilere yer verilmiştir. Aynı zamanda bu süreçte arabuluculuk yapan başta ABD, Rusya, İran olmak üzere diğer devletlerin girişimleri aktarılmıştır. Arabulucu devletler dışında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Avrupa Birliği ve İslam İşbirliği Teşkilatı gibi önemli uluslararası kuruluşların girişimleri de bağlantılı bir şekilde anlatılmıştır. Farklı tarihlerde gerçekleştirilen zirveler ve çözüm için oluşturulan formatlar yer almaktadır. Dağlık Karabağ'ın hukuki statüsü tartışılmış ve işgal uluslararası hukuk açısından değerlendirilmiştir. Arabulucu devlet ve uluslararası kuruluşların girişimlerine rağmen Dağlık Karabağ sorununun çözülememesinin nedenleri açıklanmıştır.

Çalışmanın son bölümünde ise asıl konu olan Türkiye'nin Dağlık Karabağ sorununa yönelik tutumu, Ermenistan ve Azerbaycan ile siyasi ilişkileri anlatılmıştır. Azerbaycan'la tarihi, kültürel ve coğrafi bağları olan Türkiye'nin tutumu ve süreçteki önemli etkisi vurgulanmıştır. Azerbaycan ve Türkiye'nin soruna yaklaşımları ve aralarında imzalanan protokollere yer verilmiştir. Bu kapsamda iki devlet arasındaki bölgesel güvenlik ve enerji ilişkisinin önemi vurgulanmıştır. Türkiye, Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'ın en büyük destekçisi olarak yanında yer almış ve Ermenistan'ın işgale devam etmesi üzerine kara sınırını kapatmıştır. Bu yaklaşımın Ermenistan'la ilişkilere çok yönlü etkileri incelenmiştir. Daha sonra ilişkilerin normalleşmesi adına atılan adımlar ve Azerbaycan'ın tepkisi üzerinde durulmuştur. Türkiye, Dağlık Karabağ sorununa barışçıl ve temkinli yaklaşırken Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin bu girişimi ne yönde etkilediği üzerinde durulmuştur. Dağlık Karabağ sorunu dünya gündeminde önemli bir sorun haline gelmiş ancak çözüme yönelik olumlu bir sonuç alınamamıştır.

Sonuç bölümünde ise Türkiye- Ermenistan ilişkileri açısından yapılması gerekenler hakkında önerilerde bulunulmuştur. Gelecek senaryoları değerlendirilmiş ve hangi modelin daha uygun olacağı konusunda tavsiyeler verilmiştir. Çalışmada farklı tarihlerde ele alınmış çeşitli kaynaklardan yararlanılmış, tezler incelenmiştir. Aynı zamanda tarihi belgeler ve istatistiklere bakılmış, olaya tanık olan ve Dağlık Karabağ Savaşı'nda o bölgede yaşayan insanlarla yapılan röportajlar dikkate alınarak hazırlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN ORTAYA ÇIKIŞI

1.1 DAĞLIK KARABAĞ BÖLGESİ HAKKINDA KISA BİLGİ

1.1.1 Karabağ Bölgesinin Adı, Coğrafyası

Karabağ sorunu, Azerbaycan ile Ermenistan arasında yer alan coğrafi ve tarihsel bir ihtilaf konusu olduğundan konuya öncelikle bu açıdan bakmak gerekir. Bu amaçla Karabağ'ın coğrafi konumunu ve eskiden günümüze kısaca tarihini açıklamak önemli olacaktır (Haşimzade, 2012, s.3). Gerek Sovyetler Birliği döneminde, gerekse daha önceki dönemlerde her yönüyle Azerbaycan'ın bir parçası olarak kabul edilen Dağlık Karabağ eski Karabağ vilayetinin yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadır (Özyılmaz, 2013, s.194).

Karadeniz'in doğusundaki Taman yarımadasından Hazar Denizi'nin batısındaki Apşeron yarımadasına kadar uzanan dağlık bölge, Kafkasya olarak isimlendirilmektedir. Kafkasya'nın doğusu Asya kıtasında, batısı ise Avrupa kıtasında yer almaktadır. Karabağ ise Kafkas dağlarının güney doğusunda yer alan bölgede bulunmaktadır (Ekici, 2017, s.63). Tarihi Karabağ bölgesi, Azerbaycan'da Kür ve Aras ırmakları ile Gökçe Gölü arasında batıda Ermenistan, güneyde İran sınırına yaklaşan kuzeyden güneye 120 km, doğudan batıya ise 35-60 km uzunlukta dağ ve ovalardan oluşan bölgedir (Gökçe, 2011, s.1112).

Karabağ sorununu analiz edebilmek için, öncelikle Karabağ bölgesi ile Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ni birbirine karıştırmamak gerekir. Karabağ, bugünkü Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki, güney bölümü İran içinde kalan bir coğrafi bölgedir. Yüzölçümü yaklaşık olarak 18.000 km²'dir. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi ise bu coğrafi bölgenin içince 4.392 km²'lik yüzölçümüne sahip, SSCB döneminde özerklik kazanmış, Azerbaycan içinde bulunan ve Ermenistan'a sınırı olmayan bir özerk yönetim birimidir. Bu özerk yönetim birimi Karabağ coğrafi bölgesinin kuzey kısmında yer aldığı için Dağlık Karabağ sorunu, bazı kaynaklarda 'yukarı' Karabağ sorunu olarak geçmektedir (Sayılan, 2007, s.5).

Karabağ'ın coğrafi konumunu ve özelliklerini Kafkasya dağlık sahasına özgü iklim özellikleri belirlemektedir. Karabağ, Ermenistan'la birlikte Kafkasya sahasının iki büyük bölgesinden biridir. Bölge Azerbaycan'a özgü olan dokuz iklim kuşağından üçüne sahiptir. Madeni kaynakları bakımından da bölge yeraltı zenginlikleriyle ünlüdür (Çetinkaya, 2016, s.5). Karabağ bölgesi, ekonomik açıdan sınırlı olmakla birlikte, coğrafi konumu itibarıyla Ermenistan ve İran'ı kontrol edebilecek jeopolitik bir öneme sahip bir noktada bulunmaktadır. Bu sebeple söz konusu bölge hakkındaki anlaşmazlık, ekonomik olmaktan ziyade tarihi ve politik temelli olarak değerlendirilebilir (Özyılmaz, 2013, s.194).

Sovyetler Birliği dönemindeki Azerbaycan tarihi Karabağ bölgesi üzerindeki Ağdam, Ağcabedi, Akdere, Beylegan, Cebail, Berde, Terter, Yevlah, Fuzuli, Kubatlı, Mingeçevir, Hocavendi, Şuşa, Laçın, Kelbecer, Hanlar, Gorus, Zengezur, Hadrut rayonları ve Hankendi şehri yer almaktaydı. Fakat eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi, Hankendi şehri merkez olmak üzere Şuşa, Hadrut, Hocavend ve Askeran rayonlarından oluşmaktaydı. 'Karabağ' kelimesi de tamamen Türkçe olan 'kara' ve 'bağ' sözcüklerinin birleşmesinden oluşmaktadır. Bölge için kullanılan 'Karabağ' ve 'Arsak' kelimelerinin her ikisi etimolojik olarak Türkçe kökenlidir. Aynı zamanda, 17. Yüzyılın ortalarında bu topraklar üzerinde kurulan bir Azerbaycan Türk hanlığının adını da ifade etmektedir (Aslanlı, 2015, s.11- 12).

1.1.2 Dağlık Karabağ'ın Tarihi

Dünyanın, ırksal- mezhepsel çeşitlilikler, farklı dil ailesine mensup grupların yoğunluğu ve çok sayıda etnik karışımın olduğu üç önemli bölgesi bulunmaktadır: Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkasya. Her üç bölgede bugün ciddi sorunlar görülmektedir. Bu bölgede durmadan sıcak temaslar yaşanmaktadır. Bazen de bu bölgelerden birinde yaşanan sorun çözüme kavuşturulurken, ötekinde çatışma sesleri yükselmektedir ve bu bölgelerden biri de Dağlık Karabağ'dır (Mustafayev, 2013, s.282). Dağlık Karabağ SSCB döneminden beri Ermenistan ve Azerbaycan arasında sorun olmuştur. Sovyetler Birliği döneminde merkezi yönetim tarafından baskılanan sorun, mevcut otorite zayıflayıp ortadan kalkınca yeniden su yüzüne çıkmış, Azerbaycan ve Ermenistan gibi iki bağımsız devlet arasında uluslararası bir çatışmaya dönüşmüştür (Sapmaz & Sarı, 2015, s.3).

Dağlık Karabağ sorununu daha iyi analiz edebilmek için öncelikle, sorunun esas kaynağı olan Ermenistan Devleti'nin hangi dönemlerden geçerek bu fırsatı elde ettiğini belirtmek gerekir. Tarihte hiçbir zaman bir devlet kuramamış hatta Osmanlı İmparatorluğu döneminde 'millet-i sadıka' olarak bilinen Ermenilerin bir millet veya bir devlet kurma fikrinin nereden beslendiğini ve bunu adım adım gerçekleştirmek için 19. Yüzyılın başlarından itibaren nelere başvurduklarını aydınlatmak gerekir (Özkul & Vermez, 2014, s.2).

Ermenilerin bir devlet kurma fikrini besleyenler sömürgeci devletler olarak görülmektedir. Sömürgeci devletler, Ermeniler ile azınlık halde buldukları Doğu Anadolu ve Kafkas Bölgesi'nin stratejik önemi nedeniyle yakından ilgilenmektedir. Bölge Karadeniz, Hazar Denizi ve Basra Körfezi üçgeni arasında bulunmakta ve İran-Kafkasya yoluyla Asya içlerine açılma imkanı sağlamaktadır. Bu sebeple İngilizler için ihmal edilmemesi gereken çok önemli stratejik bir öneme sahiptir. Dağlık Karabağ, bu öneminden dolayı, devletlerarası rekabet alanı haline gelmiştir. Bu kapsamda, Çarlık Rusya'sı ve İngiltere Ermenilerle ilk ilgilenen devletler olmuştur. İngiltere, Rusya'nın Ermeni politikası tehlikeli görmüş ve onların amaçlarının Doğu Anadolu'yu Slavlaştırarak sıcak denizlere inmek olduğunu kısa sürede anlamıştır. Rusya, ekonomik nüfuzunu korumak ve sömürge yollarının güvenliğini sağlamak için, bölgede kendisine bağımlı bir Ermenistan yaratmanın hesapları içine girmiştir.

Karabağ'ın tarihi çok eski dönemlere dayanmaktadır. Tarihte 'Arran' adıyla anılan Karabağ bölgesi 1555 yılında imzalanan Amasya Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin topraklarına katılmış; daha sonra 1735 yılındaki Gence Anlaşması ile İran'a bırakılmış, 1828 yılındaki Türkmençay Anlaşması sonucunda da Çarlık Rusya'sı hakimiyetine girmiştir (Sayılan, 2007, s.5) 19. Yüzyılın başlarında birlik ve beraberlikten yoksun olan Azerbaycan Hanlıkları'nın durumundan faydalanarak bütün Kafkasya'yı işgal eden Rusya, Ermenilerle işbirliğine girerek başka yollara başvurmuştur. Komşu ülke ve bölgelerden topladığı Ermenileri esas olarak 1828'den sonra işgal ettiği Azerbaycan topraklarında toplamaya başlamıştır. Rusya bu göç siyaseti ile Kafkasya'daki etnik yapıyı değiştirerek, buralarda uzun süreli hakimiyet kurma yoluna gitmiş ve Kafkasya'daki Müslüman halkın kolayca yönetilmesini sağlamıştır (Yılmaz, 2013, s.73-74). Özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ermeni göçlerinin çok olması ve bunların Karabağ'a yerleştirilmesi Ermenilerin oranını yükseltti. Böylece Azerbaycan sahasında suni bir Ermeni bölgesi oluşturulmuştur

(Gökçe, 2011, s.1112). Rusların bölgedeki etkinliği Rus Çarlığı'nın yıkılmasıyla kurulan SSCB döneminde giderek artmıştır. SSCB döneminde Karabağ bölgesi Kafkaslarda kurulan Ermenistan ve Azerbaycan arasında ciddi bir sorun teşkil etmiş, bunda SSCB'nin sergilemiş olduğu tutum etkili olmuştur (Ekici, 2017, s.63).

Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ bölgesi, 1920'de iki ülke arasında bölgenin Ermenistan'a bağlanmasını isteyen Ermeniler ile bunu kabul etmeyen Azeriler arasında ciddi anlamda sorun oluşturmuştur. Bu durum karşısında Bolşevikler bölgeye girerek bölgenin haritasını yeniden çizmişlerdir. Böylece Nahçıvan, Dağlık Karabağ ve Zangezür bölgelerini Ermeni yönetimi altına dahil etmişlerdir. Ancak 1921 yılında Batılı devletlerin sömürgeciliğine karşı Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde bir Kurtuluş Savaşı veren Türkiye ile anlaşma yollarını arayan Bolşevikler, Nahçıvan ve Dağlık Karabağ'ı tek taraflı olarak Azerbaycan'a bırakmıştır (Ekici, 2017, s.63-64). Böylece Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 1921'de imzalanan anlaşma gereğince Karabağ, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bırakılmıştır (Sayılan, 2007, s.6).

7 Temmuz 1923'te Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti dahilinde Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi resmen kurulmuştur. Karabağ, tarihinde ilk defa Dağlık (Yukarı) ve Ova (Aşağı) Karabağ coğrafi adı altında bölünmüş ve bir nevi meseleye siyasi boyut kazandırılmıştır. 1920 ve 1930'lu yıllarda Moskova'ya bağlı Sovyet Azerbaycan'ında yöneticilerin birçoğu Ermeniler olarak tayin edilmiştir. Bundan sonra Ermeniler Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nde nüfus olarak çoğalmaya başlamış ve Türkçe yer adlarını Ermenileştirerek medeni asimilasyon işini yine devam ettirmişlerdir. Bölgenin merkezi olan Hankendi adı Stepanakert ve beş ilçeden üçü ise Mardakert, Hadrut ve Martuni şeklinde Ermenice adlarıyla değiştirilmiştir.

Ermeniler 20. Yüzyılın sonunda Yukarı Karabağ meselesini tekrar gündeme getirmiştir. Sovyet Rusya'sının çöküşünün hızlandığı bir zamanda, 1987 Ağustosunda, Yukarı Karabağ nüfusunun çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu iddiasıyla bölgenin Ermenistan'a bağlanması için Moskova'ya başvuruda bulunmuştur. 12 Temmuz 1998'de Yukarı Karabağ Ermenileri, özerk bölge olarak resmen Ermenistan'a bağlandıklarını ilan etmiştir. 1 Aralık 1989 tarihinde Ermenistan Parlamentosu, Azerbaycan'a bağlı Yukarı Karabağ bölgesi ile birleşme kararı almıştır (Gökçe, 2011, s.1114). Moskova, Ermenistan'ın kararına tepki göstermiştir. Çünkü Parlamento'nun bu

kararı Azerbaycan'ın onayı olmadığı için Sovyet yasasına aykırıdır. Ermenilerin adımları Azerbaycan'da büyük tepkiyle karşılanmıştır. Ancak Ermenistan tepkilere aldırış etmeden 9 Ocak 1990'da Karabağ bölgesinin ekonomik ve sosyal gelişme planı ile Ermenistan planını birleştirme kararı aldı. Bu süreç Azerbaycan- Ermenistan çatışmasına dönüşmüştür. Yaşanan gelişmeler Azerbaycan'ın bağımsızlık sürecini hızlandırmıştır.

1.2 DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN NİTELİĞİ

1.2.1 Dondurulmuş Çatışmalar ve Dağlık Karabağ Uyuşmazlığı

Dağlık Karabağ sorununa dondurulmuş çatışmalar gözüyle bakılmasının en büyük sebebi her dönemde o bölge ile ilgili toprak kavgaları yaşanmış olması ancak bir çözüme ulaşılamamasıdır. Karabağ bölgesi 1555'te Osmanlı Devleti'ne, 1735 yılında İran'a 1828'de ise Çarlık Rusya hakimiyetine verilmiştir. 1921 yılında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan anlaşma gereği Azerbaycan'a bırakılmıştır. Ancak 1922'de Azerbaycan'ın SSCB'ye katılmasından sonra bölge otonom hale gelmiştir. Azerilere göre Sovyet döneminden önce Ermeni nüfusu azınlıktayken sonrasında yükselmiştir. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Dağlık Karabağ bölgesinde çoğunlukta bulunan Ermeniler önce Ermenistan'a bağlanmayı talep etmiştir. Daha sonra ise referandum ile Dağlık Karabağ bölgesi olarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Ancak uluslararası alanda bu bağımsızlık kabul görmemiştir. Uzun bir süreden beri donmuş halde bulunan Dağlık Karabağ uyuşmazlığı tekrar alevlenmiş ve Ermenistan- Azerbaycan arasında şiddetli çatışmalara neden olmuştur.

SSCB yönetimindeki Azerbaycan topraklarında yaşayan Ermeni halkın; 1988 tarihinden itibaren sistematik olarak bağımsız bir devlet elde etmek veya Ermenistan yönetimine bağlanmak maksadı ile başlattığı protestolar, şiddet eylemlerine dönüşmüştür. Ermeni nüfusun tarihi, dinsel, dilsel, etnik, siyasal, kültürel farklılıklar, ekonomik nedenler ile Dağlık Karabağ bölgesinde self determinasyon hakkını kullanmak gerekçesi ile başlattığı ayrımcılık hareketi kısa sürede etnik çatışmalar ve şiddet hareketlerine dönüşmüştür (Caşın & Kısacık, 2017, s.37).

Olaylar 1992'de on binlerce insanın hayatını kaybedeceği sıcak savaşa dönüşmüştür. Savaşın sonunda Ermenistan Dağlık Karabağ'ı işgal etmiştir. Dağlık

Karabağ Azeri topraklarının beşte biri, Ermenistan topraklarının ise üçte biri kadar yüzölçümüne sahip bir bölge olarak, savaşın sonunda ilan edilen ateşkesle beraber bugüne kadar ‘donmuş çatışma’ durumunu korumuştur. Bugün nüfusu sekiz-dokuz milyon civarı olan Azerbaycan’da bir milyondan fazla mülteci bulunmaktadır. Ermenistan’ın işgali sırasında Dağlık Karabağ bölgesinden kaçan bu mültecilere ‘kaçkınlık’ denmektedir. Bu mülteciler, yıllardır gözlerden kaçan, unutulmuş ve ‘donmuş’ bir başka mülteci sorunu olarak kaderini beklerken, devletlerarası ilişkilerin ötesinde, Azeri ve Ermeni halkları arasında da birbirlerine karşı ‘donmuş’ bir husumetin olduğunu söylemek mümkündür (Oruç, 2016, s.2).

1.2.2 Ermenilerin Kafkasya Bölgesine Göçü

Ruslar, Türkmençay Antlaşması’nın vermiş olduğu göç iznine dayanarak 1830’lu yıllardan itibaren İran’dan, Rusya’dan ve Türkiye’den, Ermenileri Karabağ’a göç ettirmiştir. Rusların sebep olduğu bu göçler Karabağ’da hem nüfus açısından hem de sosyal açıdan önemli değişikliklere sebep olmuştur. Rusya bu göçler ile kendisine tampon bölge oluşturmak ve kendilerine yakın duran Ermenileri kullanarak sınırlarını güvence altına almayı amaçlamıştır. Rusya Slavlaştırma politikası izlediği için göç olayını çok önemli görmüştür. Ruslar bölgede Ermeni nüfusunu arttırmak için uğraşmış ve başarılı olmuşlardır. Göçün en fazla olduğu yerler Karabağ, Nahçıvan ve Erivan’dır. Ermenileri göçler sayesinde uygun bir yere yerleştirerek Ermeni devleti kurmak istenmiştir.

Nüfus açısından değerlendirilecek olunursa bölge uzun süredir bir göç dalgası içerisinde yer almaktadır. Sovyetler Birliği zamanında Azerbaycan aleyhine Ermenistan lehine olduğu öne sürülen bu göçler Karabağ bölgesinin demografik yapısının değişmesine neden olmuştur. Ermenilerin bölgede bulunan Azeri halkı karşı baskı ve şiddet kullanması halkı göçe zorlamış ve Ermeniler lehine bir nüfus artışı meydana gelmiştir (Çetinkaya, 2016, s.5).

Göçlerden önceki nüfus ile sonraki nüfus arasında önemli farklar bulunmaktadır. Rusların yaptığı 1832 tarihli nüfus sayımları, Karabağ bölgesinde Türk nüfusunun çoğunluğu, Ermeni nüfusunun ise azınlığı temsil ettiğini göstermiştir. Daha sonra Kafkasya bölgesine yapılan Ermeni göçü ile bu durum değişmiş, bölgedeki Ermeni nüfusu artarken Türk nüfusu azalmaya başlamıştır. Bu durumu sayısal olarak

ifade edilirse Türkmençay Antlaşması'ndan sonra Azerbaycan'da Türklerin oranı, %64.8'den %58'e düşerken Ermenilerin oranı %34.8'den %42'ye çıkmıştır (Pehlivan, 2016, s.99).

Rusya'nın bu iskan politikasını yapmasının iki temel sebebi olmuştur. Birincisi, bu göç siyaseti ile Kafkasya'daki etnik yapıyı değiştirerek, buralarda uzun süreli hakimiyet yoluna gitmiş olmasıdır. Bunun için Kafkasya dışından getirilen Ermeniler bu bölgeye yerleştirilmiş, bu yolla Kafkasya'daki Müslüman halkın kolayca yönetilmesi sağlanmıştır. İkincisi ise, bir Dünya devleti olmak için komşu ülkeler (Osmanlı ve İran) işgal edilirken orada yaşayan Ermenilerin gücünden istifade etmeyi planlamasıdır (Yılmaz, 2013, s.74-75). Böylece Azerbaycan sahasında suni bir Ermeni bölgesi oluşturulmuştur (Gökçe, 2011, s.1112).

Ermeniler, göç ettikleri yerlerde bulunan Türklere maddi ve manevi büyük zararlar vermişler, bölgede yaşayan Türkleri kendi yurtlarından atmaya başlamışlardır. Bölgedeki halkın can güvenliğine zarar verirken aynı zamanda mimari eserleri de tahrip etmişlerdir. Ermeniler göç ederek yerleştikleri yerlerin adlarını değiştirerek Türklerin izlerini de silmeye çalışmışlardır. Karabağ bölgesindeki nüfus oranı değişimi Ermenilerin lehine artınca, Ermeniler nüfus çoğunluğu iddiasıyla bölgenin Ermenistan'a bağlanması için çalışmalara başlamıştır.

1.2.3 Kafkasya'daki Belirsizlik ve Savaşın Temel Sebepleri

Eski Sovyet Cumhuriyetleri çok hızlı fakat kansız bir sürecin sonunda bağımsız devletlere dönüşmüş ama bu devletlerarasındaki ilişkilerin uyum ve işbirliği içinde sürdürülmesinin de pek kolay olmayacağı kısa sürede ortaya çıkmıştır. Kafkasya ve Orta Asya'daki belirsizlik ve istikrarsızlık şu üç nedene bağlanarak yorumlanabilir: Birincisi, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun nasıl bir siyasal çerçeve oluşturacağı belirlenememesidir. İkinci olarak, yeni bağımsız devletlerin yepyeni bir siyasal ve ekonomik düzen kurmakta zorlandıkları ve bunun toplumsal istikrarsızlık yarattığı görülmektedir. Üçüncü neden olarak ise Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu kısıtlayıcı çerçeve ortadan kalkınca, yeni devletlerin tarihten süzülüp gelen karışıklık ve sorunları alevlenip su yüzüne çıkmış olması görülmektedir. Bu sorunlar arasında en önde gelenleri, toprak anlaşmazlıklarıdır. Azerbaycan ve Ermenistan arasında 1980'lerin sonlarında yeniden alevlenen ve 1992 yılı içinde de Ermenistan devletinin desteğinde

bölgedeki Ermeni silahlı grupların giriştiği ve soykırım niteliğini alan bir katliamla doruğuna ulaşan Dağlık Karabağ sorunu, yeni siyasi gerçeklerin ortaya çıkardığı en önemli sorunlardan biridir (Gürel, 2014, s.181).

19. Asırda meydana çıkan fikir akımlarından özellikle milliyetçilik akımının etkisi altında kalan Ermeni din adamları ve aydınları, ‘Büyük Ermenistan Devleti’ hedefini belirlemiştir. Bu hedef Ermeniler için varılması gereken büyük bir ideal olarak gösterilmiştir. Ancak o dönemde Ermenistan’ın sınırları belli değildir ve bir Ermeni Devleti kurulacak bölge, Ermenilerin çoğunlukta bulunduğu bir yer mevcut değildir. Milliyetçi Ermeniler buna rağmen ayrılıkçı faaliyetlere başlamış ve Azeriler ile çatışmaya girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nda da isyan çıkaran Ermeniler o bölgeden tehcir edilmiştir. Ermeniler bugün yaşadıkları topraklar hariç buldukları her yerden çekilmek zorunda kalmıştır. Ermeniler bu sebeple kendi toprakları dışında yaşadıkları son yer olan Dağlık Karabağ’ı kaybetmemeyi kendilerine hedef olarak seçmişlerdir.

Ermenistan’ın işgal politikasının mahiyetini anlamak için öncelikle Ermenilerin milli ideolojileri olan Hai-Taht doktrini ve bu ideolojiden yararlanmak isteyen büyük güçlerin politikaları üzerinde durmak gerekir. Ermenistan coğrafi olarak kapalı bir devlettir. Denize çıkışı olmadığı gibi denizlere ve önemli ticari merkezlere olan bağlantıları da güçlü değildir. Bunu göz önünde bulunduran Ermenistan bu konumunu, jeopolitik konumu daha iyi olan komşularına karşı ithamlarda bulunmak suretiyle kuvvetlendirmeye ve açığını kapatmaya çalışmaktadır. Bunun için komşu devletlerin toprak bütünlüğünü tehdit eden ve bölgedeki istikrarı bozmayı hedefleyen ve kendi milli ideolojilerinin de temelini oluşturan Hai-Taht doktrinine sıkı şekilde sarılmıştır. Türkiye ve Azerbaycan hedefte olan ülkeler arasındadır. ‘Büyük Ermenistan’ uğruna her iki devletten toprak koparmak için ilk olarak tarihin tahrif edilmesi ve mitoloji düşüncelerin oluşturulması Ermenilerin öncelikli planları arasındadır (Şihaliyev, 2012, s.140).

1985’te SSCB yönetiminin başına Mihail Gorbaçov geçmiş ve ülkede yeni bir dönem başlamıştır. Bu döneme damgasını vuran “perestroyka” (yeniden kurma) ve “glasnost” (açıklık) politikaları uygulanmaya başlanmıştır. SSCB içindeki Ermeni aydınlar Gorbaçov ile ilişkilerini geliştirmiş ve Azerbaycan içindeki DKÖB’yi Ermenistan’a bağlama konusunda umutlarını arttırmıştır. Ermenistan ve Moskova’daki Ermeni faaliyetleri, Dağlık Karabağ bölgesinin en kısa zamanda Azerbaycan’dan

koparılarak Ermenistan ile birleştirilmesi için çalışmaların hızlandığını göstermektedir. Dağlık Karabağ bölgesinde yaşayan Ermeniler ayrılıkçılığı teşvik etmek ve Azerbaycan topraklarını işgal için alt yapı oluşturmaya başlamıştır. SSCB içinde ve dışında büyük çaplı propagandalar yapılmıştır. Ermeniler, Azerbaycan içerisinde Ermeni nüfusun ekonomik ve kültürel sıkıntılar yaşadığını iddia ederek tüm temel haklardan yoksun bırakıldıklarını ileri sürmüşlerdir. Ancak o dönemde SSCB'nin hiçbir cumhuriyetinde Moskova'nın haberi olmadan karar almak mümkün değildir. SSCB içerisinde tüm yetkiler Moskova'da toplanır ve yönetim aşırı derecede merkezi ve baskıcı olarak bilinmektedir.

O dönemde Azerbaycan'daki Ermeni nüfus, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nde ve Azerbaycan genelinde idari, toplumsal, siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda her zaman geniş hak ve özgürlüklere sahip olmuştur. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin son Anayasası gereğince, özerk bölgenin yerel yasama organı olan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Millet Vekilleri Sovyeti'nin başkanı aynı zamanda Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti (Azerbaycan Parlamentosu) Başkan Yardımcısı olarak görev yapmaktaydı. Özerk bölgenin Mahkeme Başkanı aynı zamanda Azerbaycan SSC'nin Yüksek Mahkeme üyesi olmaktaydı. O dönemde Ermeni kökenli kişiler Azerbaycan da genel nüfus içerisindeki oranları ile kıyaslanmayacak derecede çok sayıda önemli görevde bulunmaktaydılar (Aslanlı, 2015, s.47-48).

Sovyetlerin zayıflamaya başlaması ve dağılma sürecine girmesiyle bölgedeki etnik gerilim tekrar su yüzüne çıkmıştır. 80'lerin ikinci yarısından itibaren SSCB'deki siyasi, jeopolitik, ideolojik ve sosyal sistemde meydana gelen hızlı değişim tüm hukuki ve siyasi kriterleri ve normları tamamıyla alt üst etmiş; sosyalist sistemin çöküşü, eski Sovyet topraklarında belirsizlik ve karışıklıkların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Söker, 2017, s.558-559). İki toplumun birbirlerine karşı önyargıları ve güvensizlik duyguları da eskiden beri bilinen bir gerçektir. Ermeniler, sözde Ermeni soykırımı iddiaları sebebiyle Azerileri düşman olarak görmektedir ve konunun en temeli buradan başlamaktadır. Sovyetler Birliği döneminde baskı altında yaşarken Azerbaycan ve Ermenistan ilişkileri daha normal bir süreçteydi ancak Sovyetlerin dağılma sürecine girmesiyle birlikte durum değişmeye başlamıştır. İki toplum arasında küllenmiş olan ateş tekrar alevlenmiş ve etrafa yayılmaya başlamıştır.

Rusların, Dağlık Karabağ bölgesine Ermeni nüfusu yerleştirdikten sonra Ermeniler, Karabağ'da nüfus çoğunluğunu oluşturduklarını iddia ederek kendilerine verilmesi için taleplerde bulunmuşlardır. Türkmençay Antlaşması'ndan önce Karabağ bölgesinde Türklerin nüfusu çoğunlukta iken, Ermeniler azınlık durumundaydı. Ancak bölgeye Ermeni göçü gerçekleştirildikten sonra Azerbaycan nüfusu büyük ölçüde azalmıştır. Bunun sebebi ise Ermenilerin Türklere uyguladıkları katliamlar ve onları yurtlarından atmaları olarak görülmektedir. Bu durumda Ermenilerin nüfus çoğunluğunu zorla elde ettiği karşımıza çıkmaktadır. Ermeniler, hak iddia ettikleri Azerbaycan topraklarında devlet kurabilmek amacıyla terör örgütleri kurmuşlardır. Bu örgütler ise halka karşı saldırılar gerçekleştirmiş ve çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur.

1.2.4 Sovyetler Birliği'nin Çöküşü ve Karabağ Sorunun Ortaya Çıkışı

1980'li yılların sonlarında dünyada yaşanan siyasi ve iktisadi gelişmeler sonucunda sosyalizm sistemi çökmeye ve Sovyet yönetimi ülkesindeki egemenliğini yitirmeye başlamıştır. Bu siyasi ortamda, ülkeleri Ruslar tarafından işgal edilmiş olan milletler milli bağımsızlık hareketine girerek hem Sovyetlerin çöküşünü hızlandırmışlar hem de bağımsızlıklarını elde etmişlerdir (Ekici, 2017, s.65). SSCB'deki siyasi, jeopolitik ve sosyal sistemde meydana gelen hızlı değişim, mevcut tüm hukuki ve siyasi kriterleri ve normları tamamıyla alt üst etmiştir. Sosyalist sistemin çöküşü, eski Sovyet topraklarında belirsizlik ve karışıklıklar ortaya çıkarmıştır. Sovyet sisteminin en fazla etkilediği coğrafyalardan biri de Kafkasya olmuştur. Kafkasya'nın genelinde Sovyetlerden sonra çatışmalar meydana gelmiştir. Güney Kafkasya'da Azerbaycan ve Ermenistan arasında Sovyetlerin çöküşü sırasında başlayan mücadeleler hala etkisini sürdürmektedir (Gökçe, 2011, s.1113). Dağlık Karabağ çatışması Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce başlayan ve Birliğin dağılmasından sonra bağımsız devletlerarası çatışmaya dönüşen Soğuk Savaş dönemi sonrası en yıkıcı bölgesel savaşlardan biridir (Yılmaz, 2013, s.77).

Sovyetler Birliği döneminde Ermenilerin Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması konusundaki çabaları sonuçsuz kalmıştır. Ermeniler, Gorbaçov dönemindeki Glasnost ve Perestroyka politikalarından da cesaret alarak 20. Yüzyılın sonunda Dağlık Karabağ meselesini tekrar gündeme getirmiştir. Ermeniler 1987 yılında, Sovyetler Birliği'nin çöküşünün hızlandığı bir zamanda, Dağlık Karabağ nüfusunun

çoğunluğunu oluşturdukları iddiasıyla bölgenin Ermenistan'a bağlanması için Moskova'ya başvurular. Ancak Gorbaçov Karabağ'ın sınırlarının değiştirilemeyeceği söylemiştir ve bunun üzerine Ermeniler bölgedeki faaliyetlerini arttırmıştır. Dağlık Karabağ Ermenileri 12 Temmuz 1988'de, özerk bölge olarak resmen Ermenistan'a bağlandıklarını ilan etmiştir. Ermenistan Parlamentosu ise birleşme planı kapsamında 1 Aralık 1989 tarihinde, Azerbaycan'a bağlı Dağlık Karabağ bölgesiyle birleşme kararı almıştır. Ermenistan Parlamentosu'nun aldığı bu karara Moskova tepki göstermiştir. Parlatentonun bu kararı, Azerbaycan'ın onayı olmadığı için Sovyet Anayasası'nın 78. maddesine aykırıdır. Ermenilerin attığı bu adımlar, Azerbaycan'da büyük tepkiye neden olmuştur. Ancak Ermenistan aynı tavırla faaliyetlerini sürdürmüştür. 9 Ocak 1990'da Karabağ bölgesi ekonomik ve sosyal gelişme planı ile Ermenistan planını birleştiren bir karar almıştır. Azerbaycan hükümeti, sürecin Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasında çatışmalara dönüşmesi üzerine Karabağ'da olağanüstü hal ilan etmiş ancak karar çarpışmaları durdurmaya yetmemiştir. Çatışmalar durmak yerine Azerbaycan'ın diğer bölgelerine de sıçramıştır. Bakü ve Sumgayıt Ermenilerin saldırıları sonucu kanlı çatışmalara sahne olmuştur.

19 Ocak 1990'da Kızıl ordu birlikleri havadan, karadan ve denizden Azerbaycan'a çıkartma yapmış ve en az 130 kişi ölmüştür, yüzlerce kişi de yaralanmıştır. Azerbaycan bu olayı '20 Ocak katliamı' olarak tarihe yazmıştır. Yaşanan olaylar ve çatışma süreci Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesini hızlandırmıştır. 30 Ağustos 1991'de Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiş ardından Ermenistan da bağımsızlığını ilan etmiştir. Kasım 1991'de Azerbaycan'ın önemli üyelerini, Rus görevlileri, gazetecileri taşıyan helikopter Ermeniler tarafından düşürülmüş ve olayda kurtulan olmamıştır. Bu tarihlerde Ermenilerin gerçekleştirdiği birçok olumsuz ve önemli olaylar yaşanmıştır.

Ermenistan Cumhuriyeti Parlamentosu, 1991 yılının sonlarında eski DKÖB'yi Azerbaycan'ın bir parçası olarak gösteren hiçbir uluslararası anlaşmayı tanımayacağına ilişkin karar almıştır. Bu kararın hala yürürlükte olması Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne karşı açık bir saldırı niteliğindedir. Devletlerin toprak bütünlüğüne saygı ilkesi uluslararası hukukun temel ilkelerindedir ve Parlamento'nun aldığı karar buna açıkça ihlal niteliği göstermektedir.

Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan yıkılışına kadarki dönemde Azerbaycan içerisinde Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi isimli yapının oluşturulması, bu yapı içerisinde Ermenilerin etnik yoğunluğunun sağlanması, DKÖB'nin Ermenistan'a birleştirilmesi için kapsamlı hazırlıkların Sovyetler Birliği içerisinde ve dışarısında sürdürülmesi, Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde bölgede çatışmaların alevlenmesine neden olmuştur. İlk başlarda karşılıklı etnik nefret artmış, Azerbaycan-Ermenistan sınırında ve Azerbaycan içerisindeki eski DKÖB coğrafyasında küçük çaplı çatışmalar baş göstermiş, Haziran 1992'den itibaren bu çatışmalar savaşa dönüşmüştür (Aslanlı, 2012, s.186).

Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Azerbaycan ile Ermenistan'ın bağımsızlığı savaşın karakterini değiştirmiştir. Sovyet ordusunun silah depolarından alınan ağır silahlar çatışmanın şiddetini ve iki taraftaki kayıp sayısını arttırmıştır (Görgülü, 2014, s.2). Sovyetler Birliği'nin resmen dağılması Azerbaycan'ı büsbütün savunmasız bırakmıştır. 1992 yılı boyunca Ermeni ve Rus askeri birlikleri, sınır boyunca Azeri köy ve yerleşim alanlarını yağmalayarak, buradaki insanları katletmişlerdir (Özyılmaz, 2013, s.201).

Ermeniler 1992'de 366 sayılı Rus askeri birliğinin de desteğiyle 25-26 Şubat günü Hocalı rayonuna saldırı düzenlediler ve bölgedeki tek hava üssünü ele geçirdiler. Ermeniler bu saldırıda Hocalı köyünde 500'den fazla Azeri'nin ölümüne sebep olmuştur. Bu olay Azerbaycan tarafından soykırım olarak adlandırılan bir katliam olarak tarihe geçmiştir. Ermenistan'ın havaalanını ele geçirmesi silah tedarik etmek için büyük avantaj sağlamıştır. Hocalı katliamına çok sayıda yabancı devlet ve uluslararası kuruluş sert tepki gösterse de Ermenistan'a herhangi bir yaptırım uygulanmamıştır. Ermeniler Hocalı'dan sonra yeni hedef olarak Şuşa ve Laçın'ı görmüştür. Hedeflerine kısa sürede başarıyla ulaşan Ermeniler 8 Mayıs 1992 tarihinde Dağlık Karabağ için önemli olan ve çoğunluğunu Azerilerin oluşturduğu Şuşa'yı işgal etmiştir. Ermeniler 17 Mayıs'ta ise stratejik bir öneme sahip olan ve yaşam koridoru olarak görülen Laçın'ı da kısa sürede işgal altına almıştır. Ermenistan Şuşa ve Laçın'ı alarak Dağlık Karabağ ile arasında fiziksel bir bağ kurmuştur. 27 Mart- 3 Nisan 1993 tarihleri arasında devam eden Ermeni saldırıları sonucunda Azerbaycan'ın Kelbecer rayonu da işgal edilmiştir. Kelbecer'in işgali ciddi uluslararası tepkiye sebep olmuştur ve en önemlisi Türkiye-Ermenistan kara sınırının kapatılması bu işgalin sonucudur.

1.2.5 Azerbaycan'ın Siyasi Yönetim Çabaları

SSCB'nin çöküşü ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı dönemde Ayaz Muttalibov yönetimdedi ve kendisi Rus yanlısı bir iktidardı. Azerbaycan'ın dış politikasını etkileyen ve Dağlık Karabağ sorununda önemli aktör Rusya idi. Muttalibov başarısız bir politika izlemiş ve sorunun daha çok büyümesine, uluslararası bir nitelik kazanmasına neden olmuştur. Karabağ sorununun çözülmesi, toprak bütünlüğünün sağlanması, her türlü çabaya rağmen Ermenistan'ın sürekli işgalleri sebebiyle başarısız olmuştur. Muttalibov, Rus yanlısı olmasına rağmen Rusya'dan beklediği desteği alamamıştır. Rusya sonunda Ermenistan tarafında durmuş hatta işgallere Rus birlikleri doğrudan katılmıştır ve bu durum işgalin büyümesine zemin hazırlamıştır. Muttalibov büyük bir hayal kırıklığı ile yeni çözüm arayışına girmiş ve İran'dan yardım talep etmiştir. Ancak İran, sorunun çözümünde aciz kalmış ve Ermenistan yanlısı bir tutum sergilemiştir. Bu durumda son çare olarak Batı'ya yönelmiş ve çözüm için yardım talep etmiştir.

1992'de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Minsk Grubu Karabağ sorununa çözüm bulmak amacıyla kurulmuş ancak çözüm için somut bir sonuç elde edememiştir. Sorunun çözülmesinin önündeki en büyük engel ise Azerbaycan ve Ermenistan kamuoylarının farklı beklentilerinin olmasıdır. Karabağ sorunu Azerbaycan ve Ermenistan'ın AGİT üyesi olmasıyla, uluslararası bir boyuta taşınmıştır. Bunun sonucunda Dağlık Karabağ problemi BM'nin ve sonrasında tüm dünyanın gündemi haline gelmiştir. Avrupa'nın en doğu ucunda meydana gelen bu sorun ve olaylar, Avrupa'nın yakından ilgilenmesine neden olmuştur. Avrupa'nın önemli devletleri de AGİT çerçevesinde soruna müdahale etmeye başlamıştır. AGİT, öncelikle BM'nin, Karabağ inceleme heyetine bir temsilci göndermiştir ve daha sonra sorunun çözümünde daha aktif rol almaya çalışmıştır. Ermenilerin bu süreçte 25-26 Şubat'ta bölgedeki 366 sayılı Rus askeri birliğinin desteği ile Azerbaycan'ın Hocalı rayonuna saldırı düzenlemeleri ve büyük çaplı bir katliam gerçekleştirmeleri çok sayıda yabancı devletin ve uluslararası kuruluşun sert tepkisine neden olmuştur ancak bu konu ile ilgili Ermenistan'a bir yaptırım uygulanmamıştır.

1992 Nisan sonuna doğru İran'ın arabuluculuk girişimleri artmıştır. İran-Azerbaycan- Ermenistan görüşmeleri sonucunda bir anlaşma imzalanmıştır. Ancak anlaşmanın imzalanmasından iki gün sonra 9 Mayıs'ta Ermenistan Karabağ'ın anahtarı

konumundaki Şuşa'yı işgal etmiştir. 17 Mayıs'ta ise Dağlık Karabağ bölgesini Ermenistan'a bağlayan Laçın'ı işgal etmiştir. Bu durum İran'ın arabuluculuk konusundaki ve sorunun çözümündeki samimiliğinin sorgulanmasına neden olmuştur. Aynı zamanda Muttalibov iktidarının Karabağ problemini çözme konusunda politikalarının başarısızlığı sonucu ortaya çıkmıştır ve Muttalibov'un iktidardan düşmesine neden olmuştur.

Ebulfez Elçibey Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan'ın ilk demokratik seçimlerini kazanarak iktidara gelmiştir ve Elçibey'in yönetime başladığı zaman karşısına çıkan en önemli problemlerden biri Karabağ sorunu olmuştur. Bu dönemde ülkenin birçok sorununun temelinde Karabağ'da devam etmekte olan savaş bulunuyordu. Ülkede iç siyasetin düzelmesi, sosyo-ekonomik gelişimin sağlanması, halkın rahat ve huzurunun esi haline dönmesi için savaşın durdurulması gerekiyordu. Ülke içi istikrarın korunması savaş sona ermeden mümkün gözüküyordu. Elçibey bunları analiz ettikten sonra hükümetin ve Halk Cephesi Partisi'nin programının merkezine Dağlık Karabağ sorununun çözümünü yerleştirmiştir.

Elçibey yönetimi dış politikada Batı yönlü bir tavır sergilemiştir ve sorunun çözümü için Batı kurumlarından umut beklenmiştir. Elçibey iktidara geldiğinde Dağlık Karabağ sorunu yeniden AGİT gündemine taşınmıştır. Gerçekleştirilen Roma toplantısında Karabağ sorununun çözümü için iki temel unsur ileri sürülmüştür. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün tartışılmazlığı ve Azerbaycan'ın Ermenilere haklar konusunda ayrımcılık yapmadığı. AGİT üyeleri bu iki unsuru kabul etmiştir ancak Ermenistan karşı çıkmıştır. Elçibey yönetimi uluslararası alanda olumlu sonuçlar elde etse de savaş diğer bölgelere sıçramaya başlamıştır.

Uluslararası kamuoyu karşısında yalnız kalan ancak Karabağ ve etrafında yeni toprakları işgal eden Ermeniler yeni stratejiler geliştirmeye yönelmiştir. Karabağ'daki ayrılıkçı Ermeniler yeni bir devlet kurdukları iddiasıyla AGİT toplantılarına bu statüyle katılmak istediklerini bildirmiş, bir bakıma Azerbaycan'ın istediği gibi seyreden AGİT toplantılarının geleceğini ipotek altına almaya çalışmıştır. Nitekim Ermeniler bu isteklerinde başarıya ulaşmıştır. Bir yandan AGİT toplantılarının sonraki ayağı ertelenirken, diğer yandan Elçibey hükümetinin uluslararası alanda da sıkıntıya düşmesine sebep olmuştur (Yılmaz & İsmayılov, 2011, s.6). Elçibey yönetimi de Ermeni işgalini durdurmayı başaramamış ve toprak bütünlüğünü güvence altına

alamamıştır. AGİT, barış için girişimlerde bulunsa da sonuç başarılı olamamıştır ve istenilen sonuç elde edilememiştir.

Ermeniler 27 Mart 1993'te Ermenistan'la Azerbaycan'ı bağlayan koridorlardan Kelbecer rayonuna saldırıda bulunmuştur. 3 Nisan 1993'ten itibaren rayonun tamamı Ermenilerin eline geçmiştir. Rayon nüfusunun bir kısmı öldürülmüş, kalanlar ise mülteci durumuna düşmüştür. Azerbaycan yetkilileri işgalin ortadan kaldırılmasına yönelik uluslararası girişimlere devam etmiştir. Kelbecer'in işgalinden sonra Türkiye, Pakistan, ABD, İran, İngiltere, İtalya ve Fransa olayı kınayan açıklamalarda bulunmuştur. Ermenistan dolaylı da olsa işgalci olarak görülmüş ve BM Güvenlik Konseyi Ermenilerin işgali durdurması, işgal edilen bölgeleri terk etmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Azerbaycan'da Elçibey yönetimine karşı darbeler başlamış, Ermenistan karışıklıklardan yararlanarak Azerbaycan topraklarına yönelik saldırıları arttırmıştır. 26-28 Haziran 1993'te Ermeniler Ağdere rayonunu işgal etmiştir. 23-24 Temmuz tarihleri arasında Ağdam rayonunun büyük bir kısmı işgal edilmiştir. Bunun üzerine BM Güvenlik Konseyi 14 maddelik bir karar almıştır. Ağdam'ın ve işgal edilen diğer bölgelerin acilen boşaltılması, AGİT Minsk Grubu kapsamında çözülmesi ve Ermenistan'ın gerekli tüm adımları atması gerektiğini vurgulamıştır. 11 Ağustos 1993'ten itibaren Ermenistan işgali yoğunlaştırmış ve Fuzuli ve Cebrayil rayonlarına saldırı düzenlemiştir. ABD'nin BM daimi temsilcisi, Azerbaycan- Ermenistan arasında durumun kötüleşmesinden endişe duyduklarını belirtmiştir. Ermenistan'ın işgal bölgelerinden çekilmesi ve işgal ettiği bölgeleri geri vermesi konusunda uyarıda bulunmuştur. Ancak yaptırım olmayan kararlar Ermenistan'ın saldırılarını durdurmaya yetmemiştir.

1993 yılı sonuna gelindiğinde BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarının uygulanmadığı görülmüş ve Azerbaycan'ın işgal altındaki toprakları geri alınamamıştır. Soruna yönelik girişimlerde başarı elde edilememiştir. 10 Ekim 1993 tarihinde Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle Azerbaycan'ın dış politikasında değişimler görülmeye başlanmıştır. Zira, ülkenin uluslararası alanda başarı elde edebilmesi için toplumda istikrarın sağlanması, devlet kurumlarının yeniden yapılandırılması, halk-devlet ilişkisinin güçlendirilmesi ve karşılıklı güvenin sağlanması zorunlu idi. Bu nedenle Haydar Aliyev, Azerbaycan ve dünya düzeninin gereklerini dikkate alarak yeni ve

gerçekçi bir dış politikaya, pragmatik bir yeniden yapılanmaya yönelmiştir. Bu politikanın temelinde öncelikle Azerbaycan, devamında bölgede barış ve huzuru sağlayacak ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi amaçlanmıştır (Yılmaz, 2013, s.82). Azerbaycan'ın dış politikasını Dağlık Karabağ ve Ermenistan tarafından %20'si işgal edilen topraklarının kurtarılması oluşturmaktadır.

1994 yılının Ocak-Mart dönemi küçük çaplı saldırılar, AGİT ve Rusya'nın arabuluculuk girişimleriyle geçmiştir. 12 Mayıs 1994'ten itibaren ateşkes rejimi uygulanmaya başlamıştır. Bu gelişmeyle birlikte Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına karşı işgalci saldırılarına ve iki ülke arasında yaşanan savaşa ara verilmiştir. 1994 ateşkesinde günümüze kadarki dönemde sık sık ateşkes ihlali yaşanmasına ve bazen bu ihlallerin savaşa dönüşeceğine ilişkin beklentiler oluşmasına rağmen, ateşkes resmi olarak günümüze kadar süregelmiştir (Aslanlı, 2015, s.82-83-84). Ermenistan, işgal ettiği Azerbaycan topraklarında kültürel bir soykırım gerçekleştirmiş, mimarileri yok etmiştir. Azerbaycan ise işgal edilen topraklarında kültürel ve tarihi mirasın yok edilmesine ilişkin gerçekleri uluslararası kamuoyu ile paylaşmaya devam etmektedir. Bölgeye yönelik yapılan çalışmalar bu iddiayı doğrulamaktadır.

Haydar Aliyev döneminde, 1996 yılında Lizbon'da gerçekleştirilen AGİT Zirve toplantısında Azerbaycan ve Ermenistan sorununa yönelik hazırlanan belgede; Ermenistan tarafından Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün tanınması, Dağlık Karabağ nüfusunun güvenliğinin sağlanması ve bölgeye 'kendi kendini yönetme' hakkının verilmesi ile ilgili maddeler yer almıştır. Ancak tüm üye ülkelerin kabul ettiği bu belge Ermenistan tarafından kabul edilmemiştir (Yılmaz, 2013, s.84).

ABD, Haydar Aliyev'in aktif dış politikasının temel unsurlarından birisi olmuştur. Azerbaycan'a bağlı Hazar Denizi sahasında Azerbaycan ve Batılı şirketler arasında 20 Eylül 1994'te petrol kaynaklarının birlikte kullanımını öngören 'Asrın Anlaşması' imzalanmıştır. Bu anlaşmadan sonra ABD, BM ve AGİK çerçevesinde aktif rol almaya başlamıştır ve tarafları bir araya getirerek, Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi için girişimlerde bulunmuştur. Azerbaycan, ABD ile ilişkilerin geliştirilmesi ve Dağlık Karabağ sorununun çözülmesine katkı sağlamasını istese de ABD, sadece vaatlerde bulunmuş ve ciddi bir adım atmamıştır. Bu süreçte Haydar Aliyev, 22 Temmuz- 1 Ağustos 1997 tarihlerinde ABD'ye resmi ziyaretlerde bulunmuştur ve bu ziyaretler iki ülke ilişkilerinin gelişmesine, Dağlık Karabağ sorunda ABD'nin daha

aktif rol almasına katkı sağlamıştır. Aliyev ilişkilerde petrol kozunu çok iyi kullanmıştır ve 1991 yılından beri ABD’de tarafında oluşan olumsuz Azerbaycan imajını büyük oranda silmeyi başarmıştır. Aliyev bir taraftan ülkenin önemli fikir adamlarıyla görüşüp ABD’de bir ‘Azeri lobisi’ oluşturmaya çalışmış, aynı zamanda trilyonlarca dolar değerindeki Azerbaycan petrolerini pazarlık unsuru olarak kullanmıştır. Bununla birlikte büyük şirketlerin dikkatlerini Azerbaycan üzerine çekmeye çalışmış ve başarılı da olmuştur. Aliyev’in diplomatik görüşmeleri sonucunda Aliyev- Clinton arasında imzalanan ortak bildiri: ‘Dağlık Karabağ sorununun yılsonuna kadar çözülmesi’ üzerinde durulmuş ve buna ilişkin bir madde de yer almıştır. Bu görüşme soğuk olan ilişkilerin biraz olsun canlanmasına imkan sağlamış ve Aliyev’in dış politikada önemli başarısı olarak görülmüştür.

Haydar Aliyev’in ölümü sonrasında 31 Ekim 2003’te yerine İlham Aliyev gelmiştir ve Karabağ görüşmelerini yeniden başlatmıştır. Bu dönem de Karabağ sorununun çözülmesi için de politikada iki hedef belirlenmiştir: Komşu ülkelerle karşılıklı anlaşma ve işbirliği- Batı ve NATO ülkeleriyle karşılıklı ve yakın ilişkiler. İlham Aliyev bu hedefler ile babasının dış politika unsurlarını genişletme yolunu seçmiş ve sıfırdan başlamak yerine Haydar Aliyev’in ulaştığı noktadan devam etmiştir. 11 Eylül sonrasında büyük güçlerin Azerbaycan’a bakışı değişmiştir. Uluslararası terörizmle mücadelede büyük destek vermesi bu değişimin en büyük nedenidir. ABD bu dönemde Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünü destekleyici açıklamalarda bulunmuştur.

Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözülememesi durumunda, savaşın kaçınılmaz olduğunu öne sürmüştür. Bu söylem lafta kalmamış ve ülke çapında seferberlik ilan edilmiştir. Askerlikle ilgili kanunda değişiklikler yapılmış, olağanüstü hal uygulamasına geçilmiştir ve askeri bütçenin payı arttırılmıştır. Bu durum Azerbaycan’ın barıştan ümidini kesmeye ve savaş hazırlıkları yapmaya yöneldiğinin göstergesidir. Aliyev döneminde dış politikada Dağlık Karabağ ile ilgili başarılı gelişmeler olmuştur. Azerbaycan’ı destekleyen ve tezlerini kabul eden devlet sayısı geçmiş yıllara göre artış göstermiştir. Uluslararası kurumlar ise yapılan girişimlerde, zirvelerde ve görüşmelerde Azerbaycan lehine kararlar almıştır. İlham Aliyev Karabağ problemini barışçıl yollardan çözmek için çalışmalarına devam etmektedir. Uluslararası kamuoyunda Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünün sağlanması ve korunmasına yönelik etkin bir propaganda yürütülmektedir. Azerbaycan petrolerini kullanmakta, ordusunu

geliştirmekte, birçok devlette büyükelçilikler açmakta ve ülkeyi tanıtmak için organizasyonlar gerçekleştirmektedir.

1.3 ERMENİSTAN'IN İŞGAL ETTİĞİ AZERBAYCAN TOPRAKLARI

1.3.1 İdeolojik Araç Olarak Sumgayıt Kenti Olayları

Dağlık Karabağ bölgesinde çatışmalar devam ederken 26 Şubat 1988 tarihinde trajik bir olay yaşanmıştır. Azerbaycan'ın Sumgayıt kentinde yaşanan olayda Ermeniler, Azerilerin bir katliam yaptığını iddia etmektedir. Birçok Ermeni'nin öldürüldüğü, yakıldığı, işkence yapıldığı, tecavüz edildiği savunulmaktadır. Ermenistan 1988'de yaşanan olayı Azerbaycan'ın Sumgayıt kırımını olarak nitelendirmektedir.

Ancak bunun planlanan ve Dağlık Karabağ bölgesinin Ermenistan'a verilmesini meşrulaştırmaya, gelecekte ise Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı başlatacağı işgalci savaşa hak kazandırmaya yönelik bir eylem olduğunu kanıtlayan önemli bulgular mevcuttur. İlk bakışta, sanki Ermeni-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun ortaya çıkışına, çok uluslu ve karmaşık etnik yapıya sahip büyük sanayi kenti olan Sumgayıt'ta Sovyet gizli servisi tarafından körüklenen etnik çatışmanın neden olduğu görüntüsü oluşabilir. Fakat bu kentte yaşanan trajik olayların Azerbaycanlı nüfusun Ermenistan SSC'den tehcir edilmesinin sonuçlarından biri olduğunu ve tehcir sürecinin başında bizzat Mihail Gorbaçov'un bulunduğunu da unutmamak gerekir (Mehdiyev, 2015, s. 162).

Ermenistan planlarını gerçekleştirmek için medyanın ve propagandaların gücünden yararlanmış, Azerbaycanlı Türklerin katlettiği Hristiyan halk söylemleriyle büyük yankı uyandırmıştır. Sumgayıt olaylarının daha büyük tepkilere yol açması için televizyon olanakları, Sovyet ve yabancı basınları kullanmış ve Azerbaycan'a onları katleden, işkence eden cani Azeriler nitelendirmesi yapılmıştır. Ancak televizyonlarda yayınlanan görüntülerin çoğu sahnelenmiş ve kurbanlar da rol alan aktörler olmuştur. Sumgayıt katliamı adı altında Ermeni ve Azerilerle alakası olmayan görüntüler kullanılmış ve propaganda tepkilerin bir aracı olmuştur. Sumgayıt olaylarından sonra yapılan araştırma, yürütülen soruşturma sonunda mahkeme de olayı organize edenlerin merkezi hükümet ve Ermenistan istihbaratı ile işbirliği yapan Ermeni asıllı kişiler olduğu ortaya çıkmıştır. Yaşanan olayların Sovyetler Birliği yetkilileri tarafından düzenlendiği dönemin istihbarat başkanı tarafından açıklanmıştır.

1.3.2 Hankendi'nin İşgali

Hankendi, Gargar nehrinin kıyısında, Bakü'den 385 km uzaklıkta bulunmaktadır. Şehrin sınırları içerisinde Hankendi ve Kerkicahan kasabası yer almaktadır. Azerbaycan Merkezi Yönetim Komitesi, 7 Temmuz 1923'te Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi oluşturulurken bölgenin merkezi Hankendi olmuştur. Ancak 18 Eylül 1923'te Karabağ Bölge Komünist Parti Komitesi kararıyla Hankendi şehrinin ismi Stepanakert olarak değiştirilmiştir ve bölge Ermenilerce de böyle anılmaktadır.

Hankendi, Azerbaycan'ın en genç şehirlerinden biri olarak bilinmektedir. Hukuki olarak Azerbaycan'a bağlı olan şehir, Karabağ Savaşı sonrası Ermenilerin eline geçen Dağlık Karabağ bölgesinin başkentidir. Hankendi, 18. Yüzyıl sonlarında Karabağ hanlıklarının yöneticilerinin dinlenmesi ve hanların işlerini rahat bir şekilde yürütmesi için kurulmuştur. Bu şehir kurulurken Ağdam, Hocalı, Malıbeyli, Kerkicahan gibi önemli yerlere yakın olması da dikkate alınmıştır. Önceleri 'Hanköyü' olarak anılan şehrin adı daha sonra Hankendi olmuştur. Hankendi kısa sürede Azerbaycan'ın desteği ile yeni sanayi ve kültür merkezi haline gelmiştir. Haydar Aliyev döneminde şehre demiryolu yapılmış ve tren istasyonu inşa edilmiştir. Şehrin gelişimine büyük önem ve destek vermiş, Azerbaycan'ın en gözde şehirlerinden biri haline gelmiştir.

Azerbaycan'ın gururu olan şehir, 28 Aralık 1991'den beri Ermeni işgali altındadır. Ermenistan işgaline kadar orada yaşayan yaklaşık 17 bin Azerbaycanlı, şehirde Ermeni ayrımcılığına güçleri yettiği kadar savaştırmıştır. Bu zorlu çatışma, çoğu zaman çok sayıda kayıplara sebep olmuştur. Ermeni milliyetçilerinin önceden hazırlanması ve Moskova'nın çok yönlü desteği şehrin Ermeni kontrolüne geçmesine sebep olmuştur. 1991 yılının Aralık ayında Azerbaycanlılar da şehri terk etmiştir. Bugün Hankendi'den gelenler, ülkenin farklı bölgelerinde göçebe hayatı yaşamaktadır (Mirzazade, 2014, s. 76).

1.3.3 Hocalı Katliamı

Ermeniler, Azerbaycan toprakları üzerinde başlattıkları işgale büyük bir hızla devam etmiştir. 1992'nin yılbaşından başlayarak, Ermeniler, Karabağ'ın başkenti Stepanakert'ten başka bölgelere dağılmıştır. Kentin etrafındaki Azeri köylerini ele geçirmiş, köylerde kalan binlerce Azeri'yi sürmüşlerdir. Artık, başlıca hedefleri Stepanakert'in beş mil kuzeydoğusundaki, bölgenin havaalanının da bulunduğu

Hocalı'dır. Hocalı Azerbaycan'ın yürüttüğü kapsamlı bir iskan programının odağı olmuştur. 1991'de, nüfusu 6.300'dür (Wall, 2014, s.231). Askeri ve stratejik açıdan büyük öneme sahip Karadağlı köyü Ermeni çeteleri tarafından işgal edilmiştir. Karabağ'ın işgali planının gerçekleştirilmesi kapsamında bir diğer önemli kent Hocalı idi. Dağlık Karabağ'ın çeşitli yerleşim birimlerini birbirine bağlayan kavşak bu kentten geçmekteydi (Mehdiyev, 2015, s.185).

1992 yılı 25 Şubat'ı 26 Şubat'a bağlayan gece Ermeni güçleri Hocalı'da büyük bir saldırı gerçekleştirmiş ve bu saldırı büyük bir katliama dönüşmüştür. Dağlık Karabağ Savaşı boyunca yaşanan en büyük can kaybı Hocalı'da olmuştur. 63'ü çocuk, 106'sı kadın, 70'i yaşlı olmak üzere 613'ten fazla insanın katledildiği Hocalı, dünya kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır. Azerbaycan'da ise krize neden olmuş, hükümet Hocalı halkını koruyamadığı için suçlanmıştır. Muttalibov, aleyhine yapılan gösteriler ve muhalefet karşısında 6 Mart'ta istifa etmiş yerine Yakub Mehmedov atanmıştır.

Hocalı'nın işgali ile Azerbaycan, Dağlık Karabağ'daki havaalanının bulunduğu ve yerleşim birimi olan yerin kontrolünü kaybetmiştir. Hocalı katliamından sonra uluslararası alanda çok sayıda yazı yayımlanmış ve konu uluslararası düzeyde daha çok yer almaya başlamıştır. Azerbaycan resmi bir açıklamada bulunmuş ve 366. Rus Alayı'nın da saldırıya destek verdiğini açıklamıştır. Çünkü bu saldırıda en gelişmiş konvansiyonel silahlar kullanılmıştır. Bunlar bölgedeki yerel gruplarda bulunması mümkün olmayan silahlardır ve yeni oluşmaya başlayan Azerbaycan ve Ermenistan ordularında bile henüz o silahlar mevcut değildir. Ancak Rusya saldırılarla ilişkisi olmadığını ifade etmiştir.

Fakat ismi geçen olaydan firar eden üç Rus askeri 3 Mart 1992'de düzenledikleri basın toplantısında, beyinlerinin yıkandığı ve Hristiyan Ermeniler yanında Müslüman Azerbaycanlılara karşı savaşmalarının istendiğini ifade etmiştir (Aslanlı, 2015, s.61). Hocalı katliamı, Dağlık Karabağ'da Ermenistan tarafından masum Azerilere karşı yapılmış ve 20. Yüzyılın acımasız katliamı olarak değerlendirilmiştir. Ermenistan, Hocalı'yı stratejik öneminin fazla olmasından dolayı işgal etmiş ve diğer bölgelerin işgalini kolaylaştıracak adım olarak görmüştür. Ermenistan'ın gerçekleştirdiği bu olay Azerbaycan'da ve Türkiye'de 'Hocalı Soykırımı', 'Hocalı Faciası' olarak tarihe geçmiştir. Ermenistan ise 'Hocalı Savaşı', 'Hocalı Olayı' olarak

adlandırmaktadır. Batı’da ve Dünya medyasında ‘Hocalı Katliamı’ terimi kullanılmaya uygun görülmüştür.

1.3.4 Şuşa ve Laçın’ın Alınması

Ermeniler, Hocalı katliamından sonra da durmamış işgallere acımasızca devam etmiştir. Azerbaycan, uluslararası kurumların ve kamuoyunun sessiz kalması üzerine işgallerin sonucunda yaptıklarından ceza almayan Ermenistan’a büyük öfkeyle dolmuştur. Bu öfke işgallere karşı düzenli bir şekilde gerçekleştirilen önlemlere dönüşmüştür. Güçlü devletlerin desteğini alamayan Azerbaycan, gerçekleştirdiği Ermenistan’a karşı saldırılar sonucunda Dağlık Karabağ bölgesinin önemli bölümünü işgalden kurtarmayı başarmıştır.

Nisan 1992 sonuna doğru İran’ın arabuluculuk girişimleri de artmış ve 7 Mayıs 1992’de Tahran’da Azerbaycan Parlamento Başkanı Yakub Mehmedov, Ermenistan devlet başkanı Levon Ter-Petrosyan ve İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani arasında sorunun çözümüne yönelik görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşme sonucunda Azerbaycan ile Ermenistan arasında sekiz maddeden oluşan bir anlaşma imzalanmıştır. Ama anlaşma imzalandıktan sadece iki gün sonra 9 Mayıs 1992’de Ermenistan ordusu Karabağ bölgesinin anahtarı konumundaki Şuşa’yı, 17 Mayıs 1992’de ise bölgeyi Ermenistan’a bağlayan Laçın’i işgal etmiştir. Bu da İran’ın arabuluculuk ve Ermenistan’ın barış konusundaki tutumunun ‘samimiliği’ konusunda sorular ortaya çıkarmış ve bir barış girişiminin de sonuçsuz kalmasına neden olmuştur (Aslanlı, 2015, s.64-65).

Ermeni işgallerinin devam etmesi, Şuşa ve Laçın’ın işgali sonucunda ülke içinde kamuoyunun baskısı artmış ve yönetimi görüşmelerden çekilmek zorunda bırakmıştır. Bu sonuç yönetimin Karabağ problemini çözme konusundaki başarısız politikalarının bir parçası olarak görülmüş ve Muttalibov’un yönetimden uzaklaştırılmasında önemli bir sebep olmuştur. Ebulfez Elçibey ise Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan’ın ilk demokratik seçimlerini kazanarak iktidara gelmiş ve ülkenin en önemli problemi olan Dağlık Karabağ sorunu ile karşılaşarak göreve başlamıştır. Elçibey’in bir siyasetçiden öte ideolojik kimliğe sahip olması, içtenliği, Türk dünyasına olan sevgi ve hayranlığı bulunmaktaydı ancak Elçibey’in ulusçu samimiyet ile yönetime başlaması bile Azerbaycan’da beklenen birliği ve bütünlüğü

sağlayamamıştır. Ülke içinde kökleşmiş Rus yanlısı güçlerin önüne geçilememesi, Azerbaycan'ın çok önemli kültürel merkezleri olarak bilinen Şuşa ve Laçın'ın işgal edilmesi, Azerbaycan'da umutsuzluğa engel olamamıştır. Azerbaycan ordusu Ermenilere göre çok daha geç kurulmuş ve Rusya savaşta Ermeniler lehine bir politika izlemiştir. Aynı zamanda Azerbaycan iç siyasetine de müdahale etmekten çekinmemiştir. Bu sebeplere bakıldığında Azerbaycan'ın o yıllardaki askeri başarısızlığı daha iyi anlaşılabilir.

Şuşa'nın işgal edilmesi Azerbaycan'ın aldığı en büyük darbe olmuştur. Böylece, Azerbaycan Karabağ'daki stratejik kalesini kaybetmiştir. Ancak Şuşa'nın önemi bunun da ötesindedir. Şuşa, Azeri kültürünün beşiği olarak da bilinmektedir. Ermeniler, Laçın'ı asgari kayıpla ele geçirmişler ve Dağlık Karabağ ile Ermenistan arasındaki bağlantıyı bu yolla kurmuşlardır. Bir süredir kapalı olan yol yeniden açılmış ve Ermenilerin Karabağ'a takviye güç taşıyabilecekleri fırsatları olmuştur. Bütün Azeriler Dağlık Karabağ'dan kovulmuş ve Ermenilerin zaferi zirveye ulaşmıştır.

1.3.5 Kelbecer Rayonu'nun İşgali

Kelbecer, Dağlık Karabağ'ın kuzeybatısı ve Ermenistan arasındaki bir toprak parçasıdır. Her iki taraf için de büyük stratejik öneme sahip olmasının yanı sıra, bölgedeki nehirlerin de çoğunun kaynağını aldığı bir bölgedir (Wall, 2014, s.278).

Azerbaycan, Haziran- Kasım 1992 arasındaki çatışmalarda Ermenistan'ın işgal ettiği topraklarının yaklaşık %3.5'ini işgalden kurtarabilmiştir. Ancak Ermenistan 1992 sonlarından itibaren savaşı kendi lehine çevirmeyi başarmış ve Azerbaycan toprakları üzerinde işgallerini arttırmıştır. Ermenistan, 27 Mart 1993 tarihinde Ermenistan'la Azerbaycan'ın eski DKÖB'sini bağlayan koridorlardan birisi olan Kelbecer rayonuna yönelik saldırıya başlamıştır. Bu saldırılar ise 27 Mart- 3 Nisan 1993 tarihlerinde devam etmiştir. Azerbaycan'ın 6 Nisan 1993'te yaptığı resmi açıklamada, 3 Nisan 1993'ten itibaren rayonun tamamen Ermeniler tarafından işgal edildiği ifadelerde yer almıştır. Kelbecer rayonuna saldırı sonucunda nüfusun bir kısmı öldürülmüş, kalanlar ise mülteci durumuna düşmüştür. Azerbaycan, bu işgalde Ermenilerin Rus askeri birliklerinin desteğini aldığını iddia etmiştir.

Azerbaycan, topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmeye devam etmesi nedeniyle AGİT barış görüşmelerinden çekilmiştir. Ancak Azerbaycan'ın toprakları

üzerindeki Ermeni işgaline son verilmesi amacıyla uluslararası girişimleri devam etmiştir. Azerbaycan Dışişleri Bakanı ve Devlet Başkanı işgalin kınanması ve Ermenistan'a karşı yaptırımlar uygulanması için BM, AGİT ve diğer uluslararası kuruluşlar ile görüşmelerini devam ettirmiştir. ABD başta olma üzere birçok Avrupa devleti Kelbecer'in işgali konusunda uluslararası kamuoyunda yoğun çalışmalarda bulunmuş ve Ermeni işgalini kınayan açıklamalar yapmıştır. ABD ve İngiltere, Ermenistan üzerinde baskı kurmaya çalışmış ancak Ermenistan buna rağmen geri adım atmamıştır. Kelbecer'in Ermeniler tarafından işgal edilmesi, Halk Cephesi yönetiminde sarsıntılar meydana getirmiş ve Elçibey, bu işgallerle başa çıkabilmek için ülkede 60 gün olağanüstü hal ilan etmiştir.

Kelbecer'in işgalinin ardından 26- 29 Nisan 1993 tarihinde Prag'ta AGİT Kıdemli Memurlar Komitesi'nin toplantısı gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan'ın istediği ve 17 üye ülkenin desteği ile gerçekleştirilen toplantıda, barış görüşmelerinin devamı için Ermenistan'ın Kelbecer'i boşaltması yönünde adım atmasının şart olduğu vurgulanmıştır. Toplantı sonucunda bölgedeki savaşı kınayan ve işgal edilmiş Azerbaycan topraklarındaki yabancı kuvvetlerin derhal o topraklardan çıkarılmasını öngören beyannamesinin kabul edilmesini, Ermenistan 'veto' hakkını kullanmak suretiyle engellemiştir (Aslanlı, 2015, s.70-71). BM Güvenlik Konseyi'nin Dağlık Karabağ sorununa ilişkin ilk kararı Kelbecer'in işgali sonrasında alınmıştır. 882 sayılı bu kararda, Ermenistan'ın işgal ettiği Kelbecer rayonunu bir an önce ve şartsız olarak terk etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ancak Ermenistan'ın oyalayıcı politikaları ve uluslararası kuruluşların esnek davranması sebebiyle bu karar uygulanamamıştır. Ermenistan 1993 yılının sonuna kadar Azerbaycan topraklarında işgale devam etmiştir. BM Güvenlik Konseyi de bu işgallere son verilmesini içeren kararlar almayı sürdürmüştür.

Kararlarda Azerbaycan için olumlu noktalar olsa iki ülke arasında denge korunmaya çalışılmıştır. Ermeni işgallerinden bahsedilmiş, işgal bölgelerinin terk edilmesi gerektiği vurgulanmış, özellikle Kelbecer söz konusu olmuştur. Ancak Ermenistan işgalci devlet olarak açıkça belirtilmemiş olsa da Ermenistan'ın işgallerde adının geçmesi işgalci devlet olduğunun açık göstergesidir. Ermenistan'ın Kelbecer'i işgali, Karabağ ile arasında yeni bir köprü inşa edilmesini sağlamıştır. Elçibey'in Kelbecer'in işgalini engelleyememesi iktidara karşı büyük tepkilere neden olmuş ve

Ermenistan bu karışıklıklardan yararlanarak Kelbecer'i boşaltmamakla beraber Azerbaycan topraklarına karşı işgallerini arttırmıştır.

Kelbecer, Ermenistan ile Karabağ arasında tampon bölge olması nedeniyle stratejik açıdan önemlidir ve kaybı, Azerbaycan'a en ağır darbe olmuştur (Oğuz, 2010, s.60). Türkiye devletinin Karabağ Savaşı'na aktif şekilde müdahalesi 1993'ten itibaren başlamıştır. Kelbecer'in işgalinden (3 Nisan 1993) sonra Türkiye, Ermenistan'a işgali bırakmayı tavsiye etmiş ve ilişkilerini aşamalı olarak kısıtlamıştır. Ermenistan'ın işgali sürdürmesi nedeniyle Türkiye bu ülke ile sınır kapılarını kapatma kararı almıştır (Veliyev, 2012, s.29).

1.3.6 Ağdam'ın İşgali

Ağdam, Bakü'ye 362 km uzaklıkta, Gargarçay nehrinin kıyısından 3 km uzaklıkta, Karabağ ovasının güney batısındadır. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı kendisine katmak amacıyla 1988'den beri devam ettirdiği savaşta en büyük zorluğu Ağdam yaşamıştır. Ermeniler, Ağdam'ı işgal etmek için önce bu ile saldırılar düzenlemiş ve saldırılar 11 Haziran'da başlamıştır. 17 Haziran 1993'te bölgeyi ziyaret eden Rus gözlemciler Ağdam kentine düzenlenen uçak saldırılarının şahidi olmuştur. Aynı durum Rus gözlemcilerin Temmuz 1993 sonuna kadar bölgeye yaptıkları iki ziyaret sırasında da tekrarlanmıştır (Aslanlı, 2015, s.75-76).

Ermenistan 23 Temmuz 1993 tarihinde Azerbaycan'ın en büyük kentlerinden olan Ağdam'ı işgal etmiştir. Ermeniler Ağdam topraklarının %77.4'ünü işgal etmeyi başarmışlar ve bölgedeki 89 köyü vahşetle yerle bir etmişlerdir. Ermeniler işgal edilen Ağdam'da anıtları, mezarlıkları, hastaneler, okulları ve kütüphaneleri tahrip etmişlerdir. BM Güvenlik Konseyi işgaller üzerine karar almıştır. 14 madde olan kararda Ağdam'ın ve işgal edilen bölgelerin geri verilmesi, sorunun AGİT Minsk Grubu çerçevesinde çözülmesi ve Ermenistan'ın gerekli adımları atması gerektiği vurgulanmıştır.

Azerbaycan, Ermenistan'ın işgallere devam etmesi üzerine dünya kamuoyunu bu işgalci politikayı kınamaya davet etmiş ve Ermenilerin Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarından çıkarılması çağrısında bulunmuştur. Ancak bunlara rağmen Ermenistan dünya kamuoyunun tutumunu umursamamış, alınan kararların hiçbirini yerine getirmemeyi sürdürmüştür.

1.4 ULUSLARARASI ALANDA YAŞANAN ÖNEMLİ OLAYLAR VE DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNA ETKİLERİ

1.4.1 Kosova'nın Bağımsızlığı ve Karabağ Sorunu ile İlişkisi

17 Şubat 2008'de Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesi Dağlık Karabağ sorunu bakımından önemli bir gelişmedir. Sürekli uluslararası gündemde olan bu konu 2006 yılından sonra Kosova sorunu ile Karabağ sorunu arasında bağlantılı kurularak tartışılmaya başlanmıştır. İki sorunun çözümü sürecinin birbirini nasıl etkileyeceği üzerinde durulmuştur.

Kosova sorununun çözümü için önerilen modelin Karabağ sorununun çözümü sürecinde örnek teşkil edip etmeyeceği ile ilgili hem yetkililer hem uzmanlar arasında keskin tartışmalar yaşanmış bu süreç Kosova'nın 2008 yılında bağımsızlığını ilan etmesinden sonra bir süre daha devam etmiştir (Aslanlı, 2015, s.120). Kosova vilayetinin bir grup Avrupa devleti tarafından uluslararası çevrenin eşit hakları olan mekana dönüştürme çabası uluslararası çevrede ciddi anlamda tartışmalara neden olmuştur. Batı ve ABD tarafından Kosova'nın bağımsızlığının tanınması dünya kamuoyu tarafından, özellikle topraklarında buna benzer olayların yaşandığı devletler tarafından olumlu karşılanmamıştır. Bu adımlar dünyanın geleceği için tehlikeli örnek olarak nitelendirilmiştir (Mirzazade, 2014, s.112).

Kosova örneğinin tehlikeli olarak görülmesinin nedeni benzer olayların başka devletlerde de yaşanması halinde dünyanın yönetilemez hale geleceği düşüncesidir. Bölgenin bulunduğu devletin rızası olmadan diğer devletler tarafından bağımsızlığının kabul edilmesi uluslararası alanda ciddi sorunlara neden olacaktır. Sınırları belirli olan bir ülkede herhangi bir bölge tek taraflı olarak bağımsızlık ilan edemez. Eğer o bölge bağımsızlık ilan eder ve diğer devletler tarafından tanınırsa dünyada barış ve istikrar sağlanması çok zor olacaktır. Ermenistan, Kosova'nın bağımsızlığının kabulünü öngören modelin Dağlık Karabağ için de uygulanması gerektiğini öne sürmektedir. Azerbaycan ise bu tezi asla kabul etmeyerek her sonunun kendine özgü bir çözümü olması gerektiğini savunmuştur. Azerbaycan'daki Dağlık Karabağ sorunu Sırbistan'ın sorunundan farklıdır. Kosova ile Karabağ sorunu eşit tutulamaz ve Kosova'nın bağımsızlık ilan etmesinde Sırbistan'ın hataları olmuştur. Sırbistan'ın Kosova nüfusuna karşı soykırım politikası uygulaması ve uluslararası kamuoyu ile ters düşmesi gibi

olaylar Kosova'nın bağımsızlığına neden olmuştur. Kosova'da yerel nüfus ile yönetim arasında ciddi bir çatışma yaşanmaktaydı.

Ermenistan Dağlık Karabağ ve çevresini işgal etmiştir. Dağlık Karabağ devletlerarası, Kosova ise ülke içi bir sorundur. Dağlık Karabağ sorununun çözümü için uluslararası önemli bir kuruluş olan AGİT arabuluculuk yapmıştır. Sorun Dağlık Karabağ ile Azerbaycan arasında değil, Azerbaycan ile Ermenistan arasındadır. Diğer sorun ise Kosova ve Sırbistan arasında çözülmeye çalışılmıştır. Kosova sorununda bir devletin komşu devletin topraklarını işgal etmesi gibi bir durum söz konusu değil iken Dağlık Karabağ meselesinde durum böyledir. Bu nedenle NATO ve AB temsilcileri Kosova sorununun çözümü modelinin başka hiçbir sorunun çözümünde kullanılmayacağını ve her sorunun kendisine özgü bir çözüm yolu olması gerektiğini belirtmiştir. AGİT Minsk Grubu da çözüm modeli için aynı görüşte açıklamalarda bulunmuştur. Karabağ sorunu Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki bir sorundur ancak Dağlık Karabağ Azerbaycan'ın bir parçası olan özerk bir bölgedir. Kosova sorununun çözüm süreci Dağlık Karabağ'ın çözüm sürecini etkilese de model asla aynı olmayacaktır.

Kosova ve Dağlık Karabağ sorunları arasında çok ciddi farklar olduğu uluslararası teşkilatlar tarafından defalarca kez vurgulanmıştır. Kosova'da bölücü düzenin olmadığı, bölgeyi BMT'nin yönettiği güvenliği ise AB ülkelerinin askeri tarafından sağlandığı ancak Karabağ'da durumun böyle olmadığı açıklanmıştır. Dağlık Karabağ uluslararası ortam tarafından tanınmamış ama Kosova'nın bağımsızlığı birçok devlet tarafından tanınmıştır. Ermenistan yönetimi Kosova modelini yapay bir şekilde Dağlık Karabağ sorunu için örnek göstermeye çalışsa da bu durum uluslararası teşkilatlar tarafından kabul edilemez. Batının tüm resmi kurumları Kosova ile Dağlık Karabağ sorunu arasındaki farkı belirtmektedir.

1.4.2 Ağustos 2008 Olayları ve Dağlık Karabağ Sorununda Alınacak Dersler

Karabağ sorununu etkileyebilecek önemli gelişmelerden biri de Ağustos 2008 olaylarıdır. Öncesinde küçük çaplı saldırılarla başlayan olaylar 8 Ağustos 2008'de Gürcistan ile Rusya arasında savaşa dönüşmüştür. Gürcistan kendisinden ayrıldığını ve bağımsızlığını ilan eden Güney Osetya'yı kontrolüne almak isterken Rusya'nın işgali söz konusu olmuştur. Güney Osetya ve Abhazya, Gürcistan'dan kopma ve

bağımsızlıklarını ilan etme sürecinde birçok devlet tarafından tanınmıştır. Hukuki anlamda sonuç kazanmanın yanında Rusya tarafından askeri savunma altına da alınmıştır.

Ağustos 2008 olayları tüm dünyadaki ve özellikle Sovyet coğrafyasındaki etnik sorunların önemini arttırmıştır. Dondurulmuş çatışmalar kapsamında en çok da Dağlık Karabağ sonunun çok tehlikeli olduğunu, sadece taraflar arasında değil, bölgesel hatta küresel savaşı tetikleme riski taşıdığı düşünülmeye başlanmıştır. Karabağ sorununda AGİT Minsk Grubu çok yoğun girişimlerde bulunmuş ve onunla birlikte en çok Rusya göz önünde olmuştur. Yaşanan 2008 olaylarına rağmen Dağlık Karabağ sorununda uygulanan yöntem tarafların kontrol altında tutma çabaları olmuştur. Girişimler bu yönde yoğunlaşmış ancak asıl yapılması gereken yapılmamıştır. 2008 olaylarından çıkarılacak ders dondurulmuş sorunları kontrol altında tutma çabalarının yetersiz olduğunun bilinmesiydi. Zor ve bedeli ağır olsa da sorunların çözümünde kalıcı barış hedef alınmalı ve adil bir yolla sonuca ulaşılmalıdır.

‘Alınacak ders’ konusunda da sorunun tarafları ve ilgili devletlerin tutumları arasında farklılık olduğu görülmektedir. Başta ABD olmak üzere Batı, Azerbaycan ve Ermenistan’ın Ağustos 2008 olaylarından ders almasını istemiştir. Ama önemli ölçüde belirsiz, mesajları net olmayan bir ders alma çağrısı mevcuttur. Rusya ise Ağustos 2008 olaylarından kendisi dışında herkesin özellikle de Azerbaycan ve Ermenistan’ın ders çıkarmasını istiyor ve ‘ders’ olarak nitelendirdiği de şu: ‘bana rağmen birisi topraklarını kurtarmaya kalkarsa, ya da birisi beni dikkate almadan kendisini savunmaya kalkarsa sonu hüsrana olur.’ Rus yetkililerin sonraki dönemde verdikleri mesajların hemen hemen tamamında bu vurguyu gözlemlemek mümkündür (Aslanlı, 2015, s.123).

Ermenistan’a göre alınacak en önemli ders, sorunu askeri yollarla çözmeye çalışmasının bedelinin ağır olacağını bilmesidir. Azerbaycan, sorunların çözümsüz kaldığı ve dondurulmuş sorunların aslında çok tehlikeli olduğunu vurgulamıştır. Çünkü dondurulmuş çatışmalar bir süre sonra şiddetini artırarak alevlenmekte ve çözümü daha zor bir hale gelmektedir. İran’a göre alınması gereken ders, sorunların çözümünde Batı’ya güvenilmemesidir. Çünkü bunun sonucunun hayal kırıklığı olacağı üzerinde durmuştur. Türkiye ise sorunların çözümsüz görünmesinin tarafların arasında diyalogun zor olmasının büyük risk taşıdığını iddia etmiş ve barış ve istikrar projesi sunmaya çalışmıştır.

1.4.3 Ukrayna Meselesi ve Karabağ'a Etkileri

Ukrayna krizinin başlangıcı 22 Kasım 2013'te devlet başkanı Viktor Yanukoviç'in AB ortaklık anlaşmasını imzalamayı reddetmesi ile olmuştur. Bu karar Batı yanlısı muhalefet ve destekçilerinin protestolarına neden olmuştur. Yanukoviç 2010 yılında demokratik seçimlerle iktidara gelmiştir ve Rus yanlısı politika izleyeceğini açıklamıştır. Rusya ve Ukrayna arasında 17 Aralık 2013'te bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Rusya, Ukrayna'nın 15 milyar dolarlık devlet tahvillerini satın alacak ve Ukrayna'ya satılan doğalgazın fiyatını düşürecekti. Bu olay Batı yanlısı gösterilerin şiddetlenmesine neden olmuştur. Rusya'ya aşırı borçlu ve bağımlı olan Ukrayna, Rusya'dan gelen baskılara daha fazla dayanamayarak AB ile ilişkilerini askıya aldığını açıklamıştır. Bu karar ile özellikle başkent Kiev'de hükümete karşı olan gösteriler artmış ve çıkan olaylara engel olunamamış, Ukrayna hükümeti yıkılmıştır.

Rusya, Ukrayna'da yönetime geçici olarak gelen hükümetin gayrimeşru olduğunu ileri sürmüştü ve anayasal düzenin sağlanması için çağrıda bulunmuştur. Kırım'ın Ukrayna'dan kopuşunu yasal ve doğal olarak nitelemiştir. 16 Mart'ta Kırım'ın Rusya'ya katılıp katılmayacağını belirleyen bir referandum yapılmış ve 2014'te yapılan referandumda Kırım'da %96.77, Sivastopol'de ise %95.6 oranında Rusya'ya bağlanma yönünde istek görülmüştür. Rusya, Ukrayna'daki Rus vatandaşlarına koruma sağlama iddiasıyla Kırım'ı işgal etmiştir. 17 Nisan 2014 tarihinde Putin, Kırım'ın Rusya'ya bağlandığını açıklamıştır. AB ve ABD ise Kırım'ın Ukrayna'dan ayrılmasına şiddetli bir şekilde karşı çıkmıştır. Kırım, hakkında görüş birliği bulunmayan bir uluslararası mesele olarak kalmıştır. AB ve ABD soruna çok sert tepkiler göstermiş ve Kırım'ın Ukrayna'dan ayrılmasıyla bağlantılı olan kişilere ve Rusya'ya bazı yaptırımlar uygulamıştır.

Dağlık Karabağ sorununa gelindiğinde dış politikanın uygulanmasındaki tutarsızlıklar göze çarpmaktadır. Karabağ Sovyetler Birliği dağılmadan önce Azerbaycan'a bağlı Özerk bir bölge olarak kalmıştır. 1988 yılında Ermenilerin Dağlık Karabağ'ın kendilerine bağlanması istekleri sorunu ortaya çıkarmıştır. Rusya'nın da desteği ile bölgenin Azerbaycan'dan ayrıldığını ilan etmişlerdir. Ancak Azerbaycan tarafının bunu asla kabul etmeyeceği açıklaması üzerine iki ülke arasında çatışmalar başlamıştır. Yoğun çatışmalar sonucunda bir milyondan fazla Azeri göçe zorlanmış, çok sayıda Azeri vatandaşı ise katliama maruz kalmıştır. 1994'te ateşkes ilan edilmiş ancak

Azerbaycan topraklarının %20'si işgal altında kalmıştır. Bağımsızlık iddiasında bulunan Dağlık Karabağ hiçbir devlet ve uluslararası örgüt tarafından tanınmamıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Azerbaycan toprak bütünlüğü konusunda defalarca kez açıklamada bulunmuştur.

Dağlık Karabağ sorununa barışçıl bir çözüm getirmekle görevlendirilmiş olan AGİT Minsk Grubu'nun eş başkanları olarak Rusya, Fransa ve Amerika; yaptıkları açıklamalarla olanları Azerbaycan topraklarına yapılan bir Ermeni işgali olarak yorumladıklarını ve Dağlık Karabağ'ı bağımsız bir devlet olarak tanımadıklarını ortaya koymuşlardır. Ancak buna rağmen bugüne kadar işgalin sona erdirilmesi yönünde hiçbir adım atılmamıştır ve sorumlulara karşı hiçbir yaptırım uygulanmamıştır (Tulun, 2014, s.2). AB ve Amerika Kırım meselesi konusunda çok sert tepki verirken, Dağlık Karabağ sorununda aynı şiddetle tepki vermemeleri uluslararası hukukun yorumlanmasında uygulanan çifte standartları göstermektedir. Ermenistan işgallere devam etmesine, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü hiçe saymasına rağmen, Rusya'nın karşılaştığı yaptırımlarla karşılaşmamıştır.

Azerbaycan Özelinde Ele Alındığında; Dağlık Karabağ meselesi ve Ermenistan işgali, Rusya'yı idare eden kesimlerle tesis edilmiş yakın ilişkiler, ticari ve iktisadi münasebetler, Moskova'nın güvenlik önceliklerinin göz önünde bulundurulması, Rusya'da çok sayıda Azerbaycan vatandaşının yaşıyor ve çalışıyor olmasına ilaveten Azerbaycan ordusunun silah sistemlerinin büyük bölümünün Moskova tarafından sağlanması gibi sebeplerden dolayı günümüzde Bakü, Moskova ve Batı arasında dengeli bir siyaset takip etme çabasıdır (Caşın & Kısacık, 2017, s.143). Aliyev, Moskova'ya yönelik denge politikası yürütmektedir. Rusya'nın oluşturduğu baskı ve psikolojik etkenler, Azerbaycan'ın, Batı ile ilişkilerinin sınırlandırılmasına neden olmaktadır.

Moskova, Erivan'ı kullanarak Bakü'de çıkarlarını koruma adına başarı sağlamaktadır. 2008 olayında bölge ülkelere uyarıda bulunan Rusya, Bakü'nün hassasiyetlerini arttırmaktadır. Ermenistan çerçevesinden incelendiğinde; Sovyet Birliği'nin çöküşünden sonra Ermenistan- Rusya ilişkileri oldukça artmıştır. 2011 senesinde dış yatırımlarının %57'sinin Kremlin tarafından gerçekleştirildiği Ermenistan'da Moskova, bu yaptırımlar kararıyla Erivan'ın başta enerji, yakıt ve demiryolları gibi stratejik sektörlerinin hepsini veyahut bir bölümünü satın almak suretiyle hakim durumdadır (Caşın & Kısacık, 2017, s. 144).

Ermenistan, askeri ve ekonomik konularda, uluslararası meselelerde, Rusya ile benzer politikalar uygulamaktadır. Ermenistan'ın Rusya'ya askeri ve ekonomik açıdan aşırı bağımlılığı söz konusu iken Batı ve Türkiye ile ilişkileri, Rusya'nın izin verdiği ölçüde gerçekleşmektedir. Rusya, Güney Kafkasya bölgesinde Ermenistan'ı yönetmekte ve bu ülke üzerindeki yetkisini kaybetmesi Kafkasya bölgesini terk etmesi anlamına gelmektedir. Moskova'nın Erivan'daki askeri yapılanması ve ekonomik teşebbüsleri bunun bir sonucu olmaktadır. Erivan, Dağlık Karabağ meselesinde Moskova'nın büyük desteğini almaktadır. Bu anlamda Ukrayna krizi de Erivan'ın lehine ve konumunu güçlendirici bir etkide bulunmaktadır.

Dağlık Karabağ meselesi Ermenistan güvenlik algısının temel taşı oluşturmaktadır. Ermenistan'ın enerji ve ekonomi konularında Rusya'ya büyük oranda bağımlılığının nedeni, Türkiye'nin Alican sınır kapısını kapatmış olmasıdır. Bu sebeple gelişmeyen ticari ilişkiler, Rusya'yı Ermenistan'ın ithalat ve ihracatında birinci ortağı haline getirmektedir. 1994 yılında ateşkes ilan edilmişse de, Dağlık Karabağ sorununun belirsizliği güvenlik boşluğu yaratmaktadır. Azerbaycan ve Ermenistan bu durumdan endişe duymaktadır. Rusların silah satışı ve sevkiyatı ise iki ülke arasındaki silahlanma yarışını tetiklemede ve savaşa doğru sürüklemektedir. Dağlık Karabağ sorununun devam etmesi Rusya'nın bölgedeki etkinliğini devam ettirmesi açısından işine yaramaktadır. Dolayısıyla Rusya'nın sorununun çözülmesi için girişimleri samimi görülmemektedir. Yine de Rusya'nın Ermenistan'a desteği devam ederken Ermenistan'ın bağımlılığı artmakta ve güvenlik sorunu da büyümektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN- ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ VE ÇÖZÜME YÖNELİK GİRİŞİMLER

2.1 AZERBAYCAN- ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNİN NİTELİĞİ

2.1.1 Azerbaycan ve Ermenistan'ın Dağlık Karabağ İddiaları

Ermeniler tarih boyunca Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ve İran'da dağınık halde yaşamış, nüfusu çok da kalabalık olmayan bir millettir. Ermeni tarihçiler de Ermenilerin kökeni konusunda fikir birliği sağlayamamıştır. Ermeniler 19. Asırda meydana çıkan fikir akımlarından etkilenmiş ve özellikle milliyetçilik akımının etkisi altında kalmıştır. Ülkenin önde gelen Ermeni din adamları ve aydınları teorik anlamda bir Büyük Ermenistan Devleti hedefi belirlemiştir. Bu hedefi ise Ermeni milleti için varılması gereken en büyük ideal olarak görmüşlerdir. Ancak o dönemde Ermenistan'ın sınırları belli değildir ve bunun yanı sıra Ermeni Devleti'nin kurulacağı ve çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu bir bölge mevcut değildir.

Ermeniler bu hedefe yönelik olarak çalışmaya başlamış ve ayrılıkçı faaliyet yürütmüşlerdir. Ermeniler, Kafkasya'da Azeriler ile çatışmaya girmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nda da isyanlar çıkarmışlardır. Bu çatışma ve isyanların sonucu ise Ermenilerin tehcir edilmesi olmuştur. Ermeniler bunun üzerine yaşadıkları Ermenistan haricindeki topraklardan bir süreliğine geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Ermenistan'ın Karabağ bölgesini bu kadar istemesinin sebebi de kendi ülkeleri dışında yaşadıkları son bölgeyi kaybetmek istememeleridir. Dağlık Karabağ bölgesinde hem Azeriler hem Ermeniler hak iddia etmektedir. Ermenistan'ın bu hak iddiasının temelini etnik çoğunluk oluşturmaktadır. Ancak bölgeye Azeri nüfusundan fazla Ermenileri yerleştiren de Ruslardır. Ermenistan bu nüfus oranını öne sürerek Dağlık Karabağ'ı Ermeni yurdu olarak görmektedir. Dağlık Karabağ, Sovyetler Birliği döneminde çok defa Moskova yönetimine başvurarak Ermenistan'a katılmak istediğini bildirmiştir. Ermeniler de Dağlık Karabağ'ın aslında tarihsel olarak Ermenistan'a bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Ermeniler Nahçıvan'ın da kendilerine ait bir toprak parçası olduğunu iddia etmektedir. Ermenistan'ın Azerbaycan'a ait olan Dağlık Karabağ bölgesini işgali kendilerine göre haklı gerekçelere dayandırılmaktadır.

Nahçıvan, Karabağ ve çevresindeki topraklar Azerbaycan topraklarıdır ve bu topraklarda Ermeniler yaşasalar da bu böyledir. Ermeniler halen de şimdiki Türkiye, Azerbaycan ve Nahçıvan arazilerine de sahip olma iddialarını sürdürmektedir (İbadov, 2007, s.136).

1980'lerin ikinci yarısında, SSCB'nin dağılma sürecine girdiği dönemde Ermenistan, Rusya'nın da desteğiyle Dağlık Karabağ üzerinde hak iddia etmiş ve bölgede yaşayan Ermenilerin gösterileri ile olaylar başlamıştır. Azerbaycan ve Ermenistan'ın 1991 yılında bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, Dağlık Karabağ Ermenileri bağımsızlık ilan etmiş ve sorun yeni bir boyut kazanmıştır. Daha sonra olaylar bölgede görevli bulunan Rusların da desteği ile sıcak çatışmalara dönüşmüştür. Ermenistan, Dağlık Karabağ bölgesinde yaşayan Ermenileri ayrılıkçılığa teşvik ederek ciddi bir propaganda yürütmeye başlamıştır. Bu propagandaların temelinde Azerbaycan içerisindeki Ermeni nüfusun ciddi ekonomik ve kültürel sıkıntı yaşadığı iddiası yatmaktadır. Ermenistan bu sebepleri de işgale gerekçe göstermiştir.

Azeri tezlerine bakıldığında, bölgenin tarihine atıf yapılarak Dağlık Karabağ'ın bir 'Türk Yurdu' olduğu iddiası görülmektedir. Bazı Azeri yazarlar, Orta Asya'dan göç eden Türklerin Anadolu'ya geçmeden önce Dağlık Karabağ bölgesindeki Derbent Geçidinden geçtikleri ve burayı kışlak olarak kullandıkları söylenmektedir. Azerilerin diğer iddialarına göre Ermeniler bu bölgeye Sovyetler Birliği döneminde yerleştirilmiştir. O dönemde Dağlık Karabağ'da çoğunluğu Ermeni nüfus oluştursa da nüfusun bir bölümünde de Azeriler yer almaktaydı. Dağlık Karabağ olayları sonucunda Azerbaycan'ın topraklarının %20'si Ermeni kontrolü altında kalmıştır. Bölge Ermeni kontrolüne geçtikten sonra günümüze kadar resmi kayıtlı olan mültecilerin sayısı bir hayli fazladır. Azerbaycan ise bölgede kalan Azeri mülklerinin Ermenilerin eline geçmesinden oldukça rahatsızlık duymaktadır. Bu sebeple mülteci durumuna düşürülmüş Azerilerin olumsuz yaşam koşulları Bakü Hükümeti tarafından sık sık gündeme getirilmekte ve Ermenistan üzerinde uluslararası baskı kurulması istenmektedir. Dağlık Karabağ sorunu, Azerbaycan açısından bakıldığında sahip olduğu toprakların Ermenistan tarafından işgali oluşturmaktadır. Ancak Ermenistan bu durumu, Doğu Ermenistan'ın kendi vatanlarına katılması yani sahip oldukları topraklara kavuşması olarak adlandırmaktadır.

Dağlık Karabağ sorununda tarafların farklı iddiaları bulunmaktadır. Her iki taraf da, diğer tarafın Dağlık Karabağ'a kendisinden sonra geldiğini ve bu topraklar üzerinde kendi varlığının meşru olduğunu iddia etmektedir. Dağlık Karabağ sorununda tarafların konuya bakışlarını aşağıdaki gibi açıklamak mümkündür:

Dağlık Karabağ sorununda çözümün zorlaşmasının en önemli nedenlerinden birisi de sorunun ortaya çıkış zamanıdır. Söz konusu sorun, her iki ülkenin de bağımsızlıklarını elde etmeleri esnasında ortaya çıkmış ve ulusal kimlikler bu sorun üzerinden 'biz' ve 'ötekiler' olarak tanımlanmıştır. Her iki taraf da sorunun diğer devletin hükümetinden değil, diğer devletin halkından kaynaklandığını düşünmektedir. Günümüzde Bakü, toprak bütünlüğü ilkesini savunmaya devam ederken; Erivan, milletlerin self determinasyon hakkına vurgu yapmaktadır. Azerbaycan'ın pozisyonunun temel dayanağı, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın bir parçası olduğudur. Bakü, sözde Dağlık Karabağ yönetiminin çözümün taraflarından biri olmasına da karşı çıkmaktadır.

Azeri tezlerine göre; Dağlık Karabağ'a hakim olmasının ardından Rusya, Kafkaslarda Hristiyan bir tampon bölge yaratmak amacıyla Ermenileri bölgeye göç ettirme politikası izlemiştir. Daha önce Karabağ'da azınlık olan Ermenilerin sayısı, 1828'den sonra izlenen Rus politikalarıyla hızla artmıştır. Ani nüfus değişimleri, 20. Yüzyılın başından itibaren toprak paylaşımı gibi konularda sürtüşmelere neden olmuş ve zamanla etnik ve dini uyumsuzluklar çatışmaya dönüşmüştür.

Ermeniler ise bölgeye sonradan gelenlerin Azeriler olduğunu, bölgede kendilerinin her zaman çoğunluğu oluşturduklarını iddia etmektedir. Ayrıca Osmanlı ve Rus İmparatorlukları ile SSCB döneminde asimilasyona maruz kaldıklarını savunarak Dağlık Karabağ Ermenilerini, Ermeni kimliğini her zaman muhafaza eden 'son kale' olarak görmüşlerdir. Bu bakış açısı, bağımsızlık sonrası ulus inşası sürecinde Erivan tarafından körüklenmiş ve pekiştirilmiştir. Dağlık Karabağ yönetiminin sorun için uygun bulduğu çözüm modeli olmuştur. Ermenistan, bu iki çözüm modelinden biri gerçekleşirse, Dağlık Karabağ dışında işgal altında tuttuğu Azerbaycan rayonlarının bazılarında çekilmeyi kabul edeceğini ileri sürmektedir.

Sonuç olarak her iki taraf da karşı tarafı ‘sonradan gelen’ olarak görmektedir. Yukarıda bahsedilen tarihsel argümanlarla desteklenen etnik gerilim ve düşmanlık 20.yüzyılın başından itibaren çatışmaya dönüşmüştür (Söker, 2017, s.558).

2.1.2 Azerbaycan’ın İşgal Altındaki Topraklarının Durumu

Ermenistan, işgal ettiği Azerbaycan topraklarını, Dağlık Karabağ ve diğer işgal altında tuttuğu toprakları, kendi silahlı kuvvetleri ve diğer askeri bölücü kuvvetler tarafından kontrol altında tutmaktadır. Ermenistan bu işgallerin elverişli sonuçlarından yararlanarak mevcut statüsünü devam ettirmeye ve kuvvetlendirmeye çalışmaktadır. Aynı zamanda kendi yurtlarından çıkarılan Azerilerin geri dönmesini engellemeye yönelik faaliyetlerini devam ettirmektedir.

Ermeniler, Azerbaycan’da işgal ettikleri topraklarda yasadışı yerleşimler kurmuş ve mülkiyet haklarını ciddi bir şekilde ihlal etmiştir. Ekonomik faaliyetleri de yasadışı yollarla ve ihlaller yaparak yürütmüşlerdir. Aynı zamanda Ermeni kaynakları dahil birçok kaynakta belirtildiği gibi Ermeniler, işgal ettikleri Laçın, Kelbecer, Zengilan ve Cebrayıl’ın da içinde bulunduğu topraklara on binlerce insan yerleştirmişlerdir.

Azerbaycan, bağımsızlığını ilan ettikten sonra Batı ile ilişkilere büyük bir istek ve heyecanla başlamıştır. Sovyetlerin yanlı politikalarından sonra Azeriler Dağlık Karabağ meselesi ile işgal altında bulunan topraklarının geri alınması konusunda Batılı ülkelere aşırı güven duyuyordu ve haksızlığın kısa sürede son bulacağına inanıyordu. Ermenistan’ı işgalci olarak gören ve Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünü savunan BM Güvenlik Konseyi birçok karar almıştır. Ermenistan’ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Aynı zamanda AGİT Minsk Grubu raporları da Ermenilerin Dağlık Karabağ bölgesine yerleştirdikleri nüfusun asla kabul edilemeyeceğini bildirmiştir. Kendi ülkelerinden göç etmek zorunda bırakılan Azeri halkın ise yaşadıkları bölgeye geri dönmeleri gerektiği ve bu konuda önlemler alınacağı açıklanmıştır.

Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ bölgesindeki ve çevresindeki silahlı çatışmaların uluslararası barış ve güvenliğe tehlike oluşturduğu kabul edilmiş ve girişimler daha da yoğunlaştırılmıştır. Ancak alınan hiçbir karar, yapılan hiçbir görüşme Ermenistan tarafında karşılık bulmamıştır. Ermeniler Dağlık Karabağ bölgesinde

nüfuslarını arttırmak için doğan her çocuğun ailesine mali yardım yaparak teşvikte bulunmuşlardır. Barış planlarının hepsini reddetmiş ve sonuç olarak bir milyondan fazla Azeri'yi topraklarından uzak yaşamaya mecbur bırakmışlardır.

2.1.3 Dağlık Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan'a Sosyo-ekonomik Etkileri

Dağlık Karabağ'ın nüfusu 1959- 1989 yılları arasında %44 artmıştır. Bölgenin sanayi ve hizmet sektörlerinin gelişmesiyle doğal bir nüfus artışı gerçekleşmiştir. Dağlık Karabağ çatışması sonucu, bölgede hayatını kaybeden, yaralanan, psikolojik baskıya maruz kalan, ekonomik ve sosyal sıkıntılar yaşayan çok sayıda insan olmuştur. Yaşadıkları olaylar, çatışmanın ağır etkileri yüzünden buldukları bölgeden mecburi göç etmek zorunda kalan bir kitle meydana gelmiştir. Göçe zorlanan bu insanlar çok zor yaşam koşulları ile karşı karşıya gelmiştir. Bu etkiler sadece Azeriler üzerinde değil, Dağlık Karabağ bölgesinde yaşayan Ermenilerde de görülmüştür. Azerbaycan ve Ermenistan'ın yaşadığı demografik ve ekonomik sıkıntıların nedeni çözümünde de başarılı olunamayan Dağlık Karabağ meselesidir. Ermenistan'ın işgal ettiği Azeri topraklarında 30 binden fazla insan hayatını kaybetmiştir. Çok sayıda da yaralı, esir alınan ve kayıp olan insanlar olduğu bilinmektedir.

Çatışmanın başladığı 1988- 1989 yıllarında Ermenistan Cumhuriyeti'nin 22 ilçesinden 241.8 binden çok Azerbaycanlı, 18 bin Acem kürdü, binden fazla Rus nüfus silah zoruyla yaşadıkları yeri terk etmek zorunda bırakılmıştır. Bu tarihlerde Ermeniler saldırıları sonucunda çocuk ve kadınlar da dahil yaklaşık 500 insan katledilmiş, çok sayıda insan yaralanmış, tüm emlakları talan edilmiştir. Bu saldırılar sonucu Ermenistan SSC'de 177 Azeri köyü tamamen boşaltılmış, tarih boyu Azerilerin yaşadığı 9 bin km² lik alan Ermeniler tarafından zapt edilmiştir (İbadov, 2007, s.123).

Ermenilerin işgal ettiği Dağlık Karabağ bölgesinde yaşam koşulları zorlaşmış, nüfus artışı gerilemiş ve çocuk ölüm oranları artmıştır. Ekonomik koşulların kötü olması, beslenme yetersizliği insanları daha zor koşullara sürüklemiştir. Kendi yurtlarından göç etmeye zorlanan insanlar işsizlik problemiyle de karşılaşmış ve bu durum çalışabileceklerin işsizlik oranını %65'e çıkarmıştır. Buldukları yerde tarım ve hayvancılıkla uğraşan insanlar için çalışma imkanı göç ettikleri yerlerde bulunamamıştır. Çatışmalar sonucunda Dağlık Karabağ'da ise bütün tarımsal altyapı bozulmuş ve büyük maddi kayıplar yaşanmıştır. Eğitim kurumları kapanmış ve

öğrenciler eğitimlerine devam edememiştir. Hastaneler ve kütüphaneler de kapatılmış, insanlar bu hizmetlerden de yoksun bırakılmıştır.

1995'te Azerbaycan'ın gayrisafi milli hasılasında kaydedilen düşüş yüzde 17'dir (Oğuz, 2010, s.65). Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali ekonomik gelişmesini de engellemiş ve Azerbaycan ekonomisine büyük zarar vermiştir. İşgal edilen bölgeler dışında da Azerbaycan'ın genel ekonomisi, yatırımları ve reformları ciddi anlamda olumsuz etkilenmiştir. Göçmenlere yapılan yardımlar, barınma, beslenme ve sağlık gibi ihtiyaçlarının karşılanması ülkeye büyük yükler yüklemiştir. Dağlık Karabağ sorununun çözülmemesi Azerbaycan'ın askeri harcamalarını da arttırmasına neden olmuştur. Bu durum ise ülkenin eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlerine ayrılan bütçenin azalmasına yol açmıştır. Savaş sonrası Azerbaycan ekonomisi 22 milyar dolar zarar görmüştür. Ermenistan işgali yüzünden bir milyondan fazla Azeri vatandaşının göçmen duruma gelmesi Azerbaycan'ı ekonomik ve sosyal sıkıntılara sokmuştur.

2.1.4 Mülteciler ve Zorunlu Göçmenler

Ermenistan'ın 1988- 1993 yıllarında planlı olarak gerçekleştirdiği son etnik temizlik politikası sonucunda bu ülkede yaşayan 250 bin Azerbaycanlı, bir kişi bile kalmadan, kendi yurtlarından kovularak Azerbaycan'a göç etmek zorunda kalmıştır. Bunun yanında 1990 yılında Orta Asya'dan göçürülen 50 bin Ahıska Türkü de Azerbaycan'a sığınmıştır. 1988 yılından itibaren Azerbaycan'ın parçası olan Dağlık Karabağ Azerbaycanlıların yaşadığı 126 yerleşim yerinden zorla çıkarılmıştır. Bu sırada 20. Yüzyılın en trajik olaylarından birisi meydana gelmiştir. Dağlık Karabağ'da altı bin Azerbaycanlının yaşadığı Hocalı kenti Ermeni silahlı kuvvetleri tarafından Sovyet birliklerinin yardımı ile bir gecede darmadağın edilmiştir, 613 sivil vahşice, işkenceyle katledildi. 150 kişi kaybolmuştur. Bu kanlı faciada 1000 sivil çeşitli derece sakatlanmış, 1275 kişi, yaşlılar, kadınlar, çocuklar esir götürülerek korkunç hareketlere, zulme maruz kalmıştır. Ermenistan silahlı kuvvetlerinin 1988 yılından itibaren askeri saldırıları sonucunda Azerbaycan topraklarının %20'si Dağlık Karabağ'ın yanı sıra komşu yedi bölge işgal edilmiştir, Dağlık Karabağ'ın diğer bölgelerinden ise 600 bin kişiyi aşkın kişi kendi topraklarından zorla çıkarılmıştır. Ülkenin 62 şehir ve ilçesine, 1600'den fazla yerleşim yerine geçici olarak yerleştirilmiştir (Mirzazade, 2014, s.199).

Azerbaycan için, Ermeni güçlerinin işgal edilen bölgelerden çekilmesinin ardından yapılacak en önemli iş, yerlerinden edilmiş Azerilerin geri dönmesi için uygun koşulları yaratmak olacaktır. Neredeyse 500.000 kişinin savaştan önce yaşadıkları topraklara dönmesi söz konusudur. Bu insanların çoğu karmaşık koşullarda, kendi hükümet organları ile beraber ve ayrı bir kamu hizmetinden yararlanarak yaşamaktadır. Hükümet, bu insanların kurmuş oldukları kurumları savaştan önceki toplumlara aktarmalarını beklemektedir ki bu dönüşü ve bütünleşme sürecini kolaylaştıracaktır. Bununla beraber, bu insanların geri dönüşünü kurgulamak bazı zorlukları da bünyesinde barındıran bir süreçtir (Caşın & Kısacık, 2017, s.112).

Ayrıca Ermenistan veya Dağlık Karabağ'a komşu olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Ağcabedi, Ağdam, Ağstafa, Füzuli, Terter, Goranboy, Gedebey, Kazak ve Tovuz'a sınır bölgelerden 100 binden fazla Azeri, güvenlik açısından yerleşim yerlerini terk etmek zorunda kalmıştır (Mirzazade, 2014, s.199). İşgal edilmiş bölgelerde daha önce var olan şehirler Ağdam 28.200, Kelbecer 8.100, Cebrail 6.200 ve Fuzuli 23.000 kişilik nüfusları ile sistematik olarak boşalmış, bu bölgelerdeki elektrik, boru hattı gibi alt yapı sistemleri kullanılmaz hale gelmiştir (Caşın & Kısacık, 2017, s.112). Aynı zamanda Azerbaycan'da 11 bine yakın 'mülteci' statüsü almak niyetinde olan (sığınmacı) şahıs mevcuttur. Onların büyük çoğunluğunu Çeçen kökenli Rusya vatandaşları, Afganlar, İran, Irak ve Filistinliler oluşturmaktadır. Böylece şu an Azerbaycan'da bir milyona yakın mülteci, göçmen ve ' mülteci' statüsünde (sığınmacı) insan vardır (Mirzazade, 2014, s.200).

Ermeni tarafı ise yerinden edilmiş Azerbaycanlıların geri dönme hakkı olduğu fikrine karşıdır. Nitekim Ermenistan'a göre Dağlık Karabağ'da Bakü'nün kontrolü altındaki bölgenin eski bir parçası olan Martuni ve Mardakent'ten gelen 14.600, savaştan önce Azerbaycan'ın kontrolündeki Şahumyan ve Getaşen şehirlerinden 12.800 Ermeni bulunmaktadır. Hankendi (Stepanakert) yetkilileri burada yaşayan insanların haklarının da barışın tahsisinde garantiye alınması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca yetkililere göre Azerbaycan ordusu eski oblast topraklarından çekilmeli ve Martuni ve Mardakent Hankendi'nin kontrolüne bırakılmalıdır. Hankendi'nin Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin bir parçası olduğu hangi barış anlaşması yapılırsa yapılsın tanınmalı ve Ermenilerin buraya dönüşü garanti altına alınmalıdır. Şahmuyan bölgesi ve Getaşen alt bölgesinin egemenliklerinin transferi konusu daha önceki barış anlaşmaları taslaklarında yer almamış ve uluslararası toplum Azerbaycanlıların haklı konusuna yeterince

eğilmemiştir. Bununla beraber, Bakü yerlerinden edilmiş Ermenilerin geri dönmelerini ya da zararlarının tazminlerini sağlamaya çağrılmaktadır (Caşın & Kısacık, 2017, s.113).

2.1.5 Azerbaycan için Sorunun Çözümü ve İzlediği Politikalar

1991’de bağımsızlığını elde eden Azerbaycan kendisinden önceki iki cumhuriyetin, Türk ve İslam aleminin ilk demokratik cumhuriyeti olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920) ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (1922-1991) ardıdır. Üçüncü cumhuriyet durumunda olan günümüzdeki Azerbaycan Cumhuriyeti daha bağımsızlığını elde etmeden, 1988’den bu yana Azerbaycan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi’nde ayrılıkçı faaliyetlerle karşı karşıya kalmıştır (Caşın & Kısacık, 2017, s.95).

Dağlık Karabağ olayları 1994 ateşkesine kadar şiddetli bir çatışmayla devam etmiş, Azerbaycan topraklarının işgali ile sonuçlanmıştır. Uluslararası alanda Karabağ problemi olarak nitelendirilse de aslında bir ayrılıkçı faaliyet ve işgal meselesi söz konusudur. BM Güvenlik Konseyi Dağlık Karabağ’ın işgali sırasında dört karar almıştır ve bu kararlar bölgede işgal olduğunu ifade etmektedir. Dağlık Karabağ meselesi ile ilgilenen devletler de Azerbaycan’ın toprak bütünlüğüne vurgu yapmaktadır. Azerbaycan, bölgedeki çözümün uzaması sürecinde petrol ve doğalgaz gelirlerini, ekonomik kazançlarını arttırarak diplomatik gücünü pekiştirmeye çalışmaktadır. Aliyev’in 2004 yılındaki konuşmasında ‘Bizim acelemiz yok. Gerçekler bizim tarafımızda, zamanımız mevcut ve uluslararası adalet bizim yanımızda’ ifadeleri yer almıştır.

Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununa ülkesinin bölünmez toprak bütünlüğü açısından bakmaktadır. Ermenistan, Dağlık Karabağ savaşını sınırlarını genişletmek için çıkarmıştır. Azerbaycan, Ermenilerin kendi kaderini tayin hakkı söylemine karşı çıkmaktadır. Azerbaycan için Dağlık Karabağ sorunu, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkesine ihlal, vatandaşlarının kendi yurtlarından kovulması girişimi, Ermenilerin büyük Ermenistan yaratma projesinin bir ayağı olarak görülmektedir. Azerbaycan topraklarını bu işgalden kurtarmak için Haydar Aliyev döneminden itibaren otoriter rejimi kurumsallaştırmış, savunma harcamalarını arttırmıştır. Artan savunma harcamalarına dayanarak Azerbaycan sık sık bunları kullanma tehdidinde bulursa da

bunu yapması şu an için mümkün görünmemektedir. Çünkü yapılacak askeri hamlenin karşısında engeller bulunmaktadır. Öncelikle Rusya, savaşından başından itibaren Ermeni yanlısı bir tutum izlemiştir ve bu duruma tepki gösterecektir.

Bakü- Tiflis- Ceyhan petrol boru hattının 15 kilometrelik bölümü Ermenistan'ın işgali altındaki topraklardan geçmektedir ve Erivan'ın bir silahlı çatışma durumunda bu hatta büyük zarar verebilme olasılığı vardır. Ayrıca Ermenistan, S-300 füzeleri ile enerji kaynaklarını ve hatta Bakü'yü vurabilme potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla Azerbaycan'ın silaha başvurması olasılığı uzak görünmektedir (Söker, 2017, s.566).

Azerbaycan bu süreçte Gürcistan ile bölgesel kalkınma projelerine imza atmakta, Türkiye ile petrol ve gaz boru hatlarını Akdeniz'e taşımaktadır. Aynı zamanda 'Bakü- Tiflis- Kars' demiryolu projesi ile 'Doğu- Batı' ekseninde ulaştırma projelerini faaliyete geçirmek için yoğun çaba göstermektedir. Azerbaycan'ın ekonomik olarak güçlenmesi kalkınma hızını arttırmaktadır. Bunların Dağlık Karabağ sorununa yumuşak güç olarak etki yapması AB ülkeleri ve ABD gibi demokratik devletlerin desteğinin artması anlamına gelmektedir. Azerbaycan'ın enerji alanında AB ile ilişkileri artarken, Ermenistan bu ilişkilerin dışında kalmakta ve Ermenistan'ın askeri, ekonomik, sosyal olarak Rusya'ya bağımlılığı artmaktadır. Bu gelişmeler yaşanırken Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun çözümüyle ilgili uzun süredir devam eden AGİT çabalarının sonuçsuz kaldığını görmektedir. Azerbaycan'ın amacı Ermenistan tarafından işgal edilen topraklarının kurtarılması, ülkesinden göçe zorlanan Azeri vatandaşların kendi yurtlarına geri dönmesi ve Dağlık Karabağ dahil tüm Kafkasya'da kalıcı bir istikrar, barış sağlanmasıdır.

Çözüm sürecinin temel amacı Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan genelinde statüsünü çalışıp hazırlamak, onun modeli ve hukuki statüsünü belirlemektir. Azerbaycan tarafı herhangi bir statünün belirlenmesi sürecinde bölgenin tüm nüfusunun Ermeni ve Azeri topluluklarının doğrudan, tam ve eşit katılımı ile normal barış ve Azerbaycan hükümeti ile hukuki ve demokratik süreçler çerçevesinde yapıcı karşılıklı ilişkisi içinde olması gerektiğine inanmaktadır (Mirzazade, 2014, s.213).

Dağlık Karabağ sorununun çözümü için ilk yapılması gereken askeri işgali ortadan kaldırmak, toprak iadesinin sağlanmasını kolaylaştırmaktır. Bölgede çatışmadan

önceki nüfus oranı tekrar sağlanmalı ve bu süreçte Azerbaycan ve Ermeni yönetimleri ilişki içinde olmalıdır. Çatışma ile büyük zarar görmüş olan ekonomik yapı için çalışmalar başlatılmalı ve Azeri- Ermeni toplumunun birlikte yaşaması için ortam oluşturulmalıdır. Azerbaycan barış sürecinin sağlanabilmesi için iki tarafın da yapıcı yaklaşması gerektiğinden bahsetmekte ancak Ermenistan işgal ettiği bölgelerde hakimiyetini sürdürmek istemektedir. Ermenistan'ın bu tavrı Dağlık Karabağ sorununun çözülmesine engel olmaktadır. Bu durum hukukun üstünlüğü ve insan haklarına ihlali göstermekte ve şiddetin adalete galip geldiği görülmektedir. Azerbaycan sorunun çözümünde barışçıl yolları tercih etse de Ermenistan'ın işgal ettiği topraklarda hüküm sürmesini kabul etmemektedir. Sorunun senelerdir çözülememiş olması Azerbaycan'ın demokrasi, huzur, bağımsızlık ve gelişimine doğrudan etki etmektedir. Dağlık Karabağ sorunu Güney Kafkasya'daki istikrarsızlığın en büyük nedeni olarak açıklanmaktadır.

Dağlık Karabağ sorununa çözüm için Avrupa, ABD, İran, Rusya ve Türkiye yakından ilgilenen ülkelerdir. Azerbaycan çözüm modelinin nasıl olduğu ile değil, toprak bütünlüğünün sağlanması, bir milyondan fazla göçmenin kendi yurtlarına dönmesi ile ilgilenmektedir. Rusya'nın sorunun çözümü ile ilgili girişimlerde bulunması, bölgeye doğrudan bağlı devlet olması ve problemi olan iki ülke ile yoğun ilişkiler içerisinde olması açısından olumlu görülmektedir. Ancak Ermenistan'a yakınlığı ile bilinen Rusya, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklemektedir. Azerbaycan tüm devletlerle işbirliği yapabilen ve karşısındaki devlet ile kendi çıkarlarını dengeleyebilen bir tavır sergilemektedir. Hiçbir devlet Azerbaycan'ı kendi etkisi altında bir devlet olarak nitelendirmeden sadece ekonomik ve politik ilişkiler kurabilmektedir.

Ermenistan ise işgal ettiği Azerbaycan topraklarında kendini haklı çıkarmaya çalışmaktadır. Ancak uluslararası bütün kuralları ihlal etmiş ve işgali böyle gerçekleştirmiştir. Ermenistan Dağlık Karabağ'ın ya kendi toprağı ya da bağımsız bir devlet olarak tanınması gerektiğini ileri sürmektedir. Ermenistan'ın işgal ettiği topraklar kendisi için de bir yük haline gelmektedir. Türkiye tepki olarak sınırlarını kapatmış, bu ülkeye yatırım yapmamış ve Ermenistan bölgesel projelerden de uzak kalmıştır. Azerbaycan. Ermenistan'ın aksine bu süreçte güçlenmiş, uluslararası alanda nüfuz kazanmış ve milli ordu kurmuştur. Uluslararası toplum Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü savunmuş ve Dağlık Karabağ dünya gündeminde yer almıştır.

AGİT Minsk Grubu eş başkanları soruna dair açıklamalar yapmış ve G-8 zirvesinde ABD, Rusya ve Fransa, Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Birçok uluslararası uzman ise Dağlık Karabağ'ı sadece Azerbaycan sınırları içerisinde yer alması gereken toprak olarak açıklamıştır. Dağlık Karabağ'ın gelişimini her zaman Azerbaycan sağlamış, ekonomisini geliştirmiş, nüfusu arttırmış, çeşitli işletmeler, havaalanı ve kurumlar tesis etmiştir. Ermeniler ise bu bölgeye yaşamak ve çalışmak için gelmiştir. Sorunun barış yoluyla çözülmesi için girişimler devam etmekte ve Azerbaycan bu yöntemle çözüleceği umudunu taşımaktadır. Ermenistan ise işgal ettiği topraklarda zarara uğramış ve bu bölgenin uluslararası alanda tanınmasını sağlayamamıştır. Azerbaycan sorunun çözümü için gerekli bütün adımları atmış, Dağlık Karabağ Ermenilerine geniş özerklik sağlamış ve Ermenistan'la kurulacak koridor üzerinden karadan bağlantı kurulmasını da kabul edeceğini açıklamıştır. Ancak Ermenistan barış görüşmelerindeki bütün önerileri reddettiği gibi bunu da kabul etmemiştir. Azerbaycan diplomatik görüşmelerde bir sonuç alınamaz ise yasal hakkı olan işgal altındaki toprakları güç kullanarak geri alacağını ifade etmektedir. Azerbaycan, kısa bir süre içinde ülkesinin toprak bütünlüğünü sağlayabilecek güce sahiptir. 1990 yılında sahip olduğu güç ile şu anki gücü kıyaslanamayacak kadar fazladır.

Türkiye'nin de desteğiyle ordusuna büyük önem veren, yeniden düzenleyen Azerbaycan, Ermenistan'dan daha güçlü hale gelmiştir. Ermenistan barış müzakerelerinde gerekli adımları atmaz ise Azerbaycan sorunu savaş yolu ile çözmek için hazır durumdadır. Sorunu çözmenin istenen ve beklenen yolu Ermenistan'ın müzakere ile işgal ettiği topraklardan çekilmesi olsa da mecbur kaldığında askeri yolla çıkarılması diğer yöntem olarak görülmektedir.

Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununu gerektiğinde askeri güç kullanarak çözme iradesini resmi politika ve doktrinlerinde de ilan etmektedir. Bunların en önemlilerinden biri Azerbaycan'ın 8 Haziran 2010'da kabul edilen askeri doktrindir. Bu doktrinde, Azerbaycan'ın uluslararası hukuktan kaynaklanan hakları çerçevesinde, Dağlık Karabağ ve çevresindeki yedi rayonun Ermeni işgalinden kurtarılması hususu defalarca vurgulanmaktadır. Yeni askeri doktrin bir yansıması olarak, 24 Haziran 2010 tarihinde Azerbaycan en büyük askeri tatbikatını gerçekleştirmiştir. Cumhurbaşkanı Aliyev'in de izlediği tatbikata 4000 Azeri askeri, 100 tank, 77 zırhlı araç, 125 topçu silahı, 17 savaş uçağı ve 12 savaş helikopteri katılmıştır. Tatbikatın

senaryosu; Azerbaycan'a yönelik askeri bir saldırıya karşılık olarak, toprak bütünlüğünü sağlamak amacıyla karşı taarruz icra edilmesi hususlarında olduğu bildirilmekle beraber askeri güç gösterimi, başka anlamlarda da yorumlanabilmektedir (Sapmaz & Sarı, 2015, s.11).

Azerbaycan'ın savunma harcamaları Ermenistan'ın toplam bütçesinin dört katıdır. Hem nüfus hem de ekonomik gücü de hesaba katıldığında Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarını geri alabilecek bir kabiliyete sahip olduğu görülmektedir. Ancak böyle bir yola başvurmamasının önünde de bazı engeller görünmektedir. Bunların en önemlisi Rusya-Ermenistan askeri ittifakıdır. Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'nün 4. maddesi gereğince Ermenistan'a yapılacak saldırı Rusya'ya yapılmış sayılacak ve Ermenistan'ın güvenliğini korumak için Rusya savaşa dahil olacaktır (Askeroğlu, 2016, s.12-13). Azerbaycan bu riske girmek istememektedir çünkü Rusya sadece Ermenistan'ın güvenliğinden sorumludur. Dağlık Karabağ ise Rusya'nın sorumluluğu dışında kalan bir bölgedir ancak Ermenistan'ın savaşa girmesi Rusya'yı da savaşa sokacaktır. Aynı zamanda enerji alanında işbirliği içerisinde olduğu Avrupa da, Azerbaycan'ın önündeki bir engel konumundadır. Çünkü Azerbaycan'ın savaşa girmesi enerji politikalarını da tehlikeye atmak anlamına gelecektir.

2.1.6 Ermenistan Dış Politikası ve Dağlık Karabağ Sorununa Yönelik Tutumu

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beş cumhuriyet kendi devletini kurmuştur. Diğer devletlerin amacı güçlenmek, uluslararası alanda tanınmak, komşularıyla ilişkiler kurmak iken Ermenistan'ın hedefi önceden beri farklı olmuştur. Birliğin dağılma sürecinde iken Ermeniler kurdukları devletin toprakları ile yetinmemiş, Azerbaycan'ın sınırları içerisinde bulunan Dağlık Karabağ üzerinde hak iddia etmeye başlamıştır. Asıl amaçları yönetimleri zayıf olan Azerbaycan topraklarını ele geçirmek, bunu yaparken de Sovyet ordusundan yararlanmak olmuştur. Hedeflerine ulaşmışlar, Moskova yönetimini etkilemiş ve Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmişlerdir. Ermeniler işgal konusunda başarıya ulaşmış ancak bu toprakların kendi gelişimlerine engel oluşturacağını düşünmemiştir. Ermenistan işgal ettiği Dağlık Karabağ bölgesi nedeniyle birçok bölgesel projenin dışında tutulmuştur. Azerbaycan'dan gelen petrol ve doğalgaz hatlarının kendi ülkesinden geçmesine engel oluşturmuştur. Bağımsızlık yıllarında nüfusun bir kısmı Ermenistan'ı terk etmiştir ve gelecek yıllarda bu göçün artacağı tahmin edilmektedir. Dağlık Karabağ'ın işgali sonrası duruma bakıldığında

Azerbaycan her yönden güçlenen ve gelişen, Ermenistan ise sıkıntı çeken bir ülke haline gelmiştir. Ermenistan'ın karşılaştığı sorunlar Azerbaycan'ın topraklarını işgal etmesinden kaynaklansa da Ermeniler bunu görmek ya da kabul etmek istememektedir. Ermenistan'ın bağımsızlığını elde etmesinden sonra ve hatta Sovyetler Birliği dağılmadan önce başlayan Dağlık Karabağ sorunu günümüze kadar devam eden en önemli Kafkasya sorunudur. 1988 yılında Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmak istemesiyle Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırıları başlamış ve bu mesele uluslararası bir boyut kazanmıştır. Dağlık Karabağ, Ermenistan'ın iç ve dış politikasını belirlemekte, Rusya'nın Ermenistan üzerindeki hakimiyetini arttırmaktadır. Ermenistan'ın önde gelen siyasetçileri Karabağ kökenli ve Karabağ'ın Ermenistan'a ait olduğunu savunan insanlardır.

Ermenistan saldırgan realist bir yaklaşımla Dağlık Karabağ sorunu bağlamında Azerbaycan topraklarını işgal ettiği için, bu devletten kendisine yönelecek bir saldırıya karşı teyakkuzda olması gerektiğinin farkındadır. Dağlık Karabağ ve çevresindeki Azerbaycan topraklarını işgal eden ve irredentist söylemler ile hareket eden Ermenistan, ülke güvenliğini koruyabilme yönünde çabuk karar alıp uygulayabileceği bir siyasal düzen oturtmaya çalışmış ve bu bağlamda siyasal çoğulculuktan çok otoriterliğe yönelmiştir (Tüysüzoğlu, 2014, s.3).

Azerbaycan kendisini Ermeni saldırganlığının bir kurbanı olarak görürken, Dağlık Karabağ ise Azerbaycanlılar tarafından gerçekleştirilen saldırganlığın kurbanı olduklarını düşünmektedirler (Caşın & Kısacık, 2017, s.104). Ermenistan Dağlık Karabağ'ın kontrolünü kaybetmemek için yapılan barış görüşmelerinde sorun çıkarıcı ve uzlaşmaya yanaşmayan taraf olmaktadır. Sorunun çözümünün ise Dağlık Karabağ'ın Ermeni yönetimine dahil edilmesi şeklinde olmasını istemektedir. Böylece Dağlık Karabağ'a uluslararası bir kişilik kazandırılmasını amaçlamaktadır. Ermenistan, Dağlık Karabağ Ermenilerinin kendi kaderini tayin hakkına sahip olduklarını işgale gerekçe olarak göstermektedir. Erivan, bölgedeki Ermeni nüfusu ve haklarını korumak için savaşa girdiğini iddia etmektedir. Ermeniler bölgede oluşturdukları nüfus çoğunluğu nedeniyle siyasal gelecekleri konusunda kendilerinin karar verebileceklerini ileri sürmektedir.

Dağlık Karabağ bölgesindeki nüfus çoğunluğu Ermenilerin elini güçlendiren sebep olarak görülmektedir. Ancak ekonomide dışa bağımlı olmak, Kafkasya

bölgesinde yalnızlaşmak ve giderek artan tarihsel düşmanlık zayıf olarak görülebilecek taraflardandır. Ermenistan için en büyük fırsat ise Rusya ve İran'ın desteğini alıyor olmasıdır. Ayrıca Avrupa, ABD ve eski SSCB coğrafyasında yaklaşık dört milyon Ermeni yaşamaktadır. Özellikle Fransa ve ABD'de güçlü olan Ermeni diasporası, Dağlık Karabağ sorununda büyük etki göstermektedir. Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında yer alması Ermenistan için dezavantaj olarak görülmektedir. Birleşmiş Milletler'in de Azerbaycan'a daha yakın tavır sergilemesi Ermenistan için olumsuz bir durum haline gelmektedir. Aynı zamanda Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynakları nedeniyle güçlenmeye devam etmesi ve boru hattı projeleriyle Avrupa'nın güçlü ülkeleriyle yakınlaşması Ermenistan için tehdit oluşturmaktadır. Ermenistan Dağlık Karabağ konusundaki politikalarına bu şekilde devam ederse bölgede dışlanmaya devam edecektir. Ermenistan bölgede kendisinden daha güçlü bir ülkenin korumasına daima ihtiyaç duyacaktır. Bu ülke de her zaman bağımlı bulunduğu Rusya olacaktır.

Günümüzde politik ve ekonomik olarak bakıldığında Kafkasya'nın en fazla yalnızlaşmış ülkesi Ermenistan olarak görülmektedir. Ermenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye ile sınırlarının kapalı olması, ülkenin her anlamda Rusya'ya bağımlılığını arttırmaktadır. Aynı zamanda yeraltı kaynaklarının bulunmaması Ermenistan ekonomisinde büyük zayıflık yaratmaktadır. Yurtdışından Diaspora Ermenilerinden gelen paralar ülkenin en önemli gelir kaynağı durumundadır. Ülkedeki genç nüfus dış ülkelere özellikle de Rusya'ya göç etmekte ve bu da Ermenistan'daki işgücünü zayıflatmaktadır. Ancak Ermenistan bunlara rağmen savunma harcamalarına büyük önem vermekte ve her geçen sene savunma alanındaki harcamaları arttırmaktadır.

Ermenistan başta Ortak Hava Savunma Sistemleri olmak üzere birçok konuda Rusya Federasyonu'na bağımlıdır ve bu bağımlılık her geçen gün daha da genişletilmektedir. Ermenistan'ın NATO'ya rakip olması için kurulduğu bilenen Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne (CSTO) üyeliği ve Dağlık Karabağ sorununda attığı adımlar Ermenistan'da yönetimin giderek başta ekonomi olmak üzere, askeri, siyasi ve güvenlik konularında tamamen Rusya Federasyonu'na bağımlı hale geldiğini göstermektedir (Bozkuş, 2016, s.119). Ermenistan, bölgede devam eden güvenlik sorunu nedeniyle, Rusya ile olan güvenlik ittifakını sürdürmek zorundadır. Ermenistan Dağlık Karabağ üzerindeki işgalinden vazgeçmediği sürece, Karabağ, Ermenistan için ekonomik bir yük olmaya devam edecek ve uluslararası ekonomiye dahil olmasına engel olacaktır. Bölgesel projelerden uzak kalarak Rusya'ya muhtaç hali devamlılık

kazanacaktır ve Ermenistan bu şekilde bir çıkmazın içinde kalacaktır. Tüm bunlara rağmen Ermenistan sonuçları ne olursa olsun işgal altında tuttuğu bölgelerde hakimiyet sürmeye devam etmektedir.

Ermeni Hükümeti'nin bu noktada yaptığı en önemli yanlışlardan biri, uluslararası sisteme yeniden eklemenebilmek için bölgesel işbirliği ve barış içerisinde bir arada yaşama seçeneklerine yönelebilecekken, çatışma odaklı anlayışa sarılmayı sürdürmesi olmaktadır. Kuşkusuz bu tutumun arkasındaki en önemli faktör de, Diaspora Ermenilerinin vereceği ekonomik ve hatta siyasal desteğe muhtaç konumda olan Ermenistan'ın, bu desteğe karşılık olarak kendi gerçekliğini hiçbir şekilde yansıtmayan çatışmacı bir dış politika anlayışına yönelmesi olmaktadır (Tüysüzoğlu, 2014, s.6).

Ermenistan'ın Türkiye sınırı Rus askeri birlikleri tarafından korunmakta, bu durum Ermenistan'ın Türkiye'den güvenlik tehdidi algılamasını hafifletmekte ve askeri anlamda Azerbaycan üzerine yoğunlaşabilmektedir. Bağımsızlığı öncesinde başlayan Dağlık Karabağ sorunu, bağımsızlık sonrası da ülkenin iç ve dış politikasını etkileyen en önemli unsur olmaya devam etmektedir. Bu konuda iç ve dış politikayı etkileme gücünde olan diasporanın önemli bir yeri vardır. Ayrıca Dağlık Karabağ sorununda Erivan, taviz vermez bir politika izlemektedir (Sapmaz & Sarı, 2015, s.15). Ermenistan Dağlık Karabağ'dan Ermenistan'a birleşmesini ne talep, ne de ısrar etmediğini belirtmektedir. Ermenistan Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını resmi olarak tanımamaktadır. Bunu, mevcut durumu daha da zorlaştırmamak ve müzakereler sürecinde siyasi manevra yapabilmek için kendisine açık kapı bırakmak amacıyla yapmaktadır (Aliyev, 2006, 104).

2.2 ARABULUCU DEVLETLERİN ÇÖZÜME YÖNELİK GİRİŞİMLERİ

2.2.1 Rusya'nın Sorunu Kontrolünde Tutma Çabaları ve Ermenistan'a Desteği

Moskova'nın Ermenistan'a silah tedariki, Karabağ Savaşı'nın büyük bilmeceinin, Rusya faktörünün, sadece bir parçasıdır. Mesele yeterince karmaşık değilmiş gibi, Ruslar, Azerbaycan'a da yardım etmiştir. Rusya'nın yardımı, Ermenilerin 1992- 1993'te, Azerbaycan'la aralarındaki cephaneyi kapatmaları için hayati önem taşısa da, 1993- 1994'te, Ermenilerin kazandığı zaferin temel sebebi olduğu tartışılır. Dağlık Karabağ çatışmasında Rusya'nın her iki tarafa da verdiği desteğin çoğunu aslında Rusya vermemiştir. Yeni Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde bağımsız

çalışan paralı askerler ve Ukraynalı, Belaruslu şahıslar geçimlerini sağlayabilmek için Stepanakert'te kalmışlardır. Bu askerlerden bazıları savaş sırasında bazen Azerbaycan bazen Ermenistan tarafında bulunmuşlardır. Azerbaycan'ın Haziran 1992'de gerçekleştirdiği taarruzda Rus askerler de olduğu belirlenmiştir. Azeri yetkililer de, en azından 1992 sonundan itibaren, Moskova'nın kesinlikle kendilerine karşı çalıştığını düşünüyorlardır. Rus yetkililerin sürekli Azerbaycan'ın kendi barış antlaşmalarını kabul ettirmeye çalışması halinde, savaş meydanında mağlup olacağına dair üstü kapalı tehditler savurduğunu söylemişlerdir (Wall, 2014, s.266-268).

12 Mayıs 1994'te ateşkes imzalandıktan sonraki dönemde Rusya'nın Minsk Grubu'ndaki temsilcisi Wladimir Kazimirov Haziran ve Temmuz 1994'te Bakü'yü, Erivan'ı ve Azerbaycan'ın Ermenistan işgali altındaki kenti olan Hankendi'yi sık sık ziyaret ederek görüşmeler gerçekleştirmiştir. Kazimirov, yaptığı görüşmelerin amacının 'ateşkesin güçlendirilmesi ve Büyük Siyasi Anlaşma'nın hazırlanması olduğunu' ifade etmiştir (Aslanlı, 2015, s.89). Rusya'nın Büyük Siyasi Anlaşması'nın imzalanmasını istemesinin sebebi, çatışma bölgesine Rus ordusunu göndermek ve sorunun çözümünü kendi kontrolü altında tutmak istemesidir. Rusya bölgedeki bu sorunu kendi lehine çevirerek Kafkasya'da konumunu güçlendirmek istemektedir. Ancak Batılı devletler bu durumun farkında olarak Rusya'nın Kafkasya'daki etkisini arttırmasını karşı çıkmaktadırlar. Özellikle ABD, bu konuda düşüncelerini açıkça dışa vurmakta ve Rusya'ya engel olmaya çalışmaktadır. ABD ile birlikte Azerbaycan da sorunun çözümü aşamasında sadece Rus askerlerinin barış gücü olarak bölgeye yerleştirilmesini istememektedir.

16 Eylül 1994 AGİT Kıdemli Memurlar Komitesi ise çatışma bölgesine çok uluslu barış gücü gönderilmesine karar vermiştir. Bölgeye bir devletten gönderilecek barış gücünün oranı ise %30 olarak belirlenmiştir. Rusya, çatışma bölgesine AGİT barış gücünün gönderilmesi kararına şiddetle karşı çıkmıştır. Çünkü AGİT güçleri bölgeye gelirse, sorunun çözümünün kontrolü Rusya'nın elinden çıkmış olacak ve Rusya konuya uzak kalmış olacaktı. AGİT Minsk Grubu'nun bölgeye barış gücü yerleştirilmesi önerisini görüşmek için Azerbaycan ve Ermenistan'a giden başkan, Ermenilerden önerinin kabul edilmediği cevabını almıştır. Bunun üzerine NATO ve Rusya'nın oluşturacağı ortak barış gücünün Ermenistan tarafından işgal edilmiş topraklara, çatışma bölgesine yerleştirilmesine karar verilmiştir. Rusya'da 6-11 Şubat 1995'te Ermenistan ve Azerbaycan arasında görüşmeler yapılmış ve Ermenistan anlaşma imzalanmadan

önce bölgeye barış gücü gönderilmesini istemiştir. Aynı zamanda gönderilecek olan kuvvetlerin içerisinde Türk askerinin olmasına karşı çıkmıştır. Görüşmelerde Şuşa ve Laçın'ın boşaltılması ve Dağlık Karabağ'ın statüsü ele alındığında Ermenistan yine sorun çıkarmış ve Laçın'ın kontrolünün kendisinde kalması gerektiğini savunmuştur. Azerbaycan ise Ermenilerin isteklerini kabul etmemiş ama barış sağlanana kadar Laçın'ın uluslararası kuvvetlerin kontrolünde olmasına olumlu bakmıştır. Şuşa ve Laçın'den Ermeni işgalciler çıktıktan sonra Dağlık Karabağ'ın statüsünün görüşülmesini talep etmiş ama Ermenistan buna da yanaşmamıştır. Böylece Moskova görüşmeleri de sorunun çözümünde başarı sağlayamamış ve sonuçsuz kalmıştır.

Dağlık Karabağ bölgesinde Ermenistan ve Azerbaycan'ın çatışma içinde olmaları istikrarsız bir ortam yaratmakta ve bu durum Rusya'nın bölgedeki nüfuzunun devam etmesine neden olmaktadır. Rusya, Güney Kafkasya'ya hakim olamaz ise Kuzey Kafkasya'ya da hakim olamayacağını düşünmektedir. Bu anlamda bölgedeki sorunların çözümü için kendi önderliğindeki Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın içinde bulunduğu 'Kafkasya Dörtlüsü' olarak nitelendirilen oluşuma çok önem vermektedir. Bu grubun liderleri BDT zirvelerinde bölge sorunlarını ele alıp tartışmaktadır. Rusya 2003'te yapılan görüşmede Kafkasya'daki sorunların çözülmesinin önemini, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinin ve çatışmaların önlenmesi gerekliliğinden bahsetmiş, böylece bölgenin daha güvenli hale geleceğini vurgulamıştır. Rusya sorunun çözümüne bu dörtlü haricinde devletlerin müdahale etmesini istememektedir. Kafkasya'daki istikrar sorununun önemli boyutunu enerji politikaları oluşturmaktadır. Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynaklarının dünya pazarına ulaştırılması noktasında ABD, Azerbaycan'ın ve Kafkasya bölge ülkelerinin Rusya'nın etkisi altına girmesini engellemeye çalışmaktadır. Rusya, petrol ve doğalgaz üzerinde tekel oluşturmaya çalışmış, Azerbaycan ve Gürcistan'ı etkisi altına almak için politikalar yürütmüştür. Rusya, bölgede etkili olabilmek için Ermenistan'ın jeopolitik konumundan oldukça yararlanmaktadır. Bu anlamda Rusya, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesinin uygulanmasına engel olmaya çalışmakta, petrol ve doğalgazın kendi kontrolünden çıkmasını istememektedir. Rusya aslında Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi önündeki bir engeldir. Ermenistan'la Kolektif Antlaşması Örgütü sebebiyle müttefik olan Rusya, Azerbaycan'ı da stratejik ortak olarak görmektedir. Rusya, Ermenistan'ın Türkiye ve İran'a karşı sınırlarını korumakta ve Ermenistan'da askeri üs buldurmaktadır. Aynı zamanda Azerbaycan, Rusya'nın silah sattığı ülkelerden biri

olmaktadır. Rusya, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanımakta, Azerbaycan ile bağlarını koparmamakta ve Dağlık Karabağ sorununu savaş yolu ile çözmesini istememektedir. Rusya'nın Dağlık Karabağ sorununda çözüm politikası ateşkesin sürdürülmesini sağlamaktır. Çatışmanın başladığı günlerden beri Rusya, Azerbaycan'a sorunun barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Kafkasya'da ateşkes devam ettiği müddetçe Rusya da Ermenistan'ın yanında savaşa girmemiş olacaktır. Bu Rusya için bir çıkış yolu olarak görülse de aslında meseleyi çözmekten uzak bir anlayıştır. Aksi takdirde Ermenistan'ın yanında savaşa katılan Rusya, Azerbaycan'ı tamamen kaybetmekle kalmayacak, aynı zamanda karşısında Türkiye ve Türkiye'nin üyesi olduğu ittifakla da karşı karşıya gelme riskini taşımaktadır. Rusya bunu önlemek için hem ateşkesin devam etmesini hem de Azerbaycan'ı silahlandırarak Ermenistan'ın caydırılmasını hesaplamaktadır (Askeroğlu, 2016, s.14). Dağlık Karabağ sorununun çözümü Rusya'nın çıkarına olmadığı için zor görünmektedir. Ermenistan ise Dağlık Karabağ yüzünden Azerbaycan ve Türkiye ile ciddi sorunlar yaşamaktadır. Bu sebeple Ermenistan'ın sığındığı her zaman destekçisi Rusya olmaktadır. Azerbaycan ve Türkiye'nin Ermenistan'a ekonomik yaptırımlar uygulaması, Rusya'ya bağımlılığını arttırmaktadır. Rusya ise bunu fırsat olarak görmekte ve Güney Kafkasya'da konumunu güçlendirmektedir.

Sonuç olarak çözüm sürecinin en etkili unsurlarından olan Rusya, zaman zaman Azerbaycan ve Ermenistan liderleriyle görüşmelerde bulunsa da sorunun çözümünün Kafkasya'ya müdahalesini azaltacağı endişesiyle kalıcı bir barış istememektedir. Dağlık Karabağ sorunu çözülür ise Ermenistan'ın kendisine olan bağımlılığı azalacaktır. Aynı zamanda enerji kaynakları açısından büyük öneme sahip olan Azerbaycan, ABD ve Avrupa ile ilişkilerini geliştirebilecektir. Bu nedenle sorunun devam etmesini kendi çıkarlarına uygun görmekte ve çözümsüzlükten yana bir tutum izlemeyi tercih eden Rusya, toprak paylaşımı konusundaki uygulamaların kendi içinde azınlıklara örnek teşkil edebileceğinden de endişe duymaktadır.

2.2.2 ABD'nin Süreçteki Konumu

ABD, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan devletlerle ilişkilerin kurulabilmesi için bazı koşullar öne sürmüştür. ABD, bu koşullardan ilkinin, devletlerden biri diğerine yönelik toprak iddiasında

bulunursa o devleti tanımayacağı şeklinde oluşturmuştur. Ancak Ermenistan'ın, toprak iddiasının da çok ötesinde, Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmesine rağmen ABD tarafından tanınmıştır. Bunun yanında İsrail'den sonra nüfusuna oranla en fazla ABD yardımı alan ülke Ermenistan olmuştur.

ABD, Dağlık Karabağ bölgesine Rusya'dan sonra ilgi duymaya başlamış ve o bölgede nüfuz kurma çabası içine girmiştir. ABD'nin Kafkasya ve özellikle Dağlık Karabağ politikalarının şekillenmesinde birden fazla faktör etkili olmuştur. ABD, Rusya'nın geçmişten gelen nüfuzunu zayıflatmak için eski Sovyet bölgesindeki muhalif grupları desteklemektedir. Dağlık Karabağ sorununda ABD, ülkesindeki Ermeni diasporasının etkisinde kalmakta ve aynı zamanda bölgesel çıkarlarını düşünerek bir denge politikası yürütmeye çalışmaktadır. İnsan hakları ve uluslararası hukuk konularında en çok ön planda olan ülke olmasına rağmen Ermenistan'ın Dağlık Karabağ işgaline göz yumma politikası izlemektedir.

ABD de Dağlık Karabağ sorununa her ülkenin yaptığı gibi menfaatlerini düşünerek dahil olmuştur. ABD'nin öncelikli amacı enerji odaklı yapılacak olan projelerden ve boru hatlarından yararlanmaktır. ABD sahip olduğu sermaye ve teknolojiyi düşündüğünde ve uluslararası etkisinin fazla olması nedeniyle ekonomik projelerde avantajlı olacağını bilmektedir. ABD özellikle Hazar denizi petrolünün dünya pazarına açılması için başta Rusya olmak üzere diğer aktörler ile ciddi bir rekabete girmiştir. Bu rekabette ABD açısından en önemli engellerden biri sürekli olarak Dağlık Karabağ sorunu olmuştur. İyi örgütlenmiş bir Ermeni lobisine sahip olan ABD, Dağlık Karabağ sorununun çözümü için oluşturulan AGİT Minsk Grubu'na seçilen ülkeler arasında yer almaktadır. 1992'de Ermeni lobisinin etkisiyle ABD'nin konuyla ilgili izlediği politikalar, Azerbaycan tarafında ABD'ye karşı olumsuz bir tepkinin oluşmasına yol açmıştır. Örneğin 1992 yılında oluşturulmuş olan Hazar Petrollerini İşletme Komisyonu'nun başkanlığını ABD yerine İngiltere almıştır. Benzer olaylar 1994 yılına kadar ABD'nin bölgede pasif kalmasına yol açmıştır (Demirtepe, 2011, s.57).

ABD'nin Dağlık Karabağ bölgesindeki amacı enerji kaynaklarının işletilmesinde bölge devletlerini ve diğer devletlerin etkilerini azaltmak olmuştur. ABD 1990'lı yıllarda Rusya'yı Dağlık Karabağ bölgesinden uzak tutmaya çalışmıştır. 11 Eylül saldırılarından, 2008 Gürcistan- Rusya savaşına kadar Güney Kafkasya'da güçlü

bir etkiye sahip olmuştur. Azerbaycan ve Ermenistan aralarında yaşanan Karabağ sorununu uluslararası boyuta taşımak için 1992'de AGİT'e başvurmuş ve ABD, AGİT'in içerisinde yer alarak sorunun çözüm sürecine dahil olmuştur. ABD, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan bağımsız devletlerin ekonomilerini güçlendirmek için Ekim 1992'de Özgürlüğü Destekleme Kanunu'nu kabul etmiştir. Bu kanunla bölge ülkelerini kalkındırmak ve Rusya'nın etkinliğini azaltmak amaçlanmıştır. Ancak Ermeni lobilerinin de çabalarıyla Azerbaycan yardımların dışında bırakılmış ve bu da ABD'yi Azerbaycan'ın gözünde etkisiz duruma getirmiştir. ABD'deki Ermeni lobileri dış politikada en etkili lobilerin başında gelmektedir. Dağlık Karabağ sorununun çözüm sürecinde ABD içindeki Ermeni lobilerinin politika belirlemede büyük etkisi olmuştur. ABD- Azerbaycan ilişkileri aslında Azerbaycan'ın 1991'de bağımsızlığını ilan etmesi ve ABD'nin bu devleti tanınması ile başlamıştır. ABD Mayıs 1992 AGİK toplantısında Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünden yana olduğunu açıklamıştır. Aynı zamanda Dağlık Karabağ bölgesindeki askeri güçlerin bölgeden çekilmesini öngören tasarıyı hazırlayıp imzalamıştır.

1992'de Washington ve Moskova arasındaki ilişkiler, birçok konuda en iyi düzeydeydi ama Kafkasya konusu için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. ABD, Rusya'nın Gürcistan ve Azerbaycan'a müdahalesi hakkında şüpheliydi ve Rusya, ABD'yi arka bahçesine karışmakla suçluyordu. Bu rekabet AGİK Minsk Grubu'na da yansımıştır (Wall, 2014, s.304). ABD 1994'e kadar Dağlık Karabağ bölgesinde etkin bir rol oynayamasa da kısa sürede imzaladığı petrol anlaşmaları ile konumunu güçlendirmeyi başarmıştır. AGİK Minsk Grubu başkanları olan Fransa ve Rusya ile birlikte ABD, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgalini kınayan açıklamalarda bulunmuştur. ABD 1993'te BM Güvenlik Konseyi başkanıydı ve Ermenistan-Azerbaycan arasındaki anlaşmazlıktan, savaş durumundan endişe duyduğunu belirtse de Azerbaycan'ı suçlayan konuşmalar yapmıştır. Ermenistan'ın işgali değil de Azerbaycan'ın uyguladığı ambargoyu insan haklarına ihlal olarak görmüştür. Azerbaycan, ABD'nin bu tutumlarından dolayı ilişkilere mesafeli yaklaşmış ve ABD ise ilişkilerin düzelmesi için adımlar atmak zorunda kalmıştır. 1994 yılında ABD-Azerbaycan ilişkileri gelişmeye başlamış ve askeri ilişkilerin kurulmasıyla da güçlenmiştir. ABD ve Rusya bu dönemde Azerbaycan üzerinde bir rekabet ve gizli çatışmaya girmiştir. ABD, Ermeni lobisinin baskısına rağmen Bakü- Tiflis- Ceyhan petrol boru hattına desteklerini sürdürmüştür. ABD, AGİK Minsk Grubu girişimlerinde

Dağlık Karabağ sorunu üzerinde bir başarı sağlanamayınca Ermenistan ve Azerbaycan'dan tavizler vermesini istemiş ancak bu durum iki tarafta da hoş karşılanmamıştır. ABD, 11 Eylül saldırılarından sonra Dağlık Karabağ sorununun çözümü için farklı bir politika geliştirmiştir. Dış politikasını terörle mücadele eksenine çeviren ABD sayesinde Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun terör boyutunu ilk kez uluslararası alana taşıyabilmiştir. ABD, Azerbaycan'daki işgal sorununun çözülebilmesi için girişimlerde bulunmuş ve barış görüşmelerinin sürdürülmesi gerektiğini vurgulamıştır.

ABD'nin Dağlık Karabağ çözümü için giriştiği bireysel çabalar arasında 1997'de kurulan GUAM (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova) örgütü bünyesinde düzenlenen 2008 Bakü Konferansı önemli bir yer tutmaktadır. Bu konferans ile GUAM devletlerinin topraklarındaki çatışmaların çözümünde esas alınacak olan temel prensipler masaya yatırılmıştır. Bu bağlamda ülkelerin toprak bütünlüğünün vurgulandığı konferans, Azerbaycan'ın da Dağlık Karabağ konusundaki endişelerini dile getirmesine imkan sağlamıştır. GUAM konferansının yaklaşık bir ay öncesinde BM Genel Kurulu'nda kabul edilen karar tasarısı Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan'ın ABD'ye olan güvenini sarsmıştır. Söz konusu karar tasarısı ile Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarının işgalden kurtulmasını öngörmekteydi. Fakat yapılan oylamada diğer Minsk Grubu eş başkanı ülkeler yanında ABD tarafı da olumsuz yönde oy kullanmıştır. Öte yandan ABD'deki Amerikan- Ermeni Ulusal Komitesi Dağlık Karabağ sorunu konusunda uzlaşmayı reddetmekte, Karabağ'daki çözüm sürecinin önünü tıkamakta ve soruna yönelik yaklaşımıyla da ABD'nin soruna yönelik politikalarını etkileyebilmektedir (Demirtepe, 2011, s.61). Güney Kafkasya'da istikrarın sağlanması Dağlık Karabağ sorununun çözümüyle olacaktır. ABD'nin girişimleri Ermeni lobisi tarafından kısıtlandığı ve yönlendirildiği sürece çözüme bir katkı sağlanamayacaktır. ABD bütün bunlara rağmen çözümün barışçıl yollarla yapılması için aktif rol oynamaktadır. Minsk Grubu içerisinde Rusya ve Fransa ile ortaklaşa arabuluculuk çalışmaları yapmaktadır. ABD, Dağlık Karabağ'ı bağımsız bir devlet olarak tanımamakta ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne destek vermektedir. Sorunun taraflar arasında barış yoluyla çözülmesini asıl amaç olarak görmektedir.

Dağlık Karabağ sorunu iki ülkenin çatışması olmaktan çıkmış, uluslararası alanda büyük güçlerin Kafkasya üzerindeki rekabetine dönüşmüştür. Bu rekabet daha sonra devletlerle de sınırlı kalmamış dev petrol şirketleri de bu sürece dahil olmuştur.

ABD ve Rusya gibi ülkeler Minsk Grubu çalışmalarında yer alırken aynı zamanda bölgedeki çıkarlarını da yüksek tutmaya çalışmaktadır. Her iki ülke de Minsk Grubu içerisinde eşit statüde bulunsa da Rusya'nın bölgedeki çıkarları ve etkisi ABD'den fazla görülmektedir.

2.2.3 İran'ın Meseleye Tavrı

İran, Azerbaycan'ın nüfusunun yaklaşık %60'ı Şii olmasına rağmen Ermenistan'ı desteklemektedir. Tahran'ın bu politikasının sebepleri, İran nüfusunun %40'unu oluşturan Azeri kökenli vatandaşların üzerindeki Azerbaycan etkisini azaltmak suretiyle Bakü'nün güçlenmesini önlemek istemesi ve Rusya ile birlikte Kafkaslardaki batı etkisini frenlemek istemesidir. Ayrıca Türkiye ve Azerbaycan ile kapalı olan sınırlar düşünüldüğünde Ermenistan'ın dünyayla bağlantısı için İran, vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Nispeten daha az bir öneme sahip olmakla birlikte İran'ın özellikle ABD ve Avrupa'da etkili olan Ermeni lobisinden faydalanmak istemesi de Tahran'ın Erivan'ın yanında yer almasında bir faktördür (Söker, 2017, s.563-564).

İran, Azerbaycan halkının da Müslüman olmasına, tarihi ve kültürel yakınlıkları olmasına rağmen Ermenistan'ın Azerbaycan işgalini üstü kapalı bir şekilde desteklemektedir. İran, Azerbaycan'ın istikrarlı bir ülke haline geldiğinde, kendi ulusal bütünlüğünü etkileyeceğini düşünmektedir. Aynı zamanda Ermenistan, İran'ın Hristiyan olan tek komşu ülkesidir. İran, eski Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin 'Medeniyetlerin Diyalogu' tezine dayanarak Ermenistan ile iyi ilişkiler kurmasını İslam ile Hristiyanlığın örnek kardeşliği olarak göstermeye çalışmaktadır. Türkiye ile Azerbaycan'ın Ermenistan'a ambargo uygulaması, bölgesel ulaşım projelerinden uzak tutulması, İran ile Ermenistan ilişkilerinin hızla gelişmesine zemin hazırlamıştır. Ermenistan, denize çıkışı bulunmayan kapalı bir ülke olması nedeniyle İran'ı dış dünyaya açılma kapısı olarak görmektedir.

İran'ın, bağımsızlığını elde ettikten sonra Azerbaycan'a karşı sürekli çift yönlü bir politika izlemesinin nedeni, Azerbaycan'ın siyasi, askeri ve ekonomik anlamda güçlenmesini istememesidir. Çünkü İran'a göre, Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunu ile mevcut olan bütün problemlerini çözerse Güney Azerbaycan'a ilgi göstermeye başlayacaktır. Birleşik Azerbaycan hedefi, İran'ın endişe ettiği en önemli konu olmaktadır. İran bu nedenle Müslüman ve Şii olan Azerbaycan yerine Hristiyan

Ermenistan'ı desteklemeyi tercih etmektedir. İran, Dağlık Karabağ sorununun çözülmeye kadar mevcut durumunda kalmasını istemektedir.

İran'da 20 milyona yakın Azeri Türkü yaşamakta ve bunların Azerbaycan'la birleşme istekleri İran'ı tedirgin etmektedir. Bu durum İran'ın Dağlık Karabağ sorusunda Azerbaycan'a karşı ikili bir politika izlemesine neden olmuştur. İran, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü savunurken aynı zamanda Azerbaycan'ın gelişmesini ve güçlenmesini önlemek için Ermenistan'la yakın ilişkiler kurmuş ve ekonomik destekte bulunmuştur. İran, Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğini, sorunun daha da büyümesine engel olunması gerektiğinden bahsederken, Azerbaycan'ın böyle ciddi bir sorunla uğraşmasının gelişmesine engel olacağını düşünmektedir. Azerbaycan böylece İran'da yaşayan Azerilerle ilgilenemeyecektir. İran bu süreçte bölgede varlığını hissettirmek için sorunun çözümünde girişimlerde bulunmaktadır.

1992 Nisan ayının ilk günlerinde İran'ın girişimiyle Rusya, Azerbaycan, Ermenistan ve İran yetkilileri Ermenistan ve Azerbaycan sınırındaki İcevan kentinde dördü toplantı yapmıştır. Bu sırada AGİT'in gözlemci heyeti de Bakü'de bulunmaktaydı. 24 Nisan yaklaşıyordu ve Azerbaycan Meclis başkanı Yakup Mehmedov Rusya'ya çağrı yaparak Ermenilerin yapacağı muhtemel bir katliamın önlenmesini istemiştir. Mayıs 1992'nin ilk günlerinde Ermeniler Nahçıvan'a saldırarak hem Türkiye için bir tehdit oluşturmuştur hem de 16 Mart 1919 Moskova Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması ile 13 Ekim 1921'de Kars'ta imzalanan Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasındaki dostluk antlaşmasını ihlal etmiştir (İbadov, 2007, s.149). Mayıs ayında İran'ın girişimiyle Ermenistan ve Azerbaycan yetkilileri Tahran'da yapılan görüşmede ateşkes konusunda anlaşır 7 Mayıs'ta ateşkes bildirisi yayımlamışlardır. Ancak Ermeniler bu ateşkes anlaşmasına uymamış ve Tahran'daki buluşma sırasında Nahçıvan işgallerini arttırmışlardır. Bu durumda İran'ın arabuluculuk girişimleri sonuçsuz kaldığı gibi güvenleri de sarsılmıştır. Azerbaycan, yaşananlar sonucunda İran'ın tarafsızlığını sorgulamaya başlamış ve bu konuda güvenini yitirmiştir.

İran, bölgede Azerbaycan ve Ermenistan'a komşu olması nedeniyle Kafkasya'da söz sahibi olmaya çalışmaktadır. İran, Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözülmesini temenni etse de iki ülke arasında taraf tutmaktadır. İran'ın bu

tavrının nedeni Kafkasya'da çıkabilecek savaşta, bölgedeki etkisini korumak istemesidir. İran, Azerbaycan'la enerji kaynakları konusunda rekabet içinde olması ve ülkesinde yaşayan Azeriler nedeniyle yakın ilişkiler kuramamış bu da Ermenistan'la yakın ilişkiler içerisinde olmasını gerektirmiştir. İran ve Ermenistan önemli ticaret ortağı haline gelmiş, Kafkasya bölgesinde Türkiye'yi dengelemeye çalışmak ve Azerbaycan'a karşı Ermenistan tarafını tutması sonucunu oluşturmuştur.

İran Ermenistan'ın işgalci politikasına ve komşu devletlere toprak iddialarına karşı sert tutumda bulunsaydı, Ermenistan uluslararası hukuk kurallarına uymaktan başka çıkış yolu bulamazdı. Enerjisiz, askeri desteksiz, dünyaya doğrudan çıkışı olmadan, dış politikasını belirlemek zorunda kalırdı. Dünyadaki farklı kuruluşlardan, bölge devleti olan İran'dan sert tepki alsaydı, Ermenistan Azerbaycan topraklarını şimdiye kadar işgal altında tutamazdı (Mirzazade, 2014, s.135-136).

Azerbaycan Dağlık Karabağ'ın işgali konusunda dünyada büyük birçok devletten, uluslararası kuruluşlardan destek alırken, kendisinin dostu olarak gördüğü İran'dan beklediği desteği alamamaktadır. İran, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü resmi olarak destekliyor gibi görünse de, Ermenistan'la yakın işbirliği içerisinde olması Ermenistan'ı işgal ettiği topraklardan çekilmeme konusunda cesaretlendirmektedir. İran'la Ermenistan'ın sürekli gelişmekte olan ilişkileri Azerbaycan'ı endişelendirse de İran, Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan yanlı bir politika izlemektedir. Sorununun çözümü için gerçekten girişimde bulunan devletlerle kıyaslandığında aslında İran'ın yapabileceklerinin ve bölgeyi etkileme gücünün daha fazla olduğu görülmektedir. Ancak İran, Ermenistan'a baskı yapmak yerine yaşam güvencesi rolü oynamaktadır. Azerbaycan'ın toprağı olan Dağlık Karabağ'ın işgali nedeniyle Azerbaycan ve Türkiye, Ermenistan'a sınırlarını kapatmış ve Ermenistan bölgesel projelerin dışında kalmıştır. Bu anlamda zor durumda kalan Ermenistan, İran ile ilişkilerine büyük önem vermiş ve sorunsuz bölge olarak görmüştür.

İran bölgeyle bir bağlantısı bulunmayan devletlerin soruna müdahalelerinin çözüm sürecini uzattığını ileri sürmektedir. İran'ın bu düşüncesi aslında Azerbaycan'ı Dağlık Karabağ sorununda yalnız bırakmak amacı taşımaktadır. Ermenistan ise yakın ilişkilere sahip olduğu İran'ın bu tavırlarından memnun olduğunu belirtmektedir. Azerbaycan ise sorununun çözümünün gecikmesinin nedenini İran'ın meselenin çözülmesindeki taraflı tutumu olarak görmektedir. İran ve Ermenistan'ın iyi ilişkiler

kurmasının nedeni iki ülkenin stratejik çıkarları olması ve diğer devletler tarafından dışlanmış durumda olmalarından kaynaklanmaktadır. İran, Dağlık Karabağ sorununun adaletli bir şekilde çözülmesini desteklese de Ermenistan'la işbirliğini devam ettirmesi, Ermenistan'ın işgalci politikasından vazgeçmesini engellemektedir. İran, Ermenistan'a askeri ve ekonomik yardımlar yaparak, Dağlık Karabağ sorununun çözüm sürecinde güçlü durmasına olanak sağlamakta ve çözümü daha da zorlaştırmaktadır. İran, Ermenistan'ın işgalci politikalarına karşı dursaydı, sorunun çözümünde ilerleme sağlanabilirdi ancak İran bölgede kendi konumunu güçlendirmek amacıyla girişimlerde bulunmaktadır.

Ermenistan'la yakın işbirliği içerisinde olan, aynı zamanda Rusya'yla da bölgede işbirliği içerisinde olacaktır. Bu koalisyon üzerinden bölgedeki etkisini daha da arttıracığını bilen İran, bu halde Ermenistan'ı destekleyecektir. Ancak bu durumda bile, Batı'yla barışma sürecine giren İran, Orta Doğu'da olduğu gibi Kafkasya'da da çatışmaların tarafı olmaktan çok barış süreçlerinde rol üstlenen aktör olmayı daha çok tercih edecektir. Ancak her durumda İran'ın tercihi Ermenistan'dan yana olacağı açıktır (Askeroğlu, 2016, s.15).

2.2.4 Diğer Devletlerin Arabuluculuk Rolü

2.2.4.1 Fransa ve Dağlık Karabağ

SSCB döneminde Fransa ile Azerbaycan ilişkileri zayıf durumdaydı. Fransa bağımsızlığın ilanından sonra Azerbaycan ile ekonomik, siyasal ve kültürel ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır ve Ocak 1992'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını resmen tanımıştır. Fransa ve Azerbaycan ilişkileri ilk dönemlerde ekonomi ağırlıklı ilerlemiştir. Dağlık Karabağ konusunda Fransa sorunun siyasal ve barışçı yollarla çözülmesi gerektiğine vurgu yapmış ve Azerbaycan'ın tutumuna yakın söylemlerde bulunmuştur. Ancak Fransa'da Ermeni nüfusun ağırlığı ve Ermeni lobisinin çok etkili olması Azerbaycan-Ermenistan anlaşmazlığında Fransa'nın tutumunda daha belirleyici olmuştur. Ermeni lobisinin etkisiyle çoğu zaman Ermenilerin lehine açıklamalarda bulunması Azerbaycan tarafından Ermeni yanlısı olarak görülmesine neden olmuştur.

Azerbaycan'ın çıkarlarını olumsuz yönde etkileyen ekonomik ve iletişim ambargosunun, diplomatik tecridin ortadan kalkması için 1993 Aralık ayında girişimlerde bulunan dönemin Cumhurbaşkanı ilk resmi seferini ve Azerbaycan'ın

Avrupa çıkarmasını özellikle Fransa'dan başlatmıştır. İki ülke başkanının Yelisey sarayındaki görüşmesi Azerbaycan-Fransa ilişkilerinde dönüş sağlamla birlikte aynı zamanda, bağımsız Azerbaycan'ın Batı'ya yönelik politikasının da başlangıcını oluşturmaktaydı. İki ülke arasındaki bu ikili yakınlaşma kendisini AGİT'in Budapeşte Zirvesinde ve Lizbon Zirvesinde Karabağ problemiyle ilgili Fransa'nın Azerbaycan'ı destekleyici tutum sergilemesiyle göstermiştir (İbadov, 2007, s.53-54). Azerbaycan'ın yeni devlet Başkanı Aliyev, ilk resmi ziyaretini 22 Ocak 2004 tarihinde Fransa'ya gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret Fransa Cumhurbaşkanı'nın daveti ile gerçekleşmiş ve görüşmeler sırasında Azerbaycan ile Fransa ilişkilerine yeni bir boyut kazandırılmak istenmiştir. Ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve Fransız iş adamlarının Azerbaycan ekonomisinde daha fazla projede yer alması öngörülmüştür. Görüşmelerde Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali de ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Dağlık Karabağ sorunu konusunda taraflar arasında çatışmaların yaşandığı dönemde Fransa Cumhurbaşkanı François Hollande, 12 Azerbaycan askerinin şehit olduğu Dağlık Karabağ'daki çatışmaları 'derin bir üzüntüyle' karşıladığını açıklamış ve taraflara ölçülü davranarak ateşkes çağrısında bulunmuştur. Mayıs 2016'da Aliyev'e gönderdiği mektupta Minsk Grubu eş başkanı olarak Fransa'nın Rusyalı ve ABD'li taraflar ile Dağlık Karabağ sorununun barış ve müzakereler yolu ile çözümü konusundaki çabalarının devam edeceği sinyalini vermiştir. Dağlık Karabağ sorununda 2016 yılında yaşanan gelişmelerin ardından çözüm görüşmeleri için tarafların bir araya geldiği Viyana görüşmelerine Fransa da katılmıştır (Bozkuş, 2016, s.126).

Fransa'nın aktif olarak bir anlaşmaya yönelik arabuluculuk yapmak için yeterli motivasyona sahip olmadığı söylenebilir. Fransa şimdiye kadar bu çatışmaya karşı pasif bir tutum aldığı için müzakerelerin ilerlemesine katkısı olduğu söylenemez. Fransa'nın petrol devi Total, Baku-Tiflis-Ceyhan boru hattının yüzde beşine sahiptir. Tarihsel olarak Ermeni yanlısı bir aktör olarak görüldüğü ve etkili bir Ermenistan diasporasına sahip olduğu için Azerbaycan, Fransa'ya bir arabulucu olarak şüpheyle yaklaşmaktadır. Fransa'nın yaklaşımı Ermeni yanlısı olsun ya da olmasın, bu ülkenin mevcut durumdan memnun olduğunu, iyileşmesi konusunda bir niyete sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Bir çözüme ulaşılması ya Ermeni ya da Azeri tarafından taviz verilmesini gerektirecek ve bu durum da ya Fransa'daki Ermeni diasporasını ya da Fransa'nın petrol lobisini rahatsız edecektir. Bu nedenle Fransa'nın anlaşma sağlanmasına aktif bir şekilde arabuluculuk edecek motivasyona sahip olmadığı söylenebilir (Kılavuz, 2017, s.69).

2.2.4.2 *Almanya ve Dağlık Karabağ*

Almanya, 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiş olan Azerbaycan'ı tanıyan ilk Batı Avrupa devleti olmuştur. Azerbaycan ve Almanya arasında Şubat 1992'de resmi diplomatik ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Kısa süre sonra da iki ülke karşılıklı olarak büyükelçi açılışı gerçekleştirmiş ve Azerbaycan- Almanya ilişkileri süreç içinde hızlı bir gelişim göstermiştir. Ocak 1995'te iki ülkenin cumhurbaşkanları Davos'ta bir görüşme yapmış ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ermenistan'ın topraklarına karşı saldırısını gündeme getirmiştir, bu konuda görüş alışverişinde bulunmuştur. Almanya Cumhurbaşkanı da iki ülke arasında siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi konusunda aynı fikirleri beyan etmiştir. Almanya, 1993 yılında Dağlık Karabağ sorunu ve Ermenistan'ın saldırgan politikası konusunda, AGİK'in 'sınırların dokunulmazlığı' prensibine dayanarak sorunun barışçıl yollarla çözülmesine destek vereceğini belirtmiştir. 1995 yılında uluslararası kuruluşların yürüttüğü çalışmalarda Azerbaycan'ın tutumunu desteklediğini açıklamıştır ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Almanya'nın bu tutumu Azerbaycan için büyük önem taşımaktadır ve ilişkilerin geliştirilmesi için gerekli zemini oluşturmaktadır.

Almanya hükümeti 1995 yılında Azerbaycan'da savaştan mağdur olan zorunlu göçe maruz kalmış insanlar için beş milyon mark yardımda bulunmuştur. Almanya Azerbaycan'da demokratikleşme için gerekli reformların yapılmasına katkı sağlamak için 1,8 milyon marklık bir yardım paketi daha sunmuştur. Alman Dışişleri Bakanı'nın Bakü'ye 1995 yılındaki ziyareti zamanında iki ülke arasında 'Kültürel İlişkilerin Geliştirilmesi ve İşbirliği Hakkında Anlaşma', 'Yatırımların Teşviki ve Karşılıklı Korunması Anlaşması', 'İki Ülke Arasında Maliye Konusunda İşbirliği Anlaşması' imzalanmış ve 1996 yılının yarısından itibaren anlaşmalar yürürlüğe girmiştir (İbadov, 2007, s.51).

Azerbaycan'ın uluslararası kuruluşlarda gerçekleştirilen seçimlerde Almanya'yı desteklemesi ilişkilerde dikkat çeken önemli bir unsur olarak görülmektedir. Azerbaycan, 1995-1996 yılları için BM Güvenlik Konseyi'nin geçici üyeleri seçiminde Almanya'yı desteklemiştir. 1995 yılında Bakü ziyaretinde Almanya Dışişleri Bakanı, Azerbaycan'ın en önemli dış politika sorunu olan Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan'a destek olma niyetlerini ifade etmiştir. Sorunun barışçıl

yollarla çözümlenmesinden yana olduklarını belirtmiştir ve Almanya, Azerbaycan'a aktif olarak insani yardımda bulunmuştur. Haydar Aliyev 1996'da Alman Cumhurbaşkanı'nın davetiyle Almanya'yı ziyaret etmiş ve bu ziyaret ilişkilerin gelişmesine önemli katkı sağlamıştır.

Almanya'nın Deutsche Bank aracılığıyla ve Azerbaycan Merkez Bankası ile yapılan işbirliği çerçevesinde Azerbaycan'a mali destek sağlamaktadır. Bu yatırımların başında Azerbaycan uluslararası havaalanının inşaatı gelmektedir. Almanya ayrıca Azerbaycan'a gerekli kadro eğitimi için 11,4 milyon mark, insani yardım için ise 20 milyon Alman Markı fon ayırmıştır. Almanya'nın 40'tan fazla özel şirketi Azerbaycan'da yatırımlar yapmaktadır. Bu ilişkilerin geliştirilmesi için 1996 yılının sonunda Azerbaycan- Almanya Ticaret Evi oluşturulmuştur. Azerbaycan'la Almanya ilişkileri genel olarak ciddi bir problem ve sorun yaşanmadan geliştirilmektedir. Bu devlet Azerbaycan'la ekonomik, siyasal, kültürel ve diğer alanlarda işbirliği yapmaktadır (İbadov, 2007, s.52).

2.2.4.3 İngiltere ve Dağlık Karabağ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Azerbaycan ile diplomatik ilişkiler kuran ve resmen tanıyan ilk Avrupa devletlerinden birisi İngiltere olmuştur. İngiltere, Aralık 1991'de Azerbaycan'ı resmen tanımış ve diplomatik ilişkilere başlamıştır. 15 Haziran 1992 tarihinde Bakü'de İngiltere büyükelçiliği açılmıştır ve ziyaretler başlamıştır. Eylül 1992'de İngiltere Başbakanı, Sanayi ve Ticaret Bakanı ve üst düzey bazı yöneticiler Bakü'yü ziyaret etmiştir ve ardından Şubat 1994'te Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev İngiltere'ye resmi ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret sırasında Azerbaycan ve İngiltere arasında 'Dostluk ve İşbirliği Anlaşması' imzalanmıştır. Aynı zamanda ekonomik, kültürel, siyasal ve insani yardım konuları ile ilgili anlaşmalar da imzalanmıştır. 1994 yılının Eylül ayında ise Hazar petrolünün üretimi ve dünya pazarına sunulmasına ilişkin 'Asrın Anlaşması' imzalanmış ve bu Azerbaycan- İngiltere arasındaki ilişkilerin gelişmesi açısından önemli bir husus olmuştur.

İngiltere Azerbaycan'ın Ermenilerle olan Dağlık Karabağ sorununun siyasal yollarla barışçıl çözüme kavuşturulmasından yana tutumunu her fırsatta Azerbaycan yetkililerine iletmiştir. Buna bağlı olarak İngiltere sorunun Azerbaycan'ın toprak

bütünlüğünü bozmadan çözülmesi gerektiğini savunmuştur. Bunun en açık ifadesi 1996 Aralık'ta AGİK'in Lizbon Zirvesi'nde görülmüştür. İngiltere 1995-1996 yılları arasında BM, NATO, AB ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası kurum ve kuruluşlarda Azerbaycan'ın bu kurumlara entegrasyonunda ve Azerbaycan'ın dış politik sorunlarının çözümünde İngiltere'den büyük destek almıştır (İbadov, 2007, s.50).

2.3 ULUSLARARASI KURULUŞLARIN BARIŞÇIL ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

2.3.1 BM Güvenlik Konseyi'nin Tutumu

Evrensel uluslararası örgüt niteliği taşıyan Birleşmiş Milletler 24 Ekim 1945 yılında, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesini takiben kurulmuştur. Bu tarihte Birleşmiş Milletler Antlaşması yürürlüğe girmiş ve bu belge Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi, aynı zamanda onu imzalayan devletler tarafından onaylanmıştır. Günümüzde BM'nin 193 üye devleti vardır (Bedelova, 2016, s.80). Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan ettikten sonra 2 Mart 1992'de BM'ye üye olarak kabul edilmiştir. 6 Mart 1992 yılında New York'ta Azerbaycan'ın BM'de temsilciliği kurulmuştur. Aynı yılın Kasım ayından itibaren ise BM'nin Azerbaycan'da daimi temsilciliği bulunmaktadır.

BM Antlaşması'nda BM'nin esas görevlerinden biri Antlaşma'nın 1.Bölümü'nün 1.Maddesi'nde; 'uluslararası barış ve güvenliği korumak ve bu amaçla: barışın uğrayacağı tehditleri önlemek ve bunları boşa çıkarmak, saldırı ya da barışın başka yollarla bozulması eylemlerini bastırmak üzere etkin ortak önlemler almak ve barışın bozulmasına yol açabilecek nitelikteki uluslararası uyuşmazlık veya durumların düzeltilmesini ya da çözümlenmesini barışçı yollarla, adalet ve uluslararası hukuk ilkelerine uygun olarak gerçekleştirmek' şeklinde ifade edilmektedir (Aliyev, 2006, s.108).

1992 yılında Ermenistan, Azerbaycan topraklarına yönelik işgalini arttırmaya ve Dağlık Karabağ bölgesine yönelik askeri operasyonlarını genişletmeye başlamıştır. Azerbaycan'ın bu işgalleri durdurmak amacıyla yardım istediği ilk örgüt Birleşmiş Milletler olmuştur. Azerbaycan, Ermenistan'ın topraklarını açıkça işgale devam etmesi üzerine BM Genel Sekreteri'ne ve Güvenlik Konseyi Başkanlığı'na yardım çağrısında bulunmuştur. Uluslararası hukuk kurallarının ve BM Anayasası'nın ilgili maddelerinin Ermenistan tarafından açıkça ihlalinin önlenmesini ve sorunun barış yoluyla

çözülmesini talep etmiştir. BM Genel Sekreteri bu talep üzerine Dağlık Karabağ bölgesine bir grup gözlemci gönderme kararı almıştır. BM Genel Sekreteri'nin temsilcisi Azerbaycan'ı ve Ermenistan'ı ziyaret etmiştir. Ermenistan yapılan barış görüşmelerine rağmen işgallere devam etmiş ve hatta işgalleri arttırmıştır. Ermenistan, BM Anayasası'nı ve AGİT prensiplerini göz ardı etmiş, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü bozarak uluslararası hukuk normlarını işgalci politikasıyla açık bir şekilde ihlal etmiştir. Azerbaycan, 8 Mayıs 1992'de Şuşa'nın işgal edilmesiyle yeniden BM'den yardım talebinde bulunmuştur. BM Güvenlik Konseyi 12 Mayıs 1992'de Dağlık Karabağ sorununu görüşerek sadece bildiri yayınlamıştır.

BM'nin soruna yönelik girişimleri bir yaptırım içermediği için Ermenistan, Azerbaycan topraklarında işgallerine devam etmiştir. 27 Mart- 3 Nisan 1993 tarihleri arasında Kelbecer rayonunu işgal etmiş, Azerbaycan ise saldırının ardından BM'ye durumla ilgili bilgi vermiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin toplanmasını ve topraklarındaki Ermeni işgalinin kınanmasını isteyen Azerbaycan, Türkiye tarafından da desteklenmiştir. Güvenlik Konseyi 30 Nisan 1993'te toplanmış ve Ermenistan-Azerbaycan sorunuyla ilgili karar almıştır. Alınan kararda Ermenistan ile Azerbaycan arasında yaşanan olayların Güvenlik Konseyi'nde ciddi endişe yarattığı belirtilmiş ve bu kararlar ile Ermenistan'ın savaşa direkt ya da dolaylı olarak katıldığı kanıtlanmıştır. Devletlerin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi gerektiği, sınır dokunulmazlığı ve başka devletlerin topraklarında askeri kuvvet kullanılmayacağı belirtilmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri olan devletler Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarındaki işgali sorununa karşı duyarsız davranmışlar ve Fransa, Ermenistan'ın haksız toprak taleplerini savunan ülke olmuştur. Alınan BM kararında Ermenistan'ın ismi geçmemiş, işgalciler olarak 'yerel Ermeniler' ifadesi kullanılmıştır. İşgalci olarak yerel Ermenilerden bahsedilmesi ise Fransa'nın ısrarıyla olmuştur. Başta Rusya ve Fransa olmak üzere Ermenistan'ın çıkarlarını savunan devletler, onun işgalci devlet olarak nitelenmesine izin vermemiştir.

Ermeniler kendi tarafındaki devletlerden güç ve cesaret alarak 23 Temmuz 1993'te Azerbaycan'ın Ağdam rayonunu işgal etmiştir. Azerbaycan ise bu işgalin sonucunda BM Genel Sekreteri'ne ve Güvenlik Konseyi Başkanı'na müracaat etmiştir. BM Güvenlik Konseyi 29 Temmuz'da toplanmış ve Ağdam'ın işgalini konu alan bir gündem oluşturmuştur. Güvenlik Konseyi Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarındaki

işgali derhal durdurması, Ağdam ve diğer işgal bölgelerinin geri verilmesi ve şartsız olarak askeri birliklerin bölgeden uzaklaştırılmasını talep eden bir karar almıştır.

1993 yılı boyunca Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırısı devam etmiş, BM Güvenlik Konseyi ve büyük dünya devletlerinin kabul ettikleri belgelerde Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve egemenliğinin önemi vurgulanmıştır. Ancak Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri olan büyük devletler Ermenistan'ın saldırgan devlet olarak anılmasına izin vermemiştir. Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çıkması yerine sorunun barışçıl yollarla çözülmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Yapılan görüşmeler ve alınan kararlar sonucunda cezalandırılmayan Ermenistan, BM üyesi olan Azerbaycan'a açıkça saldırılar düzenlemiş ve topraklarının yaklaşık %20'sini işgal etmiştir. Bu topraklardaki bir milyondan fazla insan mülteci durumuna düşmüştür. Ermenistan Dağlık Karabağ'ın tamamını işgal ettikten sonra o bölge üzerinde planlar yapmaya başlamıştır. BM'nin Ermenistan-Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorununu barış yoluyla çözülme girişimi Ermenistan'ın işgallere devam etmesi nedeniyle olumlu sonuçlanmamıştır.

BM'nin bölgede barışçıl faaliyetlerinin başarısız olmasının en önemli nedeni, Ermenistan Cumhuriyeti'nin Azerbaycan topraklarına saldırısının itiraf olunmamasıdır. Ermenistan Cumhuriyeti'nin BM Anayasası'nın 1. ve 2. Maddelerinde ve AGİT Nihai Senedi'nde yer alan uluslararası hukukun prensiplerini açıkça ihlal etmesine rağmen, hem BM hem de AGİT'in durumu inceledikleri zaman Ermenistan Cumhuriyeti'nin silahlı kuvvetlerinin sorunda dolayısıyla iştirakinin itiraf etmenin zor olduğunu belirtiyorlardı. Aslında, BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarında ve Güvenlik Konseyi Başkanı'nın bildirimlerinde Ermenistan Cumhuriyeti'nin sorunda dolayısıyla da olsa iştiraki itiraf olunuyordu (Aliyev, 2006, s. 124).

BM Güvenlik Konseyi, uluslararası barış ve güvenliğin korunması ile sorumlu olan ve kararları yasal açıdan bağlayıcı nitelik gösteren bir örgüttür. Güvenlik Konseyi zorlayıcı önlemler almak, bu önlemlerin yetersiz ve etkisiz kaldığı durumlarda ise uluslararası barış ve güvenliği koruma adına silahlı kuvvete başvurmak hakkına sahiptir. Ermenistan, uluslararası düzeyde tanınan ve kabul gören Azerbaycan topraklarının %20'sini, Dağlık Karabağ ve çevresindeki yedi ilçeyi işgal etmiş ancak BM Güvenlik Konseyi yaptırım mekanizmasını kullanmamıştır. BM Güvenlik Konseyi, Azerbaycan'ın egemenliğini ve toprak bütünlüğünü savunan ve Ermenistan'ın bu

topraklara yönelik işgallerini durdurmasına yönelik kararlar almıştır. Ermenistan BMGK'nın tüm devletleri bağlar nitelikteki kararlarını umursamadan saldırılara devam etmiş ve hiçbir yaptırımla karşılaşmamıştır. Bunun nedeni ise BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi olan büyük devletlerin sorunun çözümü konusunda ilgisiz davranmış olmalarıdır.

2.3.2 AGİT'in Gerçekleştirdiği Barış Görüşmeleri

Azerbaycan, AGİT'e üye olduktan sonra Dağlık Karabağ sorununu bu uluslararası örgütün gündemine taşımayı önemli görmüştür. AGİT bünyesinde kabul edilen belgeye göre Dağlık Karabağ, Azerbaycan'a bağlıdır ve sorun sınırların değiştirilmemesi koşuluyla barışçıl yollarla çözümlenmelidir. Eş başkanlar plan ve ilkeler olarak çok sayıda öneri gündeme getirmiştir. Bunların en önemlisi ve yankı uyandıranı, üç öneriyi içeren barış anlaşması taslağı olmuştur. Ancak bu önerilerin ikisi Ermenistan birisi de Azerbaycan tarafından kabul edilmemiştir.

ABD- Rusya ve Fransa'nın 18 Temmuz 1997'de ortaya koydukları ilk taslak 'Toptan Çözüm' ya da 'Paket Çözüm' olarak bilinen, sorunun çözümüne ilişkin önemli noktalar içeren bir süreci kapsamaktaydı. Anlaşmanın giriş kısmında tarafların BM Antlaşması'na, AGİT'in temel ilkelerine, uluslararası hukukun genel kurallarına bağlı kalmaları ve BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarına uymalarının önemi belirtilmiştir. Bu taslağa göre barışın şartları ve Dağlık Karabağ'ın statüsünü belirlemek hedeflenmiş ve taraflardan silahsız bir süreç için anlaşmaları beklenmiştir. Aynı zamanda Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarından çekilmesi öngörülmüştür. Çözüm süreci boyunca nasıl bir uygulama yapılacağı ve yaptırımları konusundan bahsedilmemiş olmasına rağmen Azerbaycan taslağı kabul etmiş ancak Ermenistan reddetmiştir. Ermenistan, önce Dağlık Karabağ'ın statüsünün belirlenmesini istemiş daha sonra askerlerini işgal bölgesinden çekeceğini açıklamıştır.

AGİT Minsk Grubu Eş başkanları 2 Aralık 1997 tarihinde 'Aşamalı Çözüm' önerisinde bulunmuştur. Bu öneri Dağlık Karabağ Silahlı Çatışmasının Durdurulmasına İlişkin Sözleşmeyi içermektedir ve öncelikli olarak Dağlık Karabağ bölgesi dışında kalan Laçın hariç altı ilçenin Azerbaycan'a geri verilmesi öngörülmüştür. Sonrasında kendi yurtlarından çıkarılmış olan insanların kendi topraklarına geri dönmesi gerektiği vurgulanmıştır. Daha sonra Şuşa ve Laçın bölgeleri konusunda anlaşmaya varılması

konusu yer almıştır. Azerbaycan bu öneriye de sıcak bakmış ve Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi konusunda bir umut olarak görmüştür. Ancak Ermenistan ‘Aşamalı Çözüm’ önerisini de kabul etmemiştir.

7 Kasım 1998 tarihinde sunulan ‘Ortak Devlet’ önerisi ise, Dağlık Karabağ Silahlı Çatışmasının Çok Yönlü Çözümünün İlkelerine İlişkin olarak isimlendirilmiş son taslaktır. Bu taslak, Azerbaycan sınırları içerisinde bir Dağlık Karabağ Cumhuriyeti kurulmasını öngörmüştür. Bu ortak devleti yönetmek için Azerbaycan ve Dağlık Karabağ’ın devlet başkanları, başbakanları ve parlamento başkanlarından oluşan bir komite kurulması ifade edilmiştir.

Diğer önerilerden farklı olarak burada ‘Dağlık Karabağ’ın resmi dilinin Ermenice olması, ayrıca Dağlık Karabağ’ın isteğine bağlı olarak kendi parasını basabileceği ile ilgili hakka sahip olacağı da vurgulanıyordu. Önerinin diğer bölümlerinde, Laçın koridoru, Şuşa ve eski Şaumyan ilçesinin akıbeti, barış sözleşmesinin içeriği ve güvencesi ile bağlı maddeler de bulunmaktaydı. Taslağın son bölümünde, çatışan taraflar arasında imzalanacak sözleşmenin güvence altına alınması için Rusya, ABD ve Fransa devlet başkanlarının ortak bir şekilde faaliyette bulunacakları öngörülmekteydi (Bedelova, 2016, s.91-92). Eş başkanlar tarafından önerilen ilk iki plan Ermenistan’ın reddetmesi, son tasarı ise Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünün ortadan kaldırılmasını öngördüğü iddiasıyla Azeriler tarafından kabul edilmemesi nedeniyle uygulanamamıştır.

AGİT Budapeşte Zirvesi’nde 5-6 Aralık 1994’te alınan kararla, silahlı çatışmanın durdurulmasına yönelik, uygulanması durumunda tüm taraflar için çatışmanın temel sonuçlarını ortadan kaldıracak ve Minsk Konferansı’nın toplanmasına ortam oluşturacak siyasi anlaşmanın sağlanması amacıyla hızlı müzakereleri yürütmek üzere Minsk Grubu’nda eş başkanlık sistemi oluşturulmuştur (Mehdiyev, 2015, s.213). Bu zirvede bölgeye gönderilecek bir barış gücü oluşturulmasına ve bir ülkeden gönderilecek gücün içindeki asker sayısının %30’u aşmaması gerektiği kararı alınmıştır. Ancak uygulamanın nasıl yapılacağına dair bir konu geçmemiş ve diğer görüşmelere bırakılmıştır.

Lizbon Zirve Toplantısı 52 Avrupa devletinin, ABD ve Kanada’nın, ayrıca gözlemci statüsüyle 10 Asya ve Afrika devlet başkanlarının katılımı ile

gerçekleştirilmiştir. AGİT Lizbon Zirve Toplantısı'nın en önemli gündem konularından birisi de Ermenistan-Azerbaycan sorunu olmuştur. Toplantı sırasında Azerbaycan, AGİT ilkeleri çerçevesinde kendi toprak bütünlüğünü korumak şartıyla, Azerbaycan sınırları içinde eski DKÖB çerçevesinde en üst seviyede bir özerk yapı kurulmasına rıza göstereceğini belirtmiştir. Azerbaycan'ın bu önerisi Ermenistan dışında AGİT Minsk Grubu'nun tüm üyeleri tarafından da desteklenmiştir (Aliyev, 2006, s.133). Minsk Grubu Rusya'nın etkisini azaltmak ve ABD tarafından dengelenmesini sağlamak amacıyla 1996 yılında ABD-Rusya- Fransa olarak yeniden oluşturulmuştur. AGİT Minsk Grubu, Azerbaycan ve Ermenistan'ın toprak bütünlüğünün korunması, Dağlık Karabağ'daki nüfusun güvenliğinin garanti edilmesi, Dağlık Karabağ'ın hukuki statüsünün Azerbaycan gözetiminde self-determinasyon antlaşması ile belirlenmesini içeren üç temel prensipten oluşan tavsiye kararı almıştır.

2004 yılının Nisan ayında Prag'da Ermenistan ile Azerbaycan Dışişleri Bakanları arasında doruk noktası sayılan 'Prag Süreci' başlamıştır. Minsk Grubu arabulucuları 19 Mart 2008'de formül dile getirerek Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü uygun bulmuştur. Ermenilerin işgal ettiği toprakların bir kısmından aşamalı olarak geri çekilmesi ve Kelbecer ile Laçın gibi bölgeler için özel düzenlemeler ile geri çekilmesi, 10.000'den fazla uluslararası barış gücünün Karabağ ve işgal toprakları ile bilhassa Kelbecer bölgesine yerleştirilmesi, henüz tarihi belirlenmemiş halk oylaması ile Karabağ'ın geleceğinin saptanması konuları yer almıştır (Caşın & Kısacık, 2017, s.78-79). Ermeniler için önemli anlaşmazlık noktası 'can simidi' olarak gördükleri Laçın bölgesidir. Ermenistan-Azerbaycan arasında sorununun çözümü yönünde yapılan görüşmelerde Ermenistan'ın uzlaşmaz tutumu 'Prag Süreci'nin çıkmaza girmesine ve görüşmelerin sonuçsuz kalmasına yol açmıştır (Bedelova, 2016, s.95).

2007 Madrid AGİT Zirvesi'nde, taraflar arasındaki uyuşmazlığın çözümünde 'kritik eşiğin' aşılmasını sağlayan önemli bir ortak mutabakat yolunu aramışlardır. Taraflar, 2009 yılında müzakere yolunu tekrar aralayarak, Madrid prensiplerini esas alan yol haritası üzerinde mutabık kalmışlardır (Caşın & Kısacık, 2017, s.81). Madrid İlkeleri, Dağlık Karabağ çevresindeki bölgeler üzerinde işgalin sona erdirilerek bu bölgelerin Azerbaycan'ın kontrolüne bırakılmasını, Dağlık Karabağ'a güvenlik ve kendi kendini yönetme garantisini sağlayan geçici statüsünün verilmesini, Ermenistan'la Dağlık Karabağ arasında bağlantıyı sağlayacak koridorun oluşturulmasını, Dağlık Karabağ'ın hukuki statüsünün yasal gücü olan halk oylaması ile belirlenmesini,

mültecilerin daha önceki yaşadıkları yerlere geri dönmelerinin sağlanmasını, uluslararası güvenlik garantisi ve barış operasyonlarının başlatılmasını öngörmüştür (Mehdiyev, 2015, s.219).

2.3.3 AB'nin Çözümüne Yönelik Girişimleri

22 Mayıs 1992 tarihinde AB tarafından bir bildiri yayımlanmış ve bildiriye Dağlık Karabağ bölgesindeki çatışmaların artmasından duydukları endişe ve yapılan saldırıların kınanması yer almıştır. AB çatışma içerisinde olan iki devlete sorunun AGİK Minsk Grubu kapsamında çözülmesi gerektiğini bildirmiştir. Sorunun barışçıl yollarla çözülmesi ve insan haklarına saygı duyulması gerektiğini vurgulamıştır. AB, Dağlık Karabağ'da çatışmaların devam etmesi üzerine 7 Nisan 1993 tarihinde bir bildiri daha yayımlamıştır. AB üyesi devletler Ermenistan- Azerbaycan ilişkilerinin daha kötüye gitmesi, Kelbecer ve Fuzuli rayonlarında savaşın artarak devam etmesi nedeniyle duydukları endişeyi dile getirmişlerdir.

AB yayınladığı bildirimlerde Ermenistan işgalci devlet olarak göstermemiştir ve bu durum bildirimlerin en büyük eksik noktasıdır. AB'nin son bildiri yayımlandığı tarihlerde Kelbecer'in tamamı Ermeni işgali altında olmasına rağmen bildirimlerde sorunun nedenleri, ilişkilerin neden daha kötüye gittiği ile ilgili ifadeler yer almamıştır. AB, Ermenistan ve Azerbaycan'ın AGİK Minsk Grubu'nda görüşmelere devam etmesini istemiştir. 3 Eylül 1993'te AB, Dağlık Karabağ'la ilgili bir başka bildiri daha imzalamıştır. Bildiriye AB üyesi devletler, yerel Ermeni kuvvetlerinin saldırılarını kınamış ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne ve egemenliğine verdikleri önemi açıklamışlardır. Bildirimlerde, Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırısından BM Güvenlik Konseyi kararlarında olduğu gibi, Dağlık Karabağ Ermenilerinin hücumu olarak bahsedilmiştir. Bu durum bildirimlerin eksik yönlerini açıkça göstermiştir. AB'nin 9 Kasım 1993 tarihinde yayınladığı bildiriye Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne ve egemenliğine önem verildiği ve Dağlık Karabağ sorununun diplomatik yollarla çözülmesi için AGİK Minsk Grubu'nun çalışmalarının desteklendiği ifade edilmiştir.

AB Ermenistan devletini saldırgan taraf olarak görmemiş ve Dağlık Karabağ sorununun AGİK Minsk Grubu çerçevesinde çözülmesinden yana olmuştur. Ancak, AB Dağlık Karabağ'da 11 Ağustos 2002 yılında yapılan sözde 'Cumhurbaşkanlığı'

seçimlerini yasal saymamış ve Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını tanımayarak Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklediğini belirtmiştir (Bedelova, 2016, s.102).

Dağlık Karabağ ile ilgili AB bildirimlerine bakıldığında Ermenistan'ın işgalci politikasına karşı bir karar alınmamış ve AB, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklese de bu sadece kağıt üzerinde kalmıştır. İşgalci devlet olarak Ermenistan'dan hiçbir bildiriye bahsedilmemiş ve bu devletin gerçekleştirdiği işgalleri engellemek için bir yaptırım uygulanmamıştır.

2.3.4 İslam Konferansı Örgütü'nün Aldığı Kararlar

İslam Konferansı Örgütü, Eylül 1969'da Fas'ta düzenlenen İslam Ülkelerinin Devlet ve Hükümet Başkanlarının Konferansı'nda kurulmuştur. İKÖ' nün politik organı Dışişleri Bakanları Konferansı'dır. İKÖ Anayasası'na uygun olarak bu konferans yılda bir kere ve acil durumlarda örgüte üye devletlerden birinde toplanmaktadır. DİBK Devlet ve Hükümet Başkanları'nın Zirve Konferansı'nın toplanması teklifini verebilir. Azerbaycan Cumhuriyeti bu örgüte 8 Aralık 1991 tarihinde üye olmuştur (Aliyev, 2006, s.146).

Azerbaycan'ın bağımsızlığını elde etmesinden sonra uluslararası alanda üye olduğu ilk örgüt İslam Konferansı Örgütü'dür. Azerbaycan'ın örgüte üye olarak kabul edilmesi, Ermenistan işgali altında, zayıf ve haklı olduğu durumu dünya kamuoyuna bildirmesi ve İslam devletleri tarafından desteklenmesi açısından çok önemlidir. Azerbaycan İKÖ'ye üye olduktan sonra Ermenistan'ın saldırıları devam etmiş ve bu olay İKÖ'nün gündem konusu olmaya başlamıştır. İKÖ Haziran 1992'de İstanbul'da 5. Olağanüstü bir konferans yapmış ve Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına yönelik saldırılarını kınayan açıklamalar yapmıştır. Aynı zamanda Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan çekilmesini talep eden kararlar almıştır.

1993 Mart'ta Ermenistan Azerbaycan'ın Kelbecer rayonunu işgal etmiş ve İKÖ, BM Güvenlik Konseyi'nin dikkatini bu olaya çekmek, Ermenistan'ın işgalci devlet olarak tanınmasını sağlamak için çaba göstermiş ve Azerbaycan'ın tutumunu savunmuştur. İKÖ üyeleri Ermenistan'ın Kelbecer'e saldırılarını kınayarak BM Genel Sekreteri'nin Güvenlik Konseyi'ne sunduğu rapordan sonra, Ermenistan'ın işgalci tutumuna karşı önlem alınması için uğraşmıştır. 25-29 Nisan 1992 tarihleri arasında İKÖ, Pakistan'da Ermenistan- Azerbaycan çatışması ile ilgili karar almıştır. Alınan

kararda taraflar arasındaki sorunun büyümesinden duyulan endişe ve Ermenistan'ın saldırılara devam etmesinin kınanması yer almıştır. Ermenistan'ın işgalinin uluslararası barışı ve güvenliği de tehdit ettiği üzerinde durulmuştur. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarından çekilmesi, egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı duyulması istenmiştir. İKÖ'nün Azerbaycan'ın ülkesini savunma çabalarını desteklediği ve ülkesinden zorla çıkarılan insanların yeniden yurtlarına dönmesi gerektiği belirtilmiştir. Aynı zamanda uluslararası düzeyde tanınmış olan sınırların değiştirilmemesi şart olarak görülmüş ve sorunun barışçıl yollarla çözülmesi tavsiye edilmiştir. 7-9 Eylül 1994'te Pakistan'da İKÖ toplanmış ve Ermenistan- Azerbaycan sorunuyla ilgili karar alınmıştır. Kararda Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırısı ve Azerbaycan topraklarının %20'sinin işgal altında olması şiddetle kınanmıştır. Ermenistan'dan BM Güvenlik Konseyi'nin sorunla ilgili alınmış kararların uygulanması ve silahlı birliklerinin işgal edilmiş Azerbaycan topraklarını terk etmesi talep edilmiştir.

Genel olarak, İKÖ Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırısı ile ilgili birçok karar almış ve düzenli olarak gerçekleştirilen toplantılarda Azerbaycan'ın önerisi ile yeni ifadeler eklenmiştir. Yapılan toplantılarda Azerbaycan için çok önemli belgeler kabul edilmiş ve Ermenistan işgali büyük bir kararlılıkla kınanmaya devam etmiştir. Aynı zamanda Ermenistan işgal güçlerinin Azerbaycan topraklarından şartsız bir şekilde çekilmesi talep edilmiştir. 14 Mart 2008'de, BM Genel Kurulu'nda Azerbaycan'ın sunduğu 'Azerbaycan'ın İşgal Edilmiş Topraklarında Durum' isimli kararın kabul edilmesinde İKÖ üyesi ülkelerin tutumu önemli rol oynamıştır. İKÖ, Ermenistan'ı saldırgan devlet ve Hocalı olayını 'soykırım' olarak kabul eden ilk uluslararası örgüttür.

Son zamanlarda Azerbaycan ve İKÖ ilişkileri yeni bir boyut kazanmıştır. Azerbaycan'ın örgüte üye olduğu ilk yıllarda amacı, Ermenistan saldırısına maruz kaldığı için bu durumu dünya kamuoyuna duyurmak olmuştur. İKÖ ile başlayan ilişkiler bu sorunun çözümüyle sınırlı kalmamış çok yönlü bir boyut kazanmaya başlamıştır. Azerbaycan, İslam Konferansı Örgütü'ne üye devletlerle milli değerlerin yanında uluslararası siyasi alanda da ortak faaliyetler de yürütmektedir. İslam Konferansı Örgütü'ne üye devletler Ermenistan ve Azerbaycan sorununun adil bir şekilde çözümünden yana olduklarını belirtmiş ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne destek verme noktasında birleşmişlerdir.

2.4 DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN ÇÖZÜLEMESİNİN NEDENLERİ

2.4.1 Rusya Faktörü

Dağlık Karabağ sorununun çözülememesinin en önemli sebeplerinden biri Rusya'dır. Rusya, savaşın ilk dönemlerinden beri Ermenistan'ın yanında yer almış ve Azerbaycan'a karşı bir tutum izlemiştir. Güney Kafkasya ve bölge devletlerini kendisine ait bir etki alanı olarak gören Rusya, Dağlık Karabağ sorununun uluslararası hukuk kuralları ile değil kendi çıkarlarına uygun bir şekilde çözülmesini istemiştir. Ermenistan'ın Kafkasya'daki en yakın müttefiki, askeri ve siyasi destekçisi olarak kendisini göstermiştir. Rusya, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki anlaşmazlığı kendi çıkarları için çok farklı ve önemli bir unsur olarak görmüştür. Dağlık Karabağ çatışmasını Rusya olmadan düşünmek neredeyse imkansızdır. Rusya, Güney Kafkasya'yı arka bahçesi olarak görmüş ve o bölgede nüfuzunu kullanabilmek için çatışmayı kendi kontrolü altında tutmaya çalışmıştır. Dağlık Karabağ sorunu devam ettikçe bölgede askeri ve siyasi varlığını sürdürmeyi amaçlayan Rusya, bölgedeki en önemli aktör konumuna yerleşmiştir. Ermenistan ise bu durumdan destek alarak işgal bölgelerinden çekilmeyi düşünmemiştir. Ermenistan, 1991 yılından beri Rusya ile askeri ilişkilere büyük önem vermiş ve Azerbaycan topraklarını işgal ederken Rusya'dan büyük destek almıştır.

Ermenistan bağımsızlığını elde ettikten sonra başta Rusya olmakla Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) çerçevesinde askeri ilişkilerini geliştirmiş, bu bağlamda 15 Mayıs 1992'de BDT'ye üye devletlerin Taşkent'te imzaladığı Kolektif Güvenlik Anlaşması'na katılmış ve 7 Ekim 2002'de bu anlaşma çerçevesinde kurulan örgütün tüzüğü de Ermenistan Parlamentosu'nda onaylanmıştır (Şihaliyev & Yılmaz, 2015, s.37).

1992 yılının Ağustos ayında Ermenistan ve Rusya arasında, Ermenistan'da konuşlandırılan Rus silahlı kuvvetlerinin hukuki statüsü konusunda Moskova Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile iki devlet arasındaki askeri işbirliğinin temelleri atılmıştır. Daha sonra askeri anlamda birçok anlaşma imzalanmış ve 1997'de ise Ermenistan- Rusya Dostluk ve Yardımlaşma Anlaşması yapılmıştır. Taraflardan birisi herhangi bir silahlı saldırı tehlikesi ile karşılaşır ya da silahlı saldırıya uğrarsa, BM Anlaşması'nın 51. Maddesi'ne göre birbirlerine yardım etmeleri anlaşmanın şartları

arasında yer almıştır. Azerbaycan yasal haklarını kullanarak Ermenistan'ın işgal ettiği topraklarını geri almak için bir girişimde bulunursa, Rusya Azerbaycan'a karşı askeri müdahale edebilecektir. Rusya'nın Ermenistan'da askeri varlığı, Ermenistan dahil Kafkasya'nın genelinde siyasi müdahale imkanı sağlamıştır.

Rusya ve Ermenistan arasında askeri işbirliği anlaşmaları imzalandıktan sonra Rusya, Ermenistan'a silah ve cephane yardımı yapmıştır. Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan arasında arabuluculuk yapma konumunda iken aynı zamanda Ermenistan'ı silahlandırmaya devam etmiştir. Rusya bunu gerçekleştirirken Ermenistan ile ilişkilerinin Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü çerçevesinde olduğunu iddia etmiştir. Azerbaycan da o örgütün üyesi olsaydı ona da aynı yardımı yapacağını ifade etmiştir. Rusya, Dağlık Karabağ sorunu dahil Kafkasya bölgesindeki bütün çatışmaların kilit noktası konumunda görülmektedir.

Rusya, Dağlık Karabağ sorununda uluslararası toplumu olayın dışında bırakmaya yönelik çalışmalar yürütmüştür. Aslında sadece Karabağ değil, eski Sovyetler Birliği'nin topraklarının tümünde kendisine öncelik hakkının tanınmasına yönelik politika izlemiştir ve Rusya bu toprakları kendi etki alanı içerisinde görmüştür. Diğer Batılı devletler, Rusya'nın bölgeye yakından ilgisi sebebiyle önceliği ona vermiş ve soruna çok fazla ilgi duymamışlardır. Rusya, bu imkanı elde edince bölgede liderlik rolünü oynamaya başlamıştır. Minsk Grubu içerisinde Rusya- Fransa ve ABD'den oluşan üçlü bir eş başkanlık sistemi oluşturulmuştur. Bunun nedeni ise Rusya'nın ve Batılı Minsk grubu üyelerinin çıkarlarını dengelemek olarak görülmüştür. Ancak buna rağmen Fransa ve ABD, sorunun çözüm sürecine Rusya kadar dahil olmamıştır.

2015 yılında Rusya arabuluculuk sürecini yeniden harekete geçirmiştir. Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov'un yoğun diplomatik çalışmaları olmuştur. Yine Fransa ve ABD destek verdiklerini açıklamıştır ama Ruslarla aralarında koordinasyon sağlanamamıştır ve yine çok da ilgili davranmamışlardır. Şimdiye kadar Dağlık Karabağ sorununun çözümünde uluslararası aktörlerin hiçbiri hiçbir zaman Dayton'da, Good Friday'de ya da Camp David'de yapılanlar gibi önemli miktarda siyasal ve diplomatik kaynak harcayarak bu çatışmayı çözmek için nitelikli ve yoğun bir çaba göstermemiştir. Şimdiye kadar arabulucu hükümetlerin çatışmanın müzakere edilmiş bir anlaşmayla bitmesi için yoğun bir biçimde desteğini ifade ettiği, öneriler getirdiği, tarafları birbiriyle görüşmeye teşvik ettiği, karşılıklı anlayış için ortak bir nokta

bulmaya çalıştığı bir arabuluculuk yapılmıştır. Her iki tarafın üst düzey yöneticileri ve uluslararası arabulucular arasındaki toplantılar, bitmeyen bir öneriler geçidi, çatışmayı barışçıl çözüme ulaştırmayı teşvik eden açıklamalar sürecin genel karakteristiği olmuştur. Fakat arabuluculuk yapan ülkelerin önemli miktarda siyasi sermaye harcamasına dayanan bir arabuluculuk hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Sonuç olarak da statükonun temel dinamikleri değişmeden kalmıştır (Kılavuz, 2017, s.71).

2.4.2 Uluslararası İlgisizlik ve Minsk Grubu'nun Etkisizliği

Dağlık Karabağ çatışmasının barışçıl yollarla çözülüp çözülemeyeceğini etkileyen birçok unsur bulunmaktadır. Ermenistan ve Azerbaycan'ın sahip olduğu askeri gücün yanında üçüncü devletlerin de büyük etkisi görülmektedir. Azerbaycan'ın büyük oranda petrole ve bu gelirden elde ettiği silahlara sahip olması güçlü olduğunu gösterse de Ermenistan'ın yanında Rusya gibi büyük bir destekçisi yer almaktadır. Azerbaycan böylesine büyük bir gücü karşısına almak istemediği için askeri çözümden uzak durma yolunu seçmektedir. Dağlık Karabağ sorununda bu zamana kadar yapılan uluslararası arabuluculuk çalışmalarında başarı sağlanamamıştır. Bu çalışmaların etkisiz ve yetersiz kalması Minsk Grubu'nun sorunun çözümü için etkili bir arabuluculuk rolünü yerine getiremediği inancı yerleşmeye başlamıştır.

Minsk Grubu konusunda ABD temsilcisi olarak görev yapmış John Maresca'nın tecrübeleri soruna ışık tutucu olabilir. Minsk Grubu'nun hantal prosedürlerini sorunun çözümlenememesinin nedenlerinden biri olarak gören Maresca'ya göre, Minsk grubu ciddi müzakere yürütmek için çok büyük bir grup ve çok alt düzeyde oluşturulmuştur. Gruba ciddi eleştiriler getiren Maresca, köpeğini gezdirmek için görüşmelere gelmeyen Batılı diplomatlardan, ülkeler tarafından hep en alt düzey diplomatların görevlendirildiğinden, İtalyalı grup başkanının müzakere dillerinin hiçbirini bilmediğinden bahsetmiştir. İtalyan başkan dil bilmediği için tercüme isteyince Fransız ve Alman temsilcilerin de kendi dillerinin eşit şekilde kullanılması için ısrarcı olduklarını belirtmiştir. Böylece Minsk Grubu'nun 11 ülke ve beş tercüme odasından oluşan, ağır işleyen bir müzakere aracı haline geldiğini ifade etmiştir. Savaş ve barış, hayat ve ölüm hakkındaki ciddi meselelerin bu tür bir oluşumda konuşulup çözüme bağlanmasının mümkün olmadığını belirtmiştir (Kılavuz, 2017, s.69)

Aslında Minsk Grubu'nun genel anlamda bakıldığında etkisiz olduğu ve Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik bir ilerleme kaydedemediği ve bunun da çok mümkün olmadığı gözlemcilerin neredeyse tümü tarafından ifade edilmiştir. Thomas De Wall, Minsk Grubu'nun arada sırada toplanan bir konferans, toplu olarak bir araya gelemeyen bir gruptan meydana geldiğini söylemiştir. Ona göre Minsk Grubu 1990 yılının başlarında oluşturulmuş ve işlevini çok da yerine getiremeyen eski bir oluşum olarak kalmıştır.

Sorunun çözümüne yönelik Batı'nın ilgisiz davranması ve üst düzey bir çabanın bulunmaması, Minsk Grubu'nun Dağlık Karabağ sorununun çözümünde yetersiz kalmasının en önemli nedenlerinden biri olarak görülmüştür. Dağlık Karabağ sorunu ABD ve diğer Batılı devletler için öncelik oluşturacak bir konu olarak düşünülmemiş ve Batı çıkarlarıyla alakalı olarak görülmemiştir. Minsk Grubu'nda oluşturulan üçlü eş başkanlık sisteminde ABD, Fransa ve Rusya yer almasına rağmen, ABD ve Fransa arabuluculuk faaliyetlerini çoğunlukla Rusya'ya bırakmış ve sorunun çözüm sürecine çok fazla dahil olmamıştır. Bu nedenle Rusya, bölgede lider rolüne bürünmüş ve durumu kendi çıkarlarına göre yönetmeye başlamıştır.

Rusya, 2015 yılında Dağlık Karabağ sorununda arabuluculuk sürecini yeniden başlatmıştır. Ancak ABD ve Fransa sadece arabuluculuk faaliyetlerine destek verdiklerini açıklayarak uzak durmaya devam etmiştir. Rusya ile koordinasyonlu bir ilişki kurmak yerine ilgisiz kalmayı tercih etmiştir. Genel anlamda uluslararası aktörler sorunun çözümü için yeterince siyasal ve diplomatik çaba göstermemiştir. Bu zamana kadar Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki sorunun müzakere edilerek çözülmesi için destek verileceği ifade edilmiş, öneriler sunulmuş ve iki tarafın görüşmesi için olanak sağlanmaya çalışılmıştır. Arabuluculuk faaliyetleri çoğunlukla bunların ötesine geçememiştir.

2.4.3 Batı'nın Çifte Standart Politikaları

Rusya, Ermeni faktörünü politik ve ekonomik olarak bölge devletlerine ve bölge ile ilgilenen devletlere karşı baskı aracı olarak kullanmaktadır. ABD, Türkiye, NATO ve Avrupa Birliği'nin Kafkasya politikalarına karşı Rusya, Ermenistan'ı denge unsuru olarak görmektedir. Kafkasya'daki politik ve askeri varlığını Ermenistan sayesinde korumakta, bölgedeki var olan üslerle Azerbaycan ve Gürcistan'ı da kontrol

altında tutmaktadır. Rusya, Güney Kafkasya'yı kendi arka bahçesi olarak görmekte ve Azerbaycan'ın bağımsızlığından ve yer aldığı enerji projelerinden rahatsızlık duymaktadır. Ermenistan'a destek vermesinin bir nedeni de Azerbaycan'ın güçlenmesini istememesidir.

ABD, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, bağımsızlığını ilan eden devletlerle ilişkilerin kurulabilmesi için bazı koşullar öne sürmüştür. Bu koşullardan ilkinde ise, bir devlet diğer devlete yönelik toprak talebinde bulunursa, o devleti tanımayacağını bildirmiştir. Ermenistan toprak talebinde bulunmanın çok daha ötesinde Azerbaycan topraklarının % 20'sini işgal etmiş ve buna rağmen ABD tarafından tanınmıştır. Hatta bununla da kalmayıp İsrail'den sonra en fazla ABD yardımı alan ülke olmuştur. Azerbaycan ise Ermenistan'a ambargo uygulayan devlet olarak suçlanmıştır.

ABD Kongresi tarafından kabul edilen, her türlü yardımın kesilmesini öngören Özgürlüğü Destekleme Yasası'nın 907 sayılı ek madde ile ekonomik ambargoya uğramış ve tüm eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında Amerikan ambargosu uygulanan tek ülke konumuna düşmüştür. Fakat 11 Eylül 2001 olaylarından sonra Azerbaycan ABD ile koordineli hareket ederek onun desteğini alma fırsatı elde etmiştir (Şihaliyev & Yılmaz, 2015, s.40). Azerbaycan, 11 Eylül olayları sonrasında uluslararası terörizme karşı oluşturulan koalisyona dahil olmuş ve ABD, uygulanan ambargonun geçerliliğini durdurmuştur. Bu ek maddenin durdurulması Azerbaycan'a büyük fayda sağlamıştır ancak Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi konusunda bir etkisi olmamıştır. ABD, AGİT Minsk Grubu eş başkanlarından birisi olmasına rağmen Azerbaycan- Ermenistan çatışmasının ulusal çıkarları açısından çok önemli olmadığı görüşünde kalmıştır.

Rusya'nın açık şekilde Ermenistan'a destek verdiği, Batı'nın da Ermeni yanlısı tutum sergilediği aşikârdır. Özellikle 14 Mart 2008 yılında BM Genel Kurulu'nun 62. oturumu çerçevesinde düzenlenen toplantıda karara bağlanan 'Azerbaycan'ın İşgal Edilmiş Bölgelerinde Durum' başlıklı kararına Batılı eş başkanların gösterdikleri tepki bunun en açık ispatıdır. Batı'nın Ermeni yanlısı tutumu Türkiye- Ermenistan ilişkilerinin kurulması, sınır kapılarının açılması yönünde Ankara'ya yapılan baskılarda da kendini göstermiştir (Şihaliyev & Yılmaz, 2015, s.41). Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmemesine rağmen Batılı devletler Ermenistan'a karşı bir baskı uygulamamıştır. ABD ve AB, Türkiye'ye yapılan baskıya devam ederek Türkiye-Ermenistan arasında ilişkilerin kurulması için çalışmalar yapmıştır. Ancak

Dağlık Karabağ çatışmasının çözüm sürecinde arabuluculuk rolünü Rusya'ya bırakmıştır.

Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun toprak bütünlüğü kapsamında çözülmesi için ısrarlarında yalnız kalmıştır. Arabulucular, barışın daha çok Ermenistan lehine sonuçlanmasını ve toprakları işgal altında bulunan Azerbaycan'ın taviz vermesini istemiştir. Arabulucu devletler sorununun çözümü aşamasında sadece bölgede silahlı çatışmanın yaşanmaması ve gerekli istikrarın sağlanması konusunda çaba göstermiştir. Onların önemseydiği tek şey Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanması ve bu konuda herhangi bir tehlikenin yaşanmasına engel olmak olmuştur. Batı ve özellikle Avrupa devletleri çifte standart politikası uygularken konuya Ermenistan- Azerbaycan çatışmasından çok Batı-Türk medeniyeti çatışması olarak bakmıştır. Rusya'nın Kafkasya politikası Dağlık Karabağ sorununun çözüm sürecini uzatsa da bu durum Batı'nın da çıkarlarını karşılamıştır. Batılı devletler için bu mesele, milli, dini ve psikolojik açıdan değerlendirilmiş ve Ermenistan'a destekleri bununla şekil almıştır. Batılı devletler, Ermenistan- Azerbaycan çatışmasında böyle bir tutum sergilerken aslında Batı-Türk medeniyetleri arasındaki savaşın gerçek yüzünü ortaya çıkarmıştır. Bu konuda Ermeni meselesi eski tarihlerden beri var olan Türk düşmanlığının önemli bir parçası olarak görülmüştür. Azerbaycan Türk ve İslam dünyasının bir parçası iken Ermenistan Batı'nın çıkarlarına daha uygun bir devlet olmuştur. Bu nedenle Dağlık Karabağ çatışmasında dolaylı da olsa Ermenistan'a destek verilmiştir. Sorunun çözümünde Azerbaycan lehine verilecek kararlar Batı'nın Ermenistan'ı kaybetmesine neden olacaktır.

Sonuç olarak AGİT Minsk Grubu üyeleri olan ABD, Fransa ve Rusya, sorunun çözümünde çifte standart uygulamaktadır. Arabulucu rolündeki devletler sorunu uluslararası hukuk yerine kendi çıkarlarına göre çözmekten yana tavır sergilemektedir. Eş başkanların hepsi ateşkesten sonra durumun mevcut şeklini korumasını istemektedir. Rusya, çatışmanın taraflarını kendine bağımlı tutabilmek amacıyla sorunun tamamen çözülmesine karşı durmaktadır. Sorun çözülmüşse Azerbaycan ve Ermenistan politik ve ekonomik olarak Batı'ya entegrasyonu sağlamış olacaktır ki bu durum Rusya'nın çıkarlarına oldukça ters düşmektedir.

2.4.4 Tarafların Birbirine Karşı Güvensizliği ve Ermenistan'ın Kendi İşgal Politikasını Meşrulaştırması

Dağlık Karabağ sorusunda çözümün başarısız olmasının en önemli nedenlerinden birisi Azerbaycan ve Ermenistan'ın çözüme yönelik girişimlerde yapıcı şekilde hareket etmemeleridir. İki taraf da çözümün kendi istedikleri sonuca uygun çözümlerini istemekte ve karşı tarafın taleplerini göz ardı ederek çözüme ulaşmaya çalışmaktadır. Aynı zamanda Ermenistan ve Azerbaycan, sorunu iç politikaya alet etmekte ve kamuoyunu tatmin etmek amacıyla ulusalcı bir yaklaşımla sert üsluplar kullanmaktadır. Bu durum sorunun çözümüne yönelik çabaların sonuçsuz kalmasına neden olmaktadır. AGİT Minsk Grubu'nun çalışmaları bu devletlerin seçim zamanlarında durma noktasına gelmekte, seçim öncesi dönemlerde taraflar aşırı ulusalcı söylemleriyle karşı taraf için tehdide varan konuşmalar yapmaktadır. Seçim sonrasında ise bu sorunları aşmak daha zor bir hale gelmektedir. Dağlık Karabağ sorusunda Ermenistan ve Azerbaycan, birbirlerine karşı büyük bir güvensizlik hissetmekte, birbirleriyle çok kez savaşmış olan halkların tekrar bir araya gelerek yaşaması kolay görünmemektedir.

Ermenistan'ın kendi işgalci politikasını meşrulaştırması Dağlık Karabağ sorununun çözülememesinin en önemli nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Azerbaycan ve Ermenistan, bölgeye diğer taraftan önce geldiğini ve bu topraklarda kendi varlığının meşru olduğunu ileri sürmektedir. Ermenistan, Dağlık Karabağ dahil, Kura Nehri ve Aras Nehri arasındaki bütün toprakların kendinin bir parçası olduğunu iddia etmektedir. Ermenistan, Türkiye'nin doğudaki illerini Batı Ermenistan'a, Azerbaycan'ı ise Doğu Ermenistan'a bağlı toprak parçaları olarak görmektedir. Aslında Ermenistan, 'Büyük Ermenistan' hayalini gerçekleştirmek için gerçek olmayan iddialar ortaya atmakta ve bu hayal için işgalci politikasından vazgeçmek istememektedir.

2.5 İŞGALİN ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dağlık Karabağ sorunu, 20. Yüzyılın sonlarında yaşanan etnik çatışmaların en önemli örneklerinden biri olmuştur. Karabağ'da, insanlık tarihinin en ağır olaylarından biri yaşanmıştır. Bu sorun, Güney Kafkasya bölgesi ve uluslararası barış noktasında ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Dağlık Karabağ sorunu 1988 yılından günümüze kadar devam eden uzun bir süreci kapsamaktadır ve sorunun temelinde Dağlık Karabağ

olmasına rağmen Ermenistan, Azerbaycan'ın o bölge ile alakası olmayan yedi bölgesini daha işgal etmiştir. Azerbaycan topraklarının %20'si, Ermeni kuvvetleri tarafından işgal altındadır ve bir milyondan fazla Azeri vatandaşı da mülteci ve zorunlu göçmen durumunda yaşamaktadır.

Dağlık Karabağ bölgesi, Sovyetler Birliği döneminde Ermenistan ile doğrudan sınıra bağlı değildir. Dağlık Karabağ, SSCB'nin dağılmasından sonra uluslararası hukuka uygun olarak Azerbaycan sınırları içerisinde kalmıştır. Ermenistan bölgenin siyasi statüsü için kanunlara aykırı bir şekilde bölgenin ya kendisine bağlanmasını ya da bağımsız olması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü Ermenistan'a göre, bölge nüfusunun %75'i Ermeni asıllıdır ve Azerbaycan bu halka karşı sosyal ve ekonomik ayrımcılık uygulamıştır.

Ermenistan başlarda Dağlık Karabağ'ın kendisine bağlanmasını talep ederken daha sonra politikasını değiştirmiş ve bölgenin self determinasyon hakkına sahip olduğu gerekçesiyle bağımsızlığını desteklemiştir. Ancak Dağlık Karabağ, BM, Avrupa Konseyi, AGİT gibi uluslararası kuruluşlarda Azerbaycan'a bağlı ve ayrılmaz bir parçası olarak gösterilmiştir. Self determinasyon ilkesi uluslararası hukuk alanında Birleşmiş Milletler Antlaşması ile kabul edilmiştir.

Self determinasyon, kendisini diğerlerinden farklı olarak kabul eden insan topluluklarının içinde bulunacakları devleti ve hükümeti belirleyebilmeleridir (Bedelova, 2016, s.46). Self determinasyon hakkı, uluslararası bütün belgelerde yer aldığı gibi sadece halklara verilmiştir. Bir devletin topraklarında yaşayan ve orada nüfusun çoğunluğunu oluşturan grup 'halk' olarak ifade edilmiştir. Bu gurubun içinde yer alan insanlar bu hakka sahip kılınmıştır ve kendi devletlerini yaratma hakkı verilmiştir. Ancak etnik, dini, dilsel ve milli azınlıkların ise kendi siyasi statüsünü belirleme hakları yoktur.

1992 yılında kabul edilmiş BM kararında azınlıkların hakkından bahsedilmektedir. Kararın 8. Maddesinin 4. Fıkrasında 'BM karar ve prensiplerine göre, bu prensiplere devletlerin hukuk beraberliği, toprak bütünlüğü ve devletleri siyasal özgürlüğü de dâhildir, karşı olan hiçbir şey kabul edilemez.' Yine aynı maddede göre: 'Azınlıkların self determinasyon hakkından yararlanmaları devletlerin toprak bütünlüğüne zarar verecek şekilde olmamalıdır.' Dolayısıyla, hem azınlık oldukları için,

hem de self determinasyondan yararlanmaları sonucunda Azerbaycan Devleti'nin toprak bütünlüğüne zarar geleceği için Dağlık Karabağ Ermenileri self determinasyon hukukundan yararlanamazlar. Ermeni halkı 1991 senesinde kendi kaderinin tayin hakkını kullanmıştır. Bir devletin aynı hakkı iki kere kullandığı uluslararası hukuk pratiğinde bulunmamaktadır (Aliyev, 2006, s.77-78). Azerbaycan'da yaşayan Ermeni nüfusu Ruslar, Gürcüler, Ukraynalılar, Yahudiler ve diğerleri gibi etnik azınlıklardır. Dağlık Karabağ'ın Ermeni nüfusu Sivil ve Siyasi Haklar Paktı'nın 27. Maddesinde de belirtildiği üzere, Azerbaycan'ın siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel, dini hayatına katılmak için kendi statülerini belirlemek yetkilerine sahiptirler. Onlar uluslararası hukuka istinat ederek Azerbaycan Cumhuriyeti'nin egemenliği ve toprak bütünlüğüne tehdit oluşturan hiçbir faaliyette bulunamazlar (Bedelova, 2016, s.48).

Dağlık Karabağ Ermenileri, etnik topluluk değil etnik azınlık olarak tanımlanmıştır ve Ermeni etnik topluluğunun kendi devletleri mevcut olmakla birlikte bu topluluk Ermenistan'da çoğunluk olarak bulunmaktadır. Uluslararası hukuk kurallarına göre kurulmuş olan bir devletin parçası hiçbir şekilde bölünememesi ve diğer devletlerin bu bütünlüğe saygı göstermesi, ülkesel bütünlük ilkesinin bir gereği olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamda Dağlık Karabağ'ın tek taraflı ayrılma faaliyetinde bulunması, Azerbaycan'ın ülkesel bütünlük ilkesine başvurması uluslararası hukuk tarafından kabul edilmiştir. Avrupa Konseyi, AGİT ve BM Güvenlik Konseyi gibi uluslararası kuruluşlarda Azerbaycan'ın ülkesel bütünlüğüne ve Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın bir parçası olduğu ifadelerine yer verilmiştir. BM Antlaşması'na göre bölgedeki Ermeni nüfus, self determinasyon hakkından yararlanabilecek koşullara sahip görülmemiştir. Ermeniler bu hakkı kullanarak Ermenistan devletini kurmuş ve bu devlet uluslararası alanda tanınmıştır. Dağlık Karabağ'da bulunan Ermeniler ise Fransa, Rusya ve ABD'de yaşayan Ermeniler gibi halk değil azınlık konumunda kabul edilmiştir. Ancak Ermeniler bu ülkelerde değil sadece Azerbaycan'da bu hakka sahip olduğunu iddia etmiştir.

Ermenistan ve Azerbaycan bağımsızlığını elde ettikten sonra Ermenistan, Azerbaycan'a karşı işgal girişimlerine başlamıştır. Bu girişimler zamanla artmış ve Azerbaycan topraklarının bir kısmı Ermenistan hakimiyeti altında kalmıştır. Ermenistan, bu işgal ile BM Antlaşması'nın 2. Maddesinin 4. Fıkrasında yer alan kuvvet kullanma yasağını ihlal etmiştir. Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözülememesi durumunda kuvvet kullanarak işgal edilen topraklarını geri

alacağını belirtmiştir. BM Antlaşması'nın 51. Maddesinde meşru savunma olarak devletlere verilen bir hak yer almaktadır. Azerbaycan'ın bu hakkı kullanmak için BM Güvenlik Konseyi'ne haber vermesi gerekmektedir. Ancak silahlı saldırı ile meşru savunma hakkı arasında bir zaman bağlantısı bulunması şartı yer almaktadır.

İşgalin yoğunlaşması ve tek başına bunu önleyememesi üzerine, Azerbaycan'ın ateşkes anlaşması yapmaktan başka yolu kalmamıştır. Fakat, geçen süre içerisinde, Azerbaycan, topraklarının işgal altında kalmasını kabul etmeyeceğini, kuvvet kullanma yoluna başvurma dahil, topraklarını işgalden kurtarmak için tüm haklarını saklı tuttuğunu bir çok kere ifade etmiştir. Azerbaycan'ın ilk saldırı sırasında kendisini savunmak için yeterli güce sahip olamaması ve ateşkese yanaşmak zorunda kalması, işgali kabul etmemesi ve topraklarını işgalden kurtarmak için kuvvet kullanma yoluna başvurma dahil, tüm haklarını saklı tuttuğunu birçok kere ifade etmiş olması, yani bu doğrultudaki iradesini sürdürmesi nedeniyle, meşru müdafaa hakkında zaman bağlantısı açısından bir sorunun söz konusu olamayacağını göstermektedir (Aslanlı, 2015, s.174-175). Azerbaycan, meşru savunma yolunu kullanırken orantılılık ilkesini de dikkate almalıdır ve Azerbaycan'ın kuvvet kullanırken tek amacı işgal altındaki topraklarını geri almak olmalıdır. Ermenistan toprakları içerisinde herhangi bir talepte bulunursa ve kuvvet kullanmayı bu yönde kullanırsa Ermenistan ile aynı durumda sayılacaktır.

AİHM Yüce Divanı kararının esasları, Ermenistan'ın Karabağ ve çevresindeki bölgelerdeki etkili kontrolünü teyit ederek, Ermeni tarafının Karabağ Ermenilerinin ulusal kurtuluşu iddiasını geçersiz kılmaktadır. Bununla ilgili olarak, 18 Ekim 1907 tarihinde kabul edilen kararın esaslarında: 'Karada Savaş Kanun ve Gelenekleri ile ilgili Düzenlemeler' kanununun 42. Maddesine göre işgali şu şekilde tanımlamaktadır: 'Ülke, bilfiil düşman bir ordunun otoritesi altında kaldığı zaman işgal edilmiş sayılır. İşgal, bu otoritenin tesis edildiği ve uygulanabildiği yerlerde geçerli olan durumdur.' Dolayısıyla, 1907 Lahey düzenlemelerinde belirtilen anlamına göre işgal, bir devlet, düşman devletin topraklarının tamamı veya bir kısmı üzerinde fiili otoriteye sahip olduğunda söz konusudur. Fiili otorite şartının, etkili kontrol ile aynı anlama geldiği yaygın bir biçimde kabul edilmektedir.' Böylelikle AİHM Yüce Divanı, ihtilafli bölgelerin, Ermeni söyleminin aksine, özgürleştirilmiş değil işgal edilmiş olduğunu onaylamaktadır. Uluslararası hukuk, 'başka bir devlet tarafından işgal edilmiş topraklarını geri almak için güç kullanan bir devleti suçlu bulmamaktadır' ifadeleri yer almaktadır (Tuncel, 2015, s.4-5).

Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün ve Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesinden zarar görmekte olan etnik kökeni fark edilmeksizin tüm Azerbaycan vatandaşlarının normal yaşama dönmeleri bir an önce sağlanması gerekmektedir. Bunun için Azerbaycan, önceden altı ay ya da bir yıl gibi belirli bir süre vererek, Ermenistan'ın, işgal ettiği Azerbaycan topraklarını şartsız olarak terk etmesini isteyebilir. Bu konuda, BM Güvenlik Konseyi tarafından 1990-1991'deki Irak- Kuveyt olayında olduğu gibi kesin tarih ve program da belirlenebilir. Bu durumda Azerbaycan'ın, belirlenmiş programın sonuçlarını beklemesi gerekir. Fakat bu yollara başvurulmasına rağmen işgal durumu giderilemezse, Azerbaycan, BM Antlaşması'nın 51. Maddesi ile saklı kalan meşru müdafaa hakkını kullanmak için kuvvet kullanma yoluna başvurabilir (Aslanlı, 2015, s.176-177).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DAĞLIK KARABAĞ'IN İŞGALİ SONRASI TÜRKİYE'NİN AZERBAYCAN VE ERMENİSTAN İLE SİYASİ İLİŞKİLERİ

3.1 DAĞLIK KARABAĞ VE TÜRKİYE- AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN NİTELİĞİ

3.1.1 Türkiye'nin Dağlık Karabağ Sorununa Yaklaşımı

19. Yüzyılda Rusya, Azerbaycan'ı işgal ettikten sonra Azerbaycan'ın batısına Ermenileri yerleştirmiş, Dağlık Karabağ bölgesinde nüfus çoğunluğu oluşturan Ermeniler Dağlık Karabağ'ın kendilerine verilmesini talep etmiştir. Ancak Dağlık Karabağ'ın özerklik statüsü verilerek Azerbaycan'da kalmasına karar verilmiştir. Ermeniler bu durumu kabul etmemiş ve Azerbaycan topraklarında çatışmaya başlamıştır. Türkiye bu konuyu önce Sovyetler Birliği'nin iç sorunu olarak değerlendirmiş ancak işgaller artınca Türkiye'den sert tepkiler gelmeye başlamıştır. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarında işgale devam etmesi Türkiye'nin Azerbaycan tarafında yer almasına neden olmuştur.

Dağlık Karabağ sorunu, Türkiye'nin Güney Kafkasya ve Orta Asya'daki politikalarını şekillendirmesinde önemli rol oynamıştır. Türkiye Dağlık Karabağ sorununa başta mesafeli durmayı tercih etmiştir. Çatışmaların şiddetlendiği, Ermenilerin katliamlarını arttırdığı 1992 yılına kadar Ermenistan aleyhine bir tavır sergilememiştir. Hatta çatışmaların devam ettiği dönemde Ermenistan'a Batılı devletler tarafından gönderilen yardım malzemeleri Türkiye üzerinden ulaşmıştır (Gökçe, 2014, s.7-8).

Türkiye, 1992'de Ermenistan'ın Nahcivan'a saldırısı üzerine savaşa askeri müdahalede bulunmayı düşünmüştür. 1921 yılında imzalanan Moskova Anlaşması'na göre Türkiye Nahcivan'ın garantörü durumundadır ve bu anlaşma, Ermenistan'ın işgali karşısında askeri müdahalede bulunma yetkisi sağlamıştır. Türkiye böyle bir durumda müdahaleye hazır olduğunu belirtmiştir ancak Rusya Türkiye'nin böyle bir hamlesinde Üçüncü Dünya Savaşı çıkabileceği konusunda tehditte bulunmuştur. Bu tehdit aynı zamanda Ermenistan'ı da hedef aldığı için Ermenistan Nahçivan'dan çekilmiştir.

Türkiye, Kıbrıs olaylarından sonra uluslararası siyasette dengeli bir politika izlemeye önem göstermiştir. Bu nedenle Dağlık Karabağ çatışmasına başlarda tepki vermemiş ve çatışmanın devam ettiği yıllarda Ağustos 1992’de Ermenistan’a bir heyet göndermiştir. Bu heyetin amacı Ermenistan’ın Dağlık Karabağ işgallerine son vermesi ve Karabağ’ın Azerbaycan’ın bir parçası olduğunu kabul etmesini sağlamaktır. Bu amaç gerçekleşirse Türkiye ile Ermenistan ilişkileri geliştirilecek ve ekonomik olarak zor zamanlar geçiren Ermenistan’a destek verilecektir. Ancak Ermenistan Hükümeti, Türkiye’nin bu teklifine karşılık vermemiş ve Azerbaycan topraklarında işgallere devam etmiştir. Bu durum ilk başlarda olumlu giden Ermenistan- Türkiye ilişkilerinin daha da bozulmasına neden olmuştur.

Bu dönemde Türkiye’nin, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali meselesine ilişkin tutumuna bakıldığı zaman, o dönemin Cumhurbaşkanı’yla, Hükümet Başkanı arasındaki görüş farklılıkları da görülmektedir. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal her defasında ‘Azerbaycan’ın yanında’ olduklarını dile getirmiş ve ‘Türk milletinin sabrının zorlanmaması gerektiğini’ belirterek, gerekirse askeri müdahalede bulunacaklarını ifade etmiştir. Hatta Özal, bu dönemde verdiği bir demeçte, Türkiye’nin Ermenistan- Azerbaycan çatışmasına müdahalesinin cesaret işi olduğunu ve Türkiye’nin bu cesaret örneğini Kıbrıs müdahalesinde gösterdiğini hatırlatmıştır. Özal’ın bu açıklamalarının aksine, dönemin Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel, Ermenistan’ın Azerbaycan’a yönelik işgalci saldırılarında Türkiye’nin ‘askeri güç kullanmayacağını’ açıklamıştır (Aslanlı, 2015, s.167).

Türkiye, Ermenilerin Şuşa’yı işgal ettiği ve Laçın’e ulaştığı dönemde Azerbaycan’a askeri yardımda bulunmamıştır. Bunun nedeni olarak ise yeni bir Kıbrıs sorununun ortaya çıkmasını istemediği görülmüştür. Ermenistan’ın Hocalı’da gerçekleştirdiği katliamlar ve Kelbecer’i işgal etmesi üzerine Türkiye, Dağlık Karabağ politikasında değişikliğe gitmiştir. Bu durum Türkiye’nin Azerbaycan’ı desteklemesine ve Ermenistan’a karşı yaptırım uygulamaya başlamasına neden olmuştur. Türkiye yaşanan olaylardan sonra Ermenistan ile sınırını kapatma kararı almış ve Karabağ sorununun çözülmesi için AGİT bünyesinde çalışmalara katılmıştır. Ermenistan’ın 1993 yılında Azerbaycan’ın bir toprağı olan Kelbecer’i işgal etmesi, Türkiye’nin Ermenistan ile sınırını kapatmasına neden olmuştur. Türkiye bu tepki ile Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarındaki işgali durdurmasını amaçlamıştır. Dağlık Karabağ çatışması süresince Azerbaycan’ı destekleyen tek ülke Türkiye olmuştur. Türkiye’nin Dağlık Karabağ

sorunu kapsamında izlediği politikaların temelini 1993 yılında Ermenistan ile sınırlarını kapatması oluşturmaktadır. Türkiye bu karar ile birlikte Ermenistan ile diplomatik ilişkilerini kesmiş ve Ermenistan'ın Azerbaycan toprakları üzerindeki işgaline karşı tepkisini ortaya koymuştur.

Türkiye, Dağlık Karabağ olaylarının başladığı ilk zamanlarda, Rusya'nın Ermenistan'a gösterdiği desteği dengelemek amacıyla Azerbaycan'ın yoğun isteklerine rağmen, Azerbaycan'a gerekli askeri desteği sağlamamıştır. Türkiye, Dağlık Karabağ sorununun çözüm aşamasında bütün uluslararası devlet ve kuruluşlar ile birlikte hareket edeceğini ve tek taraflı bir müdahalede bulunmayacağını açıklamıştır. Aslında Türkiye, devam eden süreç boyunca Azerbaycan'a destek veren ve savunan tek ülke olmuştur. Türkiye politik anlamda her zaman Azerbaycan lehine adımlar atmıştır. Ermenistan işgallerinin durdurulmasının ve Dağlık Karabağ sorununun çözümünün uluslararası örgütler bünyesinde mümkün olacağını düşünmüştür. Ermeni işgallerinin yoğunlaştığı 1992 yılında Türkiye bu sorunu NATO Konseyi'nin gündemine taşımıştır ve 1992 sonlarında ise AGİT zirvesinde Azerbaycan ve Ermenistan arasında barışın sağlanması amacıyla Minsk Konferansı yapılmasını, kendisi dahil 11 ülkenin bulunduğu Minsk Grubu oluşturulmasını sağlamıştır. AGİT, 28 Şubat 1992 tarihinde sınırların dokunulmazlığı ve tek taraflı değiştirilemeyeceği konusunda bir karar almıştır ve bu Türkiye'nin büyük çabaları sonucunda gerçekleşmiştir. Aynı zamanda Türkiye, Kelbecer'in işgalinden sonra BM Güvenlik Konseyi tarafından o bölgenin boşaltılması kararının alınmasında etkili olmuş ve bu konu ile ilgili ABD ve Rusya ile birlikte bir önerge hazırlamıştır. Aynı zamanda Türkiye, 1995 yılında Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorunların giderilmesi için bir özel temsilci atamış ve Rusya'nın politikasına karşı bir adım atmıştır.

Türkiye, Kafkaslarda genel itibariyle bir bölgesel barış veya çözüm oluşturabilecek bir dış politika izlemeye çalışmıştır. Türkiye, AGİT Minsk Grubu'ndan, Dağlık Karabağ'ın resmi statüsünün Azerbaycan içinde özerk bir bölge olarak tanınması yolunda güvence almıştır ve meşruluğun şiddet kullanarak bozulmasına izin verilmemesini talep etmiştir. Dağlık Karabağ sorunu, Türkiye'nin Ermenistan kaynaklı yeni bir güvenlik tehdidiyle karşı karşıya kalması ve Sovyetler Birliği sonrası Kafkasya'da ve Orta Asya'da siyasi, kültürel, ekonomik ve askeri açılımlar yapma gayretlerini ciddi anlamda etkileyen bir öneme sahip olmuştur (Ekici, 2017, s.70).

Karabağ probleminin Türkiye ile Azerbaycan gündeminde aynı anlamı taşıdığını söylemek çok zordur. Problem, Türkiye ile Azerbaycan insanının zihninde farklı politikaların bir terkibi olarak yorumlanmaktadır. Sorunun taraflar arası anlaşmazlığa sürüklenmesinde etkili olan nedenlerden biri de budur. Her şeyden önce Türkiye için Karabağ problemi, Ermenistan'ın var olduğu için ortaya çıkmış bir problem olmayıp, Avrupa ve Rusya'nın varlığı açısından değerlendirilmektedir. Türkiye için problemin karşı tarafı olarak veya muhatabı olarak Ermenistan görülmemektedir. Türkiye'nin geleneksel dış siyaseti, bu konuda Ermenistan'ı ciddiye bile almamaktadır. Türkiye açısından asıl sorun Ermenistan'ı kullanarak bazı Batılı ülkelerin Türkiye karşıtı sergilediği tavidir (Mustafayev, 2013, s.287-288).

Türkiye'nin günümüzde oynadığı tarihi rol çok yönlüdür, Türkiye'nin imkanları ve etki sahası çok geniştir. Türkiye'nin coğrafi yönden Kafkasya'da bulunmamasına rağmen, bölgeyi bu ülkesiz düşünmek çok zordur. Karabağ sorununun temelinde Türkiye'nin katılımı ile çözülebilecek meseleler vardır. Azerbaycan, Türkiye ve Ermenistan komşu devletlerdir. Bu üç halkın tarihi birliktelikleri vardır. Türkiye dünya ülkeleri içerisinde ekonomik yönden gelişmiş ülkelerden biridir. Türkiye'nin ekonomisinden yararlanmak tamamen politik bir tercihtir. Ermenistan Türkiye'nin ekonomik imkanlarından yararlanmayı reddetmekle, kendisi zarar görmektedir (Mirzazade, 2014, s.150). Dağlık Karabağ sorununun barışçıl çözümüne yönelik atılacak adımlar Türkiye ve Ermenistan arasındaki buzları da eritme potansiyeline de sahiptir (Görgülü, 2014, s.4-5).

Dağlık Karabağ sadece terörizm, işgal veya Azerbaycan'la Ermenistan arasında savaş konusu değil, aynı zamanda bölgesel ve küresel güçlerin Güney Kafkasya'da uyguladığı jeopolitik egemenlik mücadelesinin bir parçasıdır. Karabağ Savaşı sonucunda Rusya ve İran'ın müttefikleri aynı zamanda Türkiye'nin rakibi olan Ermenistan, Türkiye'nin stratejik müttefikleri olan Azerbaycan'ın topraklarını işgal etmiştir. Azerbaycan topraklarının işgali Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki konumuna ciddi bir darbe olmuştur. Bu anlamda, Ahmet Davutoğlu'nun Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgalini Soğuk Savaş'tan sonra Türkiye'nin en önemli strateji kaybı olarak değerlendirmesinin nedeni bu işgalin Türkiye'nin bölge politikasına ciddi şekilde olumsuz etki etmesidir (Veliyev, 2012, s.26-27).

Türkiye'nin Dağlık Karabağ sorununa bakış açısında diğer ülkelerle benzer ve farklı bazı noktalarının olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada özellikle son dönemlerde uçak krizinin ardından Türkiye- Rusya Federasyonu ilişkilerinde bir normalleşmenin başlamış olması ve beraberinde Rus ve Türk tarafları tarafından yapılan ılımlı açıklamalar önümüzdeki dönemde Dağlık Karabağ sorununda yeni bir çözüm aşamasına gelineceğinin sinyalleri olarak değerlendirilebilir. Bu durum bir kez daha büyük güçlerin soruna bakış açısının sorunun çözümü noktasında kilit rol oynadığını göstermesi açısından önemlidir (Bozkuş, 2016, s.125).

2016 yılında Türkiye ve Rusya ilişkilerinin düzelmeye başlaması, Dağlık Karabağ sorununun çözüm aşamasında birlikte hareket edebilecekleri anlamına da gelmiştir. Aynı zamanda Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinin normale dönmesi için Rusya, önemli rol oynayacağını ifade etmiştir. Aslında Türkiye'nin Ermenistan ile sınırlarını kapatmasının ana nedeni Azerbaycan işgali olsa da, Ermenistan'ın Türkiye karşıtı söylemleri ve soykırım iddiaları da önemli bir etken olmuştur. İlişkilerin yeniden düzelmesi ve sınırların açılması için Ermenistan'ın bu politikalarından vazgeçmesi gerekmektedir.

3.1.2 Türkiye'nin Azerbaycan'a Dağlık Karabağ Desteği

Türkiye ve Azerbaycan halkları aynı milletin evlatlarıdır ve uzun yıllar boyunca birlikte yaşamışlardır. Ancak devletleşme sürecinde iki toplum ayrı ayrı devletler kurmuş ve farklı yerlerde yaşamaya başlamışlardır. Azerbaycan'ın 1991'de bağımsızlığını elde etmesinden sonra ilişkiler yeniden yoğunlaşmaya başlamıştır. Azerbaycan'ın bağımsızlığını elde etme sürecinde en çok yardımı Türkiye göstermiştir ve Türkiye'nin bağımsız bir devlet olarak Azerbaycan'ın yanında bulunması psikolojik açıdan büyük destek sağlamıştır. Türkiye, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra tanıyan ilk ülke olmuştur. Ermenistan'ı işgaller sırasında Rusya ve İran destekler iken Azerbaycan'ın yanında en çok Türkiye yer almıştır. Türkiye ile Azerbaycan'ın en önemli stratejik ortak olmaları hem iki ülkede hem de birçok yabancı ülke tarafından kabul edilmiştir. Türkler ve Azeriler, birbirlerinin sorunlarına başından beri büyük duyarlılık göstermiş ve iki devletin halkı en yakın olarak birbirlerini gördüklerini ifade etmiştir. İki ülke arasında askeri alanda işbirliği devam ederken ekonomik alanda da işbirlikleri de bölgesel projelere taşınmıştır.

Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorunu ve Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarında işgal politikası Türkiye'de büyük tepki yaratmıştır. AK Parti Hükümeti, Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesi için Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi gerektiğini ifade etmiş ve hükümet liderleri bu kapsamda açıklamalarda bulunmuştur. Azerbaycan'a bu konuda teminatlar verilmiş ve Karabağ sorunu konusunda Azerbaycan'ın çıkarlarını en az onlar kadar düşünerek bir politika izleneceği açıklanmıştır. Türkiye'nin Azerbaycan topraklarında işgallerin devam etmesi üzerine kapattığı Ermenistan sınır konusu Batılı devletler tarafından oldukça eleştirilmekte ve bu konuda Türkiye'ye baskı yapılmaktadır. Ancak Türkiye tüm baskılara rağmen Dağlık Karabağ sorunu çözülmediği sürece Ermenistan ile sınırlarını açmayacağını ifade etmiştir. Aynı zamanda sorununun çözümü ile ilgili Batılı devletlerin verdiği teminatları yerine getirmemesi büyük hayal kırıklığı yaratmıştır.

Türkiye olaylara askeri alanda müdahale edemese de, uluslararası alanda Azerbaycan'ı destekleyen ve konuyu uluslararası organizasyonların gündemine getiren tek devlet olmuştur. 1992'de AGİT tarafından Karabağ konusunun diplomatik yolla çözümü için Minsk Grubu oluşturulmuştur. Fakat 6 Aralık 1994'te oluşturulan Minsk Grubu eş başkanları arasında Türkiye yer almamış ve bu olay Türkiye'nin Karabağ konusuna diplomatik müdahale imkanlarını kısıtlamıştır. Türkiye devletinin Karabağ savaşına aktif şekilde müdahalesi 1993'ten itibaren başlamıştır. Kelbecer'in işgalinden, 3 Nisan 1993'ten sonra Türkiye, Ermenistan'a işgali bırakmayı tavsiye etmiş ve ilişkilerini aşamalı şekilde kısıtlamıştır. Ermenistan'ın işgali sürdürmesi nedeniyle Türkiye bu ülke ile sınır kapılarını kapatma kararı almıştır. Türkiye üzerinden Ermenistan'a giden hiçbir sosyal yardımlara izin verilmeyeceğini, bu yasağı ihlal etmek isteyen uçaklara ateş edileceğini beyan etmiştir. 1993'ten sonra Türkiye'nin Karabağ sorununa müdahalesi, sınır kapılarını kapatması Azerbaycan'ın yararına olmuştur. Türkiye'ye uluslararası düzeyde ciddi baskıların yapılmasına rağmen, Ankara ülke içi kamuoyunu ve Azerbaycan'ın konumunu dikkate alarak sınırları açmamıştır (Veliyev, 2012, s.29-30).

Türkiye, Azerbaycan üzerinden ve bölgesel güvenlik nedeniyle Karabağ meselesine dahil olmuştur. Türkiye, Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan'ı işgalci taraf olarak görmekte ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü savunmaktadır. Aynı zamanda Ermenistan'a ekonomik ambargo uygulayan tek ülkedir. Azerbaycan'ın muhtemel bir savaş durumunda güvenilebileceği tek ülke Türkiye'dir. Azerbaycan ve

Türkiye yasal koalisyon ortağı ve gizli müttefikdir. Türkiye için Azerbaycan, Kafkasya bölgesindeki en önemli stratejik ortak ve Orta Asya'ya ve Hazar enerji kaynaklarına açılan en önemli kapı konumundadır. Azerbaycan için Türkiye ise, Batı ile işbirliğini güçlendirmesi için Batı'ya açılan kapı ve en önemli destekçidir. Türkiye Kafkasya bölgesindeki stratejik konumunu ve projelerini korumak için her zaman Azerbaycan'ın yanında olmayı tercih edecektir.

Bundan da öte Türk milleti muhtemel bir Azerbaycan- Ermenistan çatışmasında Azerbaycan Türklerinin yanında olmak zorunda kalacaktır. Dağlık Karabağ'da çıkacak bir savaş, taraf olması sebebiyle Türkiye'yi de içine çekecektir. Türkiye'nin savaşa girmeye mecbur kalması, Rusya'yla karşı karşıya gelmesi anlamına gelecektir. Bu durum NATO'yu da Türkiye'nin yanında yer almaya zorlayacaktır. Sonuç olarak denilebilir ki muhtemel bir Azerbaycan- Ermenistan savaşı, küresel nitelik taşımaktadır. Cumhurbaşkanı'nın, 'Türkiye sonuna kadar Azerbaycan'ın yanında olacaktır.' şeklindeki açıklaması, yerinde bir mesaj olmakla beraber en son tercih edilir bir haldir. Türkiye'nin Karabağ meselesinin diplomatik yollarla çözümünden yana olduğu anlaşılmaktadır (Askeroğlu, 2016, s.15).

Azerbaycan topraklarında Ermeni işgalleri devam ederken Türkiye, Azerbaycan'a askeri eğitim ve danışmanlık hizmeti sağlamıştır. Bu askeri danışmanlık ise üst düzey askeri yetkililerin Azerbaycan'a gönderilmesi ile verilmiştir. Harp okullarında ve Harp akademilerinde kadro eğitimi verilmiş ve aynı zamanda kısa dönemli askeri eğitim projeleri gerçekleştirilmiştir. 24 Ağustos 2001'de Bakü'de Türk Yıldızları bir gösteri yapmış ve bunun Azerbaycan'ın İran ile gerginlik yaşadığı zamanda olması Türkiye'nin Azerbaycan'ı askeri açıdan desteklediği anlamına gelmiştir. Çünkü bu olay İran'ın Azerbaycan'ın sınırlarını çok defa ihlal etmesinden ve Türkiye'nin bu konuda İran'a nota vermesinden sonra yaşanmıştır. Bu nedenle Azerbaycan'ın bağımsızlığını elde ettikten sonra Türkiye'nin askeri desteği açısından çok önemli bir nokta olmuştur ve Azerbaycan için büyük ölçüde psikolojik destek sağlamıştır.

Türkiye'nin bu aşamada desteğini askeri boyutta ortaya koyması, sadece olayın Karabağ sorunuyla aynı niteliklerde olmamasından (ister karşısındaki devletin gücü itibarıyla Rusya'dan daha zayıf olması, ister sıcak çatışma ihtimalinin zayıflığı, ister sıcak çatışmanın yaşanması halinde Batı'dan alınacak destek bakımından daha avantajlı

konumunda olması) değil, aynı zamanda Türkiye'nin 1990'ların başlarına göre daha cesaretli dış politika çizgisine sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Cafersoy & Aslanlı, 2012, s.168).

Dağlık Karabağ sorunu, Türkiye'deki Kafkasya stratejisini de etkilemektedir. Türkiye o bölgede en önemli müttefik olarak Azerbaycan'ı görmektedir. Azerbaycan'da istikrarın sağlanması ve toprak bütünlüğünün korunması bölgedeki enerji projeleri konusunda da büyük önem taşımaktadır. Türkiye, Dağlık Karabağ sorununun çözümü için BM ve AGİT kapsamında diplomatik tüm yolları denemektedir. Türkiye'nin Azerbaycan'ı desteklemesi nedeniyle Ermenistan Türkiye'nin Dağlık Karabağ konusunda arabuluculuk yapmasını istememektedir. Bu durum ise Türkiye'nin sorunun çözümü aşamasındaki rolünü kısıtlamaktadır.

3.1.3 Stratejik Ortaklık ve Türkiye- Azerbaycan Enerji İlişkinin Önemi

Azerbaycan, Türkiye için birçok anlamda büyük öneme sahiptir. Azerbaycan, Türkiye'nin Avrasya'ya, özellikle de Orta Asya'ya çıkış kapısıdır. Bu kapsamda oluşturulan Bakü- Tiflis- Kars demiryolu hattı iki devlet için de özel bir proje olmuştur. Bu projenin Türkiye ekonomisine büyük katkı sağlayacağı ve demiryoluna yakın illerin gelişimini arttıracacağı beklenmektedir. Azerbaycan, Türkiye'nin önemli bir ticaret ortağı konumundadır. Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonra Azerbaycan'da kurulan Türk firmalarının sayısı binden fazla olmuştur ve Türk firmaları Azerbaycan ekonomisinde önemli yatırımcı olarak görülmektedir. Türkiye'nin enerji alanında en çok işbirliği yaptığı ülkelerden biri Azerbaycan'dır ve Türkiye ihtiyacının büyük bölümünü bu ülkeden karşılamaktadır. İlişkilerin en önemli boyutunu enerji projeleri oluşturmaktadır. Bu anlamda Bakü- Tiflis- Ceyhan ve Bakü- Tiflis- Erzurum doğalgaz projeleri iki ülke için de önemli bir ortaklık kaynağıdır. Türkiye içerisindeki Ardahan'dan Edirne'ye kadar uzanan Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı- TANAP ise Türkiye ile Azerbaycan arasındaki çok kapsamlı bir enerji projesidir.

Türkiye ve Azerbaycan'ın ekonomik ilişkilerine genellikle Türkiye'nin yatırımları ön planda iken son zamanlarda Azerbaycan da Türkiye'ye büyük çapta yatırımlar yapmaya başlamıştır. Türkiye ve Azerbaycan'ın ekonomik alandaki işbirliği küresel etkilere sahip olan bölgesel projelere taşınmıştır. Avrupa'nın enerji güvenliği açısından büyük önem taşıması söz konusu olan projeler uzun zamandır gündemde

olmasına rağmen bir adım atılamamıştır. Ancak Azerbaycan ve Türkiye işbirliği içerisinde iki ülke olarak TANAP konusunda karar almış ve bu projeyi gerçekleştirmek amacıyla çalışmalara başlamıştır. Bu durum iki ülkenin siyasal ve ekonomik anlamda ikili ilişkilerinin geldiği noktayı ve sahip olduğu olanakları daha iyi göstermiştir. Bu ilişkiler Azerbaycan ve Türkiye'yi bölgesel jeopolitiğin temel aktörleri haline getirmiştir. Enerji projelerinin gerçekleştirilmesinde Azerbaycan'ın desteği ve aktif katılımı büyük önem taşımaktadır.

Azerbaycan, Türkiye'den geçen petrol ve doğalgaz boru hatları sayesinde merkezi Asya ülkelerinin doğal kaynaklarının taşındığı nokta haline gelmekte ve enerji kaynaklarını dünya piyasasına çıkarmaktadır. Azerbaycan, Güney Kafkasya bölgesinin lokomotif aktörü konumundadır ve Türkiye'nin o bölgeye girişi ve orada güçlenmesinin en büyük yardımcısı olmaktadır. Azerbaycan'ın jeostratejik konumu, zengin doğal kaynaklara sahip olması ve Orta Asya'ya açılan altın köprü konumunda bulunması gerçekleştirilmek istenen projeler için büyük öneme sahiptir. Bu projelerin başarıyla sonuçlanması için Azerbaycan'ın katılımı neredeyse mecburi görülmektedir. Güney Kafkasya bölgesinde geniş kapsamlı işbirliği ve bu işbirliğini uzun süre devam ettirmek için Azerbaycan ve Türkiye önemli yer tutmaktadır. Çeşitli ve büyük öneme sahip projelerin gerçekleştirilmesi ve bu projeler sayesinde stratejik üstünlük sağlanması Türkiye için oldukça önem arz etmektedir. İki ülke arasındaki karşılıklı güven, inanç, dostluk ve kardeşlik duygusu bu projelerin gerçekleştirilmesi noktasında önemli rol oynamaktadır.

Bakü- Tiflis- Ceyhan, Bakü- Tiflis- Erzurum gibi enerji projelerinin, Bakü- Tiflis- Kars gibi Avrupa'yı Asya ile birleştiren taşımacılık projelerinin yerine getirilmesi iki ülkenin politik ve ekonomik çıkarlarını temin ederken bölgenin genel olarak gelişiminde de özel etkiye sahip olmuştur. Bu projelerin gerçekleştirilmesi dünya politikasında Azerbaycan ve Türkiye'nin önemini arttırmakta, onları doğalgaz ve petrol nakil ülkelerine dönüştürmektedir. Tüm bunlar, iki ülkenin sıkı işbirliği sonucunda mümkün olmuştur. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 'Azerbaycan- Türkiye işbirliği olmadan bölgede hiçbir proje gerçekleştirilemez.' sözleri ortak çıkarlara dayanan bu işbirliğinin bölgede barışın, istikrarın ve güvenliğin sağlanmasında büyük öneme sahip olduğunu gösterir (Paşayeva, 2012, s.62). Bakü- Tiflis- Kars demiryolu hattının yapımı ve yakın gelecekte kullanıma açılması, tarihi ipek yolunun yenilenmesini ve bölgenin yeni nakliye koridoruna dönüşmesini öngörmektedir. Bölgenin gelecek gelişimi için

zaruri olan bu proje iki taraf arasındaki taşımalarda mevcut zorlukları giderecektir (Aslanov, 2012, s.11).

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi'nin (SOCAR) ülkenin fosil rezervlerinin araştırılması, çıkarılması, işlenmesi, pazarlanması ve nakledilmesi konusunda başlattığı girişim ve uluslararası şirketlerin Azerbaycan'ın potansiyelini keşfederek giriştikleri yarış Türkiye'nin de enerji siyasetini şekillendiren bir etki yaratmıştır. Hâlihazırda yakın bir ilişki sürdürmeleri için pek çok nedenleri olan iki ülkenin enerji yaklaşması kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır. Öncelikle "Asrın Projesi" olarak anılan Azerbaycan'ın Azeri- Çırac- Güneşli sahalarından çıkarılan petrolün dünya pazarlarına ulaştırılması için ortaya konulan Bakü- Tiflis- Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi 2005 yılında hayata geçirilmiştir. Kapasitesi yıllık 50 milyon ton olan boru hattının 249 kilometresi Gürcistan'dan, 443 kilometresi Azerbaycan'dan ve 1076 kilometresi ise Türkiye'den geçmektedir. Boru hattı ile belirtilmesi gereken diğer bir nokta da Rusya'nın, Ermenistan'ın ve İran'ın karşıtlığına rağmen Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan'ın önemli bir projeyi hayata geçirebilmeleri ve bağımsız politika izleyebileceklerini göstermeleri dikkate değerdir (Çıtak, 2016, s.127).

Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan arasında gerçekleştirilen Bakü- Tiflis- Ceyhan ve Bakü- Tiflis- Erzurum projelerinin ardından Nabucco gündeme gelmiştir. Bu projenin gündeme gelmesinde, Rusya dışında bir alternatif bulunmak istenmesi, Avrupa devletlerinin gaz ihtiyacının artması, Azerbaycan'ın elde ettiği gazı pazarlama ve Türkiye'nin uluslararası projelerde yer alma isteği etkili olmuştur. Bu proje kapsamında Türkiye, Avusturya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'dan enerji şirketlerinin katılımıyla ortak bir şirket kurulmuş ve Almanya da bu şirkete ortak olmuştur. Kısa bir süre içerisinde ülkeler ve şirketler arasında anlaşmalar imzalanmış ve boru hattının gaz tedarikinin hangi ülkelere karşılanacağı kararlaştırılmıştır. Yapılan planlara göre 2013'te projenin yapım aşamasına başlanması ve 2017 yılında tamamlanması üzerinde durulmuştur. Ancak beklenildiği gibi olmamış ve proje gerçekleşmemiştir. Nabucco projesinin gerçekleşmeyeceği anlaşıldıktan sonra Nabucco- Batı projesi gündeme taşınmıştır ve bu proje ile Azerbaycan'dan Türkiye'ye iletilecek gazın Avrupa'ya taşınması öngörülmüştür. Azerbaycan ve Türkiye ise, Nabucco'nun gerçekleşmemesi üzerine ikili projeler üzerinde planlara başlamıştır. Azerbaycan'ın doğalgazının Gürcistan üzerinden önce Türkiye'ye sonra Avrupa'ya taşınmasını öngören Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi (TANAP) gündeme gelmiştir.

Azerbaycan'ın, Türkiye ile enerji ilişkisini Kafkasya güvenliği kapsamında değerlendirirsek Azerbaycan'ın amacı toplumsal kalkınmayı sürdürmek, bağımsızlığını pekiştirmek, Ermenistan tarafından işgal edilen topraklarını geri almak olmuştur. Türkiye de bu enerji politikasına bölgede etkili olabilmek için dahil olmuştur. Azerbaycan'ın ve Hazar bölgesinin enerji kaynaklarına ulaşmak Türkiye için oldukça önemli görülmüştür. Türkiye'nin bu projelerde yer alması ise uluslararası projelerde yer alarak jeopolitik önemini attırmak, iç pazar ihtiyacını karşılamak, Rusya ve İran'ın o bölgedeki nüfuzunu azaltmak amaçlarını karşılamıştır.

Azerbaycan ve Türkiye stratejik işbirliğine yönelik bir anlaşma da imzalanmış ve bu alandaki çalışmalarını yürütmek amacıyla bir konsey kurulmuştur. 16-17 Ağustos 2010 tarihinde Azerbaycan ile Türkiye arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması imzalanmıştır. Daha sonra buna bağlı olarak Recep Tayyip Erdoğan ve İlham Aliyev, Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin kurulmasına karar vermiştir. Aynı zamanda iki ülke lideri Azerbaycan, Türkiye ve üçüncü devletlerde enerji kaynaklarını geliştirmek, nakil ve satışını sağlamak amacıyla ortak projeleri gerçekleştirme için Enerji Sektöründe Ortak Komisyon oluşturulması konusunda anlaşmıştır.

Azerbaycan 2011 yılında Bakü- Tiflis- Kars demiryolu projesi için ek kaynak ayırmıştır. Aynı zamanda elektrik enerjisi sektöründe işbirliği, özellikle Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan'ın elektrik nakil hatlarının birleştirilmesi, hatta Türkiye'ye elektrik ihracı da gündemdedir. Ekim 2011'de iki ülke arasında, Türkiye'nin Azerbaycan'dan doğalgaz almasına ve Azerbaycan doğalgazının Türkiye sınırlarından Avrupa'ya transitine olanak sağlayan bir dizi önemli doğalgaz ihracı anlaşması imzalanmıştır. Bu belgelere Azerbaycan Hükümeti ile Türkiye Hükümeti arasında Hükümetler Arası Anlaşma, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (ARDNŞ) ve Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ) arasındaki ve aynı zamanda Azerbaycan Doğalgaz Teçhizatı Şirketi ile BOTAŞ International Limited arasındaki Doğalgaz Satış Anlaşmaları, ARDNŞ ve BOTAŞ arasındaki Doğalgaz Transiti Anlaşması ve Azerbaycan menşeli doğalgazın Türkiye toprakları aracılığıyla transiti için kural ve koşulları belirleyen Kapsam Anlaşması dahildir. Anlaşmalara uygun olarak Türkiye'den gerçekleştirilecek transit ya BOTAŞ'ın mevcut şebekesinin modernleştirilmesi ya da Türkiye bölgesinde yeni bir boru hattının kurulması yolu ile gerçekleştirilecektir. Bu belgeler 'Şahdeniz' yatağının tam kapasite kullanılması için ve

Azerbaycan'ın Hazar'daki bu devasa doğalgaz yatağından 'Safha 2' doğalgazını Türkiye'ye ve Avrupa piyasalarına çıkarmak için imkanlar açmaktadır. 'Şahdeniz' yatağının kullanılmasının 2. Safhası Azerbaycan doğalgazını Avrupa'ya ve Türkiye'ye iletecek devasa projedir bu proje yeni 'Güney Doğalgaz Koridoru' ile Avrupa piyasalarına teçhizini ve enerji teminatını artıracaktır (Resullu & Aslanlı, 2012, s.99).

3.2 TÜRKİYE- ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNİN NİTELİĞİ

3.2.1 Dağlık Karabağ Sorunu Kapsamında İlişkiler ve Tarafların Yaklaşımı

Türkiye ile Ermenistan arasında 1905 olaylarından Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar hiçbir anlamda ilişki kurulamamıştır. O dönemdeki siyasi ve ekonomik düzen bunu gerektirmiş ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra iki ülke arasında sosyal ve ekonomik ilişkiler kurabilme ortamı doğmuştur. 1991 sonrasında Türkiye, Ermenistan ile geçmişte yaşanan olumsuz gelişmeleri bir kenara bırakarak ilişkilere yeniden başlamayı tercih etmiştir.

İlişkinin mevcut durumunun birçok nedeni ve ilişkilerin birçok dinamiği bulunmaktadır. Uzun yıllardan beri Ermenistan toplumunda yerleştirilen Türkiye ve Türk düşmanlığının yanı sıra, Azerbaycan'a yönelik işgal faaliyetleri, hem bu ülkenin içerisindeki gelişmelerin hem de dış politikasının belirleyici etkeni olmuştur. Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin ilk dönemlerine bakıldığı zaman, Ermenistan'ın olumsuz tavırlarına rağmen Türkiye'nin ilişkileri geliştirmeye yönelik politikaları görülmektedir (Aslanlı, 2015, s.179).

Moskova büyükelçisi Volkan Vural'ın 1991'de Ermenistan bağımsızlığını ilan etmeden önce Erivan'a gönderilmesi Türkiye'nin başlangıçtaki iyi niyetini gösteren önemli davranışlardan birisidir (Karabulut, 2014, s.1). Bu ziyaret aynı zamanda Ermenistan'a Türk tarafından yapılan ilk en üst düzey ziyarettir (Çetinkaya, 2016, s.14-15).

Türkiye'nin Kafkasya politikasını belirlemesinde doğal olarak Ermenistan da etkili olmuştur. Ermenistan, Güney Kafkasya'nın önemli bir üyesi ve Türkiye'nin yakın komşusu olarak bu politikanın bir parçası olarak görülmüştür. Ermenistan ile ilişkilerde olumlu gelişmelerin sağlanamaması Türkiye'nin bölgesel ve küresel politikasını olumsuz etkilemiştir. Bununla birlikte bu durum Türkiye'nin dış siyasetinde barış

politikası uygulamasında eksiklik olduğunu göstermiştir. Ermenistan, 21 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiş ve Türkiye bu ülkeyi hiçbir önkoşul ileri sürmeden tanımıştır. Türkiye, 16 Aralık 1991 tarihine Ermenistan'ı tanımış ancak diplomatik ilişki kurmamıştır. Buna rağmen Türkiye, Ermenistan'a Batılı ülkeler tarafından gönderilen insani yardım malzemelerinin ülkesinden geçmesine izin vermiştir. Aynı zamanda bağımsızlığını elde etmesinden sonra ekonomik açıdan zor durumda olan Ermenistan'a kendisi de insani yardımda bulunmuştur.

Soğuk Savaş'ın bittiği ortamda Türkiye- Ermenistan ilişkilerinin iyi seyretmesi, Güney Kafkasya'daki dengeler ve iki ülkenin çıkarları dikkate alındığında en rasyonel seçenek olarak durmaktaydı. Ermenistan açısından bakıldığında; pek çok sorunun çözümü ile Rusya'nın etkisinden kurtulma ve Batı'yla bütünleşebilme, tarihsel düşmanlıkların bir kenara bırakılarak Türkiye ile ilişkiler kurulmasıyla gerçekleşebilirdi. Türkiye açısından bakıldığında ise; Orta Asya ve Kafkasya'da etkinlik kurabilmek ve ABD'deki Ermeni lobisinin Türkiye aleyhine yürüttüğü faaliyetlerin önüne geçebilmek için Ermenistan'la diyalog kurulmalıydı. İkili ilişkilerin başlaması ve sürdürülebilmesi, karşılıklı çıkarlar ve bölgesel dengeler açısından bakıldığında kaçınılmaz görünmektedir (İbadov, 2007, s.139). Türkiye ile ilişkilerini geliştirmesi sayesinde, Batı ile doğrudan bağlantı kurmak ve ekonomi sürecine katılmak Ermenistan için en mantıklı yol olarak görülmüştür. Bu nedenle Ermenistan Devlet Başkanı Ter-Petrosyan ilk yıllarda Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Ancak bu durum Ermenistan yönetimine baskı yapan milletçi gruplar yüzünden pek mümkün olamamıştır. Aynı zamanda Ermenistan'ın sözde soykırım iddialarının uluslararası gündeme taşınması için çalışmalar yapması iki ülke arasındaki ilişkilere olumsuz bir yansıma olmuştur.

23 Ağustos 1991'de kabul edilen Bağımsızlık Bildirisi'nin 11.Maddesinde Ermenistan'ın, soykırımın uluslararası alanda kabul edilmesi için sürdürülecek çabaları destekleyeceği ifade edilmiştir. Bu ibare 1995'te kabul edilen Ermenistan Anayasası'nda yer almasa da, Anayasa'nın giriş bölümünde 'Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nde yer alan ulusal arzularını tanıyarak' ifadesinin yer alması Türkiye tarafından uzun vadede tazminat ve toprak taleplerinin gündeme geleceği şeklinde yorumlanmıştır. Anayasanın 13.Maddesinin ikinci paragrafında ise Türkiye topraklarında bulunan Ağrı Dağı'nın devlet arması olarak kabul edildiği belirtilmiştir. Daha da önemlisi Ermenistan Parlamentosu'nun Şubat 1991'de, çok taraflı bir antlaşma

olan ve aynı zamanda Türkiye- Ermenistan sınırını da düzenleyen 1921 tarihli Kars Antlaşması'nı tanımadığını açıklaması olmuştur. Bütün bunlar ister istemez ilişkilere olumsuz yansımıştır (Özbay, 2011, s.3). Ermenistan, bağımsızlığını ilan ettiği tarihten itibaren Türkiye ile ilişkilere olumsuz yönde etki edebilecek eski düşmanlıkları yeniden gündeme getirmiş ve yeni düşmanlıklara da neden olacak adımlar atmıştır. Aslında bu nedenler Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkiler kurması için önkoşul olarak değil ilişkileri karmaşık hale getiren ciddi sorunlar olarak görülmüştür. Bu sorunlar Türkiye ve Ermenistan arasında ilişki kurulamamasının meşru nedenleri olarak kabul edilmiştir. Türkiye, Ermenistan'ın iki ülke arasındaki sınırı tanıdığını yazılı bir şekilde bildirmez ise diplomatik ilişki kurmayacağını açıklamış ve 1992'de aldığı bu kararla Ermenistan'a tepki vermiştir.

Dağlık Karabağ sorunu sadece Azerbaycan'ın değil, Türk dünyasının bir sorunu olarak görülmeye başlamıştır. Rusya, işgal ettiği Azerbaycan topraklarına İran ve Anadolu'dan getirdiği Ermenileri yerleştirmiş, Türkiye ve Azerbaycan Türklerinin bağlantısını koparmak istemiş ve bununla birlikte Azerbaycan'da istikrar sağlanmasını önlemeyi amaçlamış, Hazar petrollerinden yararlanmaya da devam etmeyi planlamıştır. Türkiye, 18 Aralık 1991 tarihinde Sovyetler Birliği resmen dağılına kadar Dağlık Karabağ sorununu Sovyetlerin iç meselesi olarak değerlendirmiştir. Ancak zaman içinde Dağlık Karabağ anlaşmazlığı büyük ölçüde artmış ve Sovyetlerin iç meselesi olmaktan çıkmıştır. Ermenistan ve Dağlık Karabağ arasında yer alan Laçın koridorunu Ermenistan'ın işgal etmesi üzerine Azerbaycan ile arasındaki anlaşmazlık savaşa dönüşmüştür. Türkiye'nin Kafkaslarda yürüttüğü politika genel olarak barış odaklı olmuş ve ana statükosunu bu temel üzerine kurmuştur. Türkiye Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan içinde özerk bir bölge olarak tanınması için AGİT'ten güvence almış ve bu meşruluğun şiddet yolu ile bozulmamasını talep etmiştir. Aynı zamanda Ermenistan'ın da Azerbaycan topraklarında işgal ettiği bölgelerden ve Laçın'den çekilmesi için ısrar etmiştir. Türkiye, bağımsızlığını elde eden devletlerle iyi ilişkiler kurmaya çalışmış, Ermenistan ile de bu yönde görüşmeler yapmış ve anlaşmazlıklara taraf olmaktan uzak durmaya gayret etmiştir.

Türkiye'nin Azerbaycan'ı kültürel ve siyasi müttefik olarak görmesi ve Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı saldırgan tutumu ilişkilerin önemli ölçüde etkilenmesine neden olmuştur. Ermenistan'ın Rusya tarafından desteklenmesi nedeniyle Türkiye'nin olaya askeri müdahalede bulunması, Müslüman- Hristiyan çatışmasına yol

açabilir ihtimali ile Başbakan Süleyman Demirel böyle bir adım atmaktan geri durmuştur. Türkiye, Ermenistan'ın Fuzuli ve Cebayıl bölgelerini ele geçirmesinden sonra Ermeni sınırına asker konuşlandırmış ve Azerbaycan topraklarından geri çekilmesi için Ermenistan'a uyarıda bulunmuştur. Ancak buna rağmen Rusya'nın desteğiyle Ermenistan, Türkiye'nin bu tepkisine karşı koymuştur.

Türkiye, Ermenistan'ın Şuşa ve Laçın'i işgal ettiği dönemde Azerbaycan'a askeri destek sağlamamış ve bunun nedeni olarak da yeni bir Kıbrıs sorunu yaratmama istememesi görülmüştür. Dönemin Başbakanı Demirel bu konuda oldukça temkinli bir yaklaşım göstermiştir. Türkiye, Kars ve Gümrü Antlaşmaları'na dayanarak Ermenilerin Nahçıvan saldırılarına karşı askeri müdahalede bulunup bulunmayacağı tartışma konusu olmuş ve sonucunda AGİT gibi uluslararası kuruluşlar ile sorununun çözüm aşamasına katılmak daha mantıklı görülmüştür. Türkiye'nin Ermenistan'a karşı tutumunda yumuşak davranması, Dağlık Karabağ sorununda taraf tutmayacağını ve sorunun uluslararası kuruluşlar tarafından çözülmesi gerektiğini açıklaması Ermenistan'ı daha da cesaretlendirmiştir. Ermenistan Karabağ konusunda daha saldırgan bir politika izlemeye ve Karabağ dışındaki Azerbaycan topraklarında da işgale başlamıştır. Nahçıvan bölgesinin işgal edilme ihtimalinin ortaya çıkması üzerine Türkiye Ermenistan'a karşı tepisini arttırmış ve Kars Antlaşması ihlal edilirse savaşa gireceğini belirtmiştir. Rusya ise Türkiye'nin böyle bir müdahalede bulunması durumunda Üçüncü Dünya Savaşı'na neden olabileceğini açıklamıştır. Ermenistan bunun üzerine geri çekilmiş ve Nahçıvan sorunu yatışmıştır.

Mayıs 1992'de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi nezdinde bir girişimde bulunulmuştur. Öte yandan olayların devam ettiği dönemde, Eylül 1992'de Türkiye'nin Ermenistan'a yüz bin ton buğday satarak o sırada Azerbaycan'ın bu ülkeye uyguladığı ambargonun etkisizleştirilmesine katkıda bulunması olayların başlangıcında Azerbaycan'ı desteklemediğinin, Batı'nın ve Rusya'nın tepkisini çekmek istemediğinin bir göstergesidir. Ankara'nın Ermenistan'la yakınlaşma girişimleri bununla kalmamış, Ermenistan'a 1992-1993 kışı boyunca üç yüz milyon kilowatt-saat elektrik enerjisi satması taahhüdünü içeren bir enerji anlaşması imzalanmıştır. Daha sonra Azerbaycan'ın ve Türkiye'de muhalefetin tepkisi üzerine bu anlaşma iptal edilmiştir (Gökçe, 2014, s.8).

Türkiye 25 Haziran 1992'de imzalanan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne Karadeniz'e kıyısı olmamasına rağmen Ermenistan'ı kurucu üye olarak davet etmiş ve diğer uluslararası örgütlere girmesini desteklemiştir. Türkiye, Erivan ile İstanbul arasında uçak seferleri yapılmasına ve Ermenistan'a sefer yapan uçakların Türk hava sahasını kullanmalarına imkan sağlanmıştır. Türkiye'nin amacı Ermenistan ile ilişkilerinin geliştirmek ve bu sayede Orta Asya ile doğrudan bağlantı kurmak olmuştur. Uluslararası alanda oldukça etkili olan Ermeni diasporasının kendisine çıkardığı zorlukları giderme düşüncesi de etkili olmuştur. Ermenistan ile iyi ilişkiler kurmanın onu Rusya'nın etkisinden uzaklaştırması ve Dağlık Karabağ sorununun çözümünde daha çok etkili olabilme düşüncesi yer almıştır.

Türkiye, bağımsızlığını yeni kazanmış olan devletlerde büyükelçilikler açmış ancak Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle Ermenistan'da açmamıştır ve diplomatik ilişkiler kurmak istememiştir. Türkiye'nin insani amaçlarla kendi ülkesinden Ermenistan'a buğday geçişine izin vermişti ama Karabağ sorunu bu geçişin de yavaşlatılmasına neden olmuş ve 1993 Ocak ayında ise Ermenistan ile yapılan elektrik iletimi antlaşması iptal edilmiştir. Azerbaycan topraklarının %20'sinin işgal edilmesi üzerine Türkiye, Ermenistan'a ambargo uygulamaya başlamıştır. Azerbaycan'daki işgaller sonucunda binlerce kişi hayatını kaybetmiş ve bir milyon Azeri kendi yurtlarından göç etmek sorunda kalmıştır.

Ermenistan 3 Nisan 1993'te Azerbaycan'ın Kelbecer rayonunu uluslararası hukuka aykırı bir şekilde işgal etmiştir. Türkiye ise barışçıl bir tutum sergileyerek Ermenistan'a işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilme çağrısında bulunmuştur. Aynı zamanda Azerbaycan'a diplomatik anlamda destek olmak amacıyla Ermenistan ile ilişkilerini kademeli olarak sınırlandırmıştır. Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün bir parçası olarak resmen tanındığı ve Ermenistan'ın Kelbecer bölgesinden çekilmesi gerektiğinin bildirildiği Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 822 nolu kararının 1993'te çıkmasıyla, Türkiye Azerbaycan'ın Ermenistan'a uyguladığı ekonomik ambargoyu destekleyerek yanıt vermiş ve de Türk-Ermeni sınır kapılarını kapatmıştır (Hollander, 2014, s.2). Ermenistan'ın Kafkasya'da iyi komşuluk ilişkilerine, güvenlik ve istikrara aykırı politikaları nedeniyle bu ülke ile diplomatik ilişkiler kurulması mümkün olmamıştır. Ermenistan'ın 1993 Nisan'da Kelbecer'i işgal etmesi, Türkiye'nin Ermenistan'a gönderilecek insani yardımlar dahil hiçbir sevkiyat için hava sahasını ve topraklarını kullandırmama kararı almasına neden

olmuştur. Ermenistan'a gönderilen her türlü yardım malzemesinin Dağlık Karabağ savaşı için ona katkı sağladığını öne sürmüştür.

5 Nisan 1993'te dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile birlikte Türkistan Cumhuriyetleri gezisine katılan Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, basına yaptığı açıklamada Ermenistan'ın Azerbaycan'a son saldırılarından sonra, Türkiye üzerinden geçmekte olan tüm insani yardım uçuşlarının da durdurulduğunu, hiçbir uçuşa izin verilmeyeceğini, buna rağmen geçmek isteyen uçakların gerektiğinde ateş açılarak indirileceğini bildirmiştir (Aslanlı, 2015, s.192). 1993 yılında Ermenistan ile sınırını kapatma kararı alan Türkiye, en büyük desteği bu adım ile sağlamıştır. AGİT bünyesinde sorunun çözümü için çalışmalara başlamış ancak bu aşamada istediği gibi aktif olamamıştır. Çünkü Rusya, Kafkasya bölgesinde yaşanan birçok olayda olduğu gibi Dağlık Karabağ sorusunda da kendisi aktör olmak istemiştir. Rusya, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra bağımsızlığını elde eden devletler üzerinde etkisini devam ettirme çabasında olmuştur. Bu anlamda bölgedeki nüfuzunu zayıflatacak hiçbir gücü istememiş ve AGİT gibi uluslararası kuruluşları ve diğer arabulucu devletleri geri planda bırakarak kendisi belirleyici olma yolunda çalışmıştır.

Uluslararası arabuluculuk girişimleri sonucunda Mayıs 1994'te Ermenistan ve Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ konusunda ateşkes imzalanmıştır. Ancak Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından geri çekilmesi sağlanamamıştır. Türkiye ise Ermenistan ile sınırların açılmasını, ekonomik ambargonun kaldırılmasını ve diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması için Azerbaycan topraklarından geri çekilmeyi bir ön koşul olarak ortaya koymuştur. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki yakın diplomatik ilişkiler, Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesi sürecinin askıda kalmasına büyük etken olarak görülmüştür.

Rusya'nın hem askeri hem diplomatik desteğini alan Ermenistan, işgallere son verme çağrısında bulunan Birleşmiş Milletler kararlarına rağmen, Azerbaycan topraklarının %20'si üzerinde hakimiyet sağlamıştır. Türkiye'nin Azerbaycan ile tarihi ve kültürel bağlarının yanında enerji konusunda da işbirliği içerisinde olmaları Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerinde Azerbaycan'ı dikkate alması gerektiğinin göstergesidir. Bu durum Türkiye'nin Ermenistan'ın işgalden geri çekilmesi ve ancak bu koşulla diplomatik ilişkiler kurulabileceği ve sınırların açılabileceğini açıklamasına neden olmuştur.

Şimdiye kadar Türkiye tarafından yapılan resmi açıklamalara göre, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi Ermenistan'ın Azerbaycan'la olası bir barış antlaşmasını imzalamasına bağlıdır. Her ne kadar Türkiye'nin bu tutumu çeşitli uluslararası çevreler tarafından sıkça eleştirilse de, Azerbaycan- Türkiye kamuoyunda kardeş devlet olarak algılanmakta ve Türkiye'nin bu politikası iç kamuoyunda son derece meşru olarak görülmektedir (Görgülü, Gündoğar, İskandaryan, & Minasyan, 2010, s. 7).

Bir araya gelen çeşitli gelişmeler iki ülke arasında hızlı ve temele inen yakınlaşmayı önlemiştir. Bu gelişmeler şöyle sıralanabilir;

- Türkiye'nin ısrarla Ermenistan'dan soykırım iddialarından vazgeçmesini ve açıkça Türkiye'den toprak talebi olmadığını ilan etmesini istemesi, Ermenistan'ın ise bunlara yanaşmaması;
- Orta Asya ve Kafkasya'da etkinlik kurma çabasındaki Türkiye'nin, Karabağ sorununda Azerbaycan'ı koşulsuz desteklemeye başlaması ve bununda kaçınılmaz olarak Ermenistan'a karşı politikaları beraberinde getirmesi;
- Karabağ çatışmalarının değişen koşulları ve bunların Türk kamuoyu üzerindeki etkileri;
- Özellikle son faktöre bağlı olarak Türkiye'de Turancı fikirlerin gelişmesi ve bunun Ermenistan'ın geleneksel korkularını azdırması (Gül & Ekici, 2001, s.383).

3.2.2 Türkiye- Ermenistan Sınırının Kapatılması ve Sürecin Gelişimi

Türkiye'nin Kafkasya politikasını belirlemede Dağlık Karabağ sorununun büyük etkisi olmuştur. Çünkü Türkiye, Azerbaycan'ı Kafkasya'daki en önemli müttefiki olarak görmektedir. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve istikrarı, Türkiye'nin de içinde bulunduğu bölgenin enerji projeleri için büyük önem taşımaktadır. Türkiye, Dağlık Karabağ sorununu BM ve AGİT gibi uluslararası kuruluşların gündemine getirmek amacıyla bütün diplomatik yolları kullanmıştır. Aynı zamanda sorunun çözümü aşamasında Azerbaycan'ı desteklemiş ve 1993 Nisan ayında Ermenistan'ın Kelbecer'i işgal etmesinin ardından Ermenistan ile sınırlarını kapatma kararı almış, doğrudan ekonomik ve politik ilişkiler kurmaktan da uzak durmuştur. Ermenilerin, Hocalı'da yaptıkları katliamlar ve arkasından Kelbecer bölgesinde gerçekleştirdikleri saldırılar ile

birlikte Türkiye, Ermenistan politikasında değişikliğe gitmiştir. Bu saldırılar, Türkiye üzerinden Ermenistan'a gönderilecek olan insani yardımlar dahil bütün sevkiyatların durdurulmasına neden olmuştur.

Ermenistan'a sevk edilen her türlü malzemenin bu ülkenin savaş çabasına katkıda bulunduğunu belirtmiştir. Ermenistan'ın Azerbaycan'a son saldırılarından sonra Türkiye üzerinden geçmekte olan tüm insani yardım uçuşlarının da durdurulduğunu, hiçbir uçuşa izin verilmeyeceğini, buna rağmen geçmek isteyen uçakların gerektiğinde ateş açılarak indirileceğini bildirmiştir (Sofiyeva, 2013, s.155).

Türkiye- Ermenistan sınırlarının açılması ve ilişkilerin normalleşmesi ise Dağlık Karabağ sorununun çözülmesine bağlanmıştır. Nahçıvan'ın işgal edilme ihtimalinde Türkiye'nin açıkça Azerbaycan'ı desteklemesi, Ermenistan ile ilişkilerin sona ermesi anlamına gelmiştir. Batılı müttefiklerinin sınırları açması konusundaki baskılarına rağmen bu politikasını sürdürmeye devam etmiştir.

Türkiye'nin Azerbaycan'ı kültürel ve siyasi müttefik olarak görmesi ve Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı saldırgan tutumu, Türkiye- Ermenistan ilişkilerini de büyük ölçüde etkilemiştir. Rusya'nın Ermenistan'a destek vermesi nedeniyle Türkiye iki ülke arasındaki çatışmalara tam müdahalede bulunmamıştır. Böyle bir müdahalenin Müslüman- Hristiyan çatışmasına yol açma ihtimalini düşünmüş ve askeri destek konusunda isteksiz davranmıştır. Ancak Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'daki Fuzuli ve Cebrayil bölgelerini işgal girişimi, Türkiye'nin Ermeni sınırına asker konuşlandırmasına neden olmuş ve askeri alanda bir adım atılmıştır. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarından geri çekilmesi için uyarıda bulunulmuş fakat Rusya desteği alan Ermenistan, Türkiye'nin müdahalesine karşı koymuştur. Türkiye, BM Güvenlik Konseyi'nin Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün tanınması ve Ermenistan'ın Kelbecer bölgesinden çekilmesi ile ilgili kararından sonra Azerbaycan'ın Ermenistan'a uyguladığı ekonomik ambargoyu desteklemiş, Türk- Ermeni sınırını kapatmıştır.

Türkiye 5 Nisan 1993 tarihinde, 4 No'lu sınır taşından başlayıp 148 No'lu sınır taşında son bulan yaklaşık 325 km'lik Türkiye-Ermenistan kara sınırını yani 'Alican Karayolu Sınır Kapısı'nı ve 'Akyaka Demiryolu Sınır Kapısı'nı tek taraflı olarak kapatmıştır (Özdal, 2009, s.69). Türkiye'nin bu sorundaki Azerbaycan'a en büyük desteği sınırını kapatması olmuştur. Türkiye'nin Karabağ meselesindeki tutumu

Ermenistan ile ilişkilerinin de temelini belirlemiştir. Son dönemlerde iki ülke arasında gerçekleştirilen görüşmelerin ana unsurunu sınır konusu oluşturmaktadır.

Bu dönemlerde zaman zaman sözde ‘soykırım’ iddialarını bir kenara bırakmanın ve Türkiye ile ilişki geliştirilmesinin gerekliliğinden bahsedenler olmuşsa da, Ermenistan genelde saldırgan siyasetini sürdürmeye devam etmiştir. Bardağı taşıran damla ise, Ermenistan’ın Türkiye’den en çok yardım aldığı dönemde Azerbaycan’ın Kelbecer bölgesini işgal etmesi olmuştur. Türkiye, Nisan 1993 başlarında Azerbaycan’a karşı işgal girişimlerini sürdüren Ermenistan’ı saldırılarını durdurması konusunda uyararak, aksi takdirde ilişkilerde doğabilecek olumsuz gelişmelerden sorumlu olmayacağını açıklamıştır (Aslanlı, 2012, s.180).

Mayıs 1994’te uluslararası arabuluculuk çalışmaları sonucunda Ermenistan, Azerbaycan ve Dağlık Karabağ arasında bir ateşkes imzalanmıştır. Tek taraflı bağımsızlık ilan eden Dağlık Karabağ Cumhuriyeti’nin bağımsız statüsü uluslararası alanda tanınmasa da Ermenistan sürekli olarak bölge halkının kendi kendini idare hakkını gündeme getirmektedir. Minsk Grubu’nun arabuluculuk girişimlerine rağmen, Ermenistan’ın Dağlık Karabağ ve çevresindeki vilayetlerden çekilmesi henüz gerçekleşmemiş; Türkiye de çekilmenin gerçekleşmesini Ermenistan ile diplomatik ilişkilerin kurulması, ekonomik ambargonun kaldırılması ve sınır kapılarının yeniden açılması için bir ön koşul olarak sunmuştur (Hollander, 2014, s.2).

Türkiye’nin Azerbaycan ile tarihi ve kültürel bağlarından daha önemli bir ilişki olan iki ülke arasında yapılan enerji alanındaki işbirliği anlaşmaları, Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan’ı dikkate alınması gereken aktör konumuna taşımıştır. 1994 yılında iki ülke arasında ateşkes sağlandıktan sonra, Türkiye ve Ermenistan arasında da ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. İki devlet liderleri arasında görüşmeler yapılmış, önemli kararlar alınmış ve bazı protokoller imzalanmıştır. Sınırların açılması ile ilgili olan protokolde bunun hangi şartlara bağlı olduğu açıklanmış ve bu şartlar gerçekleşirse protokolün yürürlüğe girmesinden iki ay sonra Türkiye- Ermenistan sınırının açılmasına karar verilmiştir. Aynı protokolde yürürlüğe girdikten sonra iki ülke arasında diplomatik ilişki kurma ve karşılıklı diplomatik temsilcilik açma konusunda da ifadeler yer almıştır. Türkiye, görüşmelerde izlediği politikaları Azerbaycan ve Ermenistan ile olan ilişkilerini birlikte düşünerek oluşturmaktadır.

Türkiye, Ermenistan ile ilişkilere yönelik olumsuz bir tavırda bulunmamış hatta defalarca kez ilişkileri normalleştirmek adına girişimlerde bulunmuştur ancak Ermenistan'dan beklediği karşılığı alamamıştır. Türkiye 1995 yılında İstanbul ile Erivan arasındaki uçak seferlerine imkan tanımış ve hava koridorunu açmıştır. Bu koridorun hala açık olmasına rağmen Ermenistan sert tutumlarına devam etmiş ve olumlu sonuç alınmamıştır. Ermenistan, Türkiye ile önkoşulsuz ilişki kurmak yerine hala Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanınması ve sınır kapılarını açması gerektiğini savunmaktadır. Türkiye, Ermenistan'a yönelik geniş çerçeveli bir yaptırım uygulamamıştır, sadece sınırların kapalı tutulması söz konusu olmuştur. Türkiye'deki şirketlerin Ermenistan'a yatırım yapmaları yasaklanmamış ve herhangi bir sınırlama da getirilmemiştir. Ermenistan'a karşı tepki niteliğinde olan sınırları ve hava koridorunu kapatma ve uçak seferlerini iptal etme dışında bir yaptırım öngörülmemiştir. Türkiye, Ermenistan'ın saldırgan tutumlarına devam etmesine rağmen olumlu bir adım atarak hava koridorunu açmıştır.

Türkiye, işgaller konusunda Ermenistan'ı dostça ve barışçıl bir turumla vazgeçmesi için uyarmış ancak Ermenistan'ın büyük bir kararlılıkla işgalci politikasına devam etmesi, iki ülke arasındaki iyi ilişkilerin çok kısa sürmesine neden olmuştur. Türkiye, Azerbaycan'a diplomatik destek vermek için Ermenistan ile ilişkilerini kademeli olarak sınırlandırmaya başlamıştır. Ermenistan'ın Kafkasya bölgesinde istikrar ve güvenliği tehdit eden politikaları ve iyi ilişkiler kurulmasına karşı aykırı tutumu, Türkiye'nin de diplomatik ilişki kurmasına engel olmuştur.

İki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilebilmesi için Ermenistan'ın soykırım iddialarından ve Türkiye'ye yönelik toprak taleplerinden vazgeçmesi gerektiğini belirtmiştir. Aynı zamanda Azerbaycan topraklarında işgal ettiği bölgelerden geri çekilmesi, göçmenlerin yurtlarına geri dönmesine izin verilmesi ve Azerbaycan'ın diğer bölgeleri ile Nahçıvan arasındaki koridorun açılması gerektiği ifade edilmiştir.

Son dönemlerdeki Türkiye- Ermenistan görüşmelerinin ana konusunu Karabağ meselesi ve sınırların açılması konusu oluşturmaktadır. Sınır kapısının açılması konusu en çok tartışılan konu olmuştur. Türkiye sınırı açmayı kabul ederse bunun hem kendisine hem de bölgeye büyük fayda sağlayacağı ifade edilmiş, Ermenistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığının azalacağı ve Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki

sorunun çözümünde yardımcı olacağı iddia edilmiştir. Bu kapsamda Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi yolunda adımlar atılmaya başlanmıştır.

Azerbaycan da Türkiye de, Ermenistan- Azerbaycan Dağlık Karabağ münakaşası çözülmeden Türkiye- Ermenistan sınır kapısının açılmasının Azerbaycan'ın milli çıkarlarına uymadığını düşünmektedir. Bu düşünce, Türkiye Cumhuriyeti'nin yetkililerinin yaptıkları açıklamalara dayanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün 'Azerbaycan'ın sevinci bizim sevincimizdir, kederi bizim kederimizdir.' ifadesi bütün dönemlerde Türkiye'nin Azerbaycan'a karşı politikasında önemli temel olmuştur. Azerbaycan'da da, Türkiye'de de karşılıklı ilişkilerde genel milli istekler söz konusudur. İki ülke halkı birbirlerinin sorunlarına en derin hassasiyetle yaklaşmışlar. Halklar arasında da tarihten gelen birlik yanında sarsılmaz sevgi bağları vardır (Mirzazade, 2014, s.152-153).

Recep Tayyip Erdoğan 13 Mayıs 2009 tarihinde, Azerbaycan'a gerçekleştirdiği bir ziyarette İlham Aliyev ile görüştüktan sonra düzenlenen basın toplantında, Türkiye-Ermenistan sınırları konusunda açıklama yapmıştır: 'Azerbaycan'ın Yukarı Karabağ konusundaki hassasiyeti bizim aynen hassasiyetimizdir. Yukarı Karabağ konusu üzerinde bugüne kadar yapılmış olan bazı spekülasyonları Türkiye Cumhuriyeti'nin Hükümeti olarak kabul etmemiz mümkün değildir. Bugüne kadar nasıl edilemediyse bundan sonra da edilemez. Çünkü burada bir sebep netice ilişkisi söz konusudur. Yukarı Karabağ'ın işgali bir sebep, kapıların kapanması neticedir. Orası işgal edildiği için Türkiye kapıları kapatmıştır. İşgal ortadan kalkmadıkça kapıların açılması da söz konusu değildir.'

Erdoğan aynı ziyareti sırasında Azerbaycan Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada konuya ilişkin tartışmalara son vermek adına: 'Türkiye- Ermenistan kapısı ne zaman kapanmıştır? Ne zaman ki Yukarı Karabağ tamamıyla Ermenistan'ın işgali altına girmiştir, ondan sonra kapılar kapanmıştır. Dolayısıyla bu ortadan kalktığında o zaman kapılar açılır veyahut biz Azeri kardeşlerimizle bu noktada mutabık kalmadığımız sürece bir adım atamayız. Bunlar birbirleriyle bağlantılıdır, ayrı düşünülemez.' şeklinde ifadelerde bulunmuştur (Aslanlı, 2015, s.208-209).

Türkiye ve Ermenistan arasında 10 Ekim 2009 tarihinde bir protokol imzalanmış ve bu protokollerin iki ülkenin parlamentolarında onaylandıktan sonra

yürürlüğe gireceği kararına varılmıştır. Ermenistan yasalarına göre protokollerin önce anayasaya uygunlukları açısından denetlenmesi için Anayasa Mahkemesi'ne gönderilmesi gerekmiştir. Ermenistan Anayasa Mahkemesi 12 Ocak 2010'da protokoller hakkındaki kararını açıklamıştır. Kararda protokollerin Ermenistan Anayasası'na uygun bulunduğu açıklanırken, gerekçeli kararda ise bazı maddelerin Ermenistan Anayasası ve Anayasa'nın atıfta bulunduğu 1990 tarihli Bağımsızlık Bildirgesi ile çelişmeyeceği ifade edilmiştir. Ermenistan bu kararla birlikte sınırların açılması için Türkiye'nin ileri sürdüğü Dağlık Karabağ şartını kabul etmediğini, ortak sınırı tanımadığını, kendilerine göre 'soykırımın' kesin ve tartışılmaz olduğunu, protokollerde kastedilen Ortak Tarih Komisyonu'nun kurulamayacağını bir anlamda ilan etmiştir (Özbay, 2011, s.5).

Cumhurbaşkanı Gül ile Sarkisyan arasında 2009 Mayıs'da Prag'da yapılan görüşmelerde ilişkilerin normalleşmesine vurgu yapılmıştır. Ermeni lider, Yukarı Karabağ sorununun Türkiye ile olan ilişkilerden ayrı tutulması gerektiği yönünde açıklamalar yapmıştır. İki ülkenin dışişleri bakanları arasında 10 Ekim 2009'da imzalanan 'Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol' ortak sınırın açılmasına ilişkin bir madde de içermektedir. Ermenistan ile gerçekleştirilen görüşmeler ve imzalanan protokollerin Türkiye'de ve Azerbaycan'da olumsuz tepkilerle karşılanması üzerine hükümet, Yukarı Karabağ sorunu çözülmediği sürece sınır kapılarını açmayacağını açıklamıştır (Gökçe, 2011, s.1120). Dışişleri Bakanı Davutoğlu ise protokolün imzalanmasından bir gün sonra yaptığı bir açıklamada Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanlarının beş- altı ay içinde beş kere buluştuklarını ve buluşmalarda Türkiye'nin 2007 yılından itibaren bölgede yaptığı hamlelerin etkili olduğunu belirterek, Türkiye'nin Azerbaycan'ı kaderine terk etmesi gibi bir durumun söz konusu olmadığını söylemiştir. Ermenistan cephesinde ise önce 12 Ocak 2010 tarihindeki Anayasa Mahkemesi kararı ile daha sonra da Cumhurbaşkanı Sarkisyan'ın yaptığı açıklamalar ile iki ülke arasında imzalanan protokolün yürürlüğe girmeyeceği anlaşılmıştır (Gökçe, 2014, s.9)

Ermeni tarafına göre Karabağ konusunun Türkiye ile olan ilişkilerini ilgilendiren bir boyutu bulunmamaktadır. Bundan dolayı Ankara'nın, Türk- Ermeni ilişkilerinin normalleşmesi için Karabağ sorununun çözümünün de sürece dahil edilmesi ve Türk- Ermeni sınırının açılması için bunun bir koşul olarak öne sürülmesi kabul edilecek bir şey değildir (Caşın & Kısacık, 2017, s.135).

Türkiye ve Ermenistan arasında yaşanan gelişmeler iki ülke arasında yakın zamanda sosyo-ekonomik ilişkilerin gelişmesinin mümkün olamayacağını göstermiştir. Ermenistan'ın Türkiye'den toprak talepleri, soykırım iddiaları ve Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal altında tutması bu sonucu doğurmuştur. Türkiye uluslararası baskıları dikkate alarak sınır kapılarını açarsa Azerbaycan ile ilişkilerinin bozulacağını, Azerbaycan'ın Rusya ile yakınlaşmasına neden olacağını düşünmektedir. Türkiye'nin bu anlamda sınırları açması elde edeceği kazançtan çok kayıp anlamına gelecektir. Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden böyle bir adım atılması Ermenistan'ı aykırı politikaları konusunda daha fazla cesaretlendirecektir. Türkiye- Ermenistan ilişkilerinin temel noktası Azerbaycan ile yakından bağlantılı durumdadır ve Azerbaycan sınır komşusu olan Azerbaycan ile her anlamda yakın ilişkiler içerisindedir. Ermenistan'ın denize kıyısı olmayan bir ülke olarak Türkiye ile ilişkilerde elde edebileceği büyük kazanımları olacaktır. Ancak Ermenistan'ın yanlış politikaları yüzünden diplomatik ilişki kurulmasına engel olunmuş ve sınır kapıları açılmamıştır. Ermenistan'ın, Türkiye ile diplomatik ilişkiler kurmayı ve sınırların açılmasını istediğinde bu politikalarını terk etmesi ve normal komşuluk ilişkilerine dönmesi gerekmektedir.

Ermenistan ile sınır komşusu olan Kars ve Iğdır illerinde ticaret ile meşgul olan esnaflarla yapılan bir saha araştırmasından elde edilen temel verilere göre, sınır kapılarının açılmasını isteyenlerin temel düşünceleri:

- Ticaretle diğer ilişkiler ayrı tutulmalıdır.
- Bizim satmadığımız malları İran ve Gürcistan gibi ülkeler bizden alıp satarak kâr elde etmektedirler.
- Bu kapı açılırsa Türkiye büyük kazanç elde edecektir. şeklinde ifade edilmiştir.

Görüldüğü gibi Ermenistan kapısının açılmasını isteyenlerin temel gerekçelerinin ekonomik olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, uzun dönemli bir perspektifle bakıldığında ve tarihi olaylar da dikkate alındığında, konunun ekonomik gerekçelerinin dışında da sebepleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda, Ermenistan sınır kapısının açılmasını istemeyenlerin temel gerekçeleri yol gösterici niteliktedir. Ermenistan sınır kapısının açılmasını istemeyenler ise temelde şu düşünceleri ön plana çıkarmaktadırlar:

- Türkiye'nin Ermenistan sınır kapısını açarsa, Azerbaycan'ı kaybeder.
- Ermenilerin Türkiye'ye ve Azerbaycan'a karşı yürüttükleri yanlış politikalar devam etmektedir.
- Türkiye için Ermenistan pazarı dikkate alınacak büyüklükte bir pazar değildir.

Görüldüğü gibi, ortaya çıkan sonuçlara göre, Ermenistan sınır kapısının açılmasını istemeyenlerin gerekçeleri, Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı uyguladığı yanlış politikalar ve Türkiye'nin de bunlardan vazgeçmesi gerektiğini sürekli bu ülkeye iletmişti, Azerbaycan toprağını işgal etme, Türkiye'den toprak talep etme gibi konularla ilgilidir. Yine, sınırın açılmasını istemeyenlerin önemli vurgularından birisi, Ermenistan'ın ekonomik önemsizliğidir. Diğer bir anlatımla, bu gruptaki cevaplayıcılar açısından, ekonomik gerekçeler dışındaki sebepler ön plana çıkmaktadır denilebilir. Türkiye'de özellikle Kars ve Iğdır gibi sınır illerinde Türkiye'nin Azerbaycan'dan bağımsız olarak sınır kapılarını açmasını ve Ermenistan ile ilişki kurulmasını isteyenlerin temel gerekçeleri ekonomiktir ve Türkiye'nin ve bölgenin kazançlı çıkacağını savunmaktadırlar (Karabulut, 2014, s.7-8-10).

Türkiye'nin sınır kapılarını açtığı ve açmadığı gibi durumlar göz önünde bulundurulduğunda açmamasının daha kazançlı olduğu görülmektedir. Sınır kapıları Azerbaycan ile olan siyasi, kültürel, tarihi ve ekonomik bağlardan dolayı kapatılmıştır ve Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden kapıları açmanın hem kendisine hem de Azerbaycan'a zarar vereceği düşünülmektedir. Çünkü Ermenistan Türkiye'ye ve Azerbaycan'a yönelik politikalarından vazgeçmemiştir. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ve siyasi işbirliğinin ilerlemesi hem bölgeye hem de kendilerine kazanç sağlamaktadır. Ermenistan ile sorunun çözümüne de katkı sağlayacağı beklenmektedir çünkü Türkiye, coğrafi konumu nedeniyle Ermenistan için çok önemli görülmektedir. Bu sebeplerle Türkiye mevcut koşullarda sınır kapılarını açmamalıdır. Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik iddia ve taleplerinden vazgeçmesi, Azerbaycan topraklarını terk etmesi şart konularak sınır kapılarının açılacağı vurgulanmalıdır. Türkiye'nin genel politikasının Karabağ sorunu çözülmeden sınırların açılmayacağı şeklinde olduğu kabul edilmelidir. Türkiye ile Ermenistan sınır kapılarının kapalı olması sadece ekonomik olarak değerlendirilmemesi gerekmektedir. Sınır kapılarının kapanma

nedenlerinin siyasi, ekonomik, tarihi yönleri bulunmaktadır ve Azerbaycan ile üst düzey ekonomik ilişkilerin de etkisi büyüktür. Bu nedenle sınır kapıları sorununu sadece ekonomik odaklı düşünmemek gerekmektedir. Türkiye, Ermenistan ile ilişkilerinde atacağı adımlarda hem kendi menfaatlerini düşünmeli hem de Azerbaycan'ın aleyhine gelişecek tutumlardan uzak bir politika izlemelidir. Türkiye'nin Azerbaycan ile uzun vadeli bir geleceği görünmektedir ve buna zarar vermekten kaçınılmalıdır. Aynı zamanda sınırların mevcut durumda açılması, Ermenistan'ın saldırgan tutumlarına rağmen amaçlarına ulaştığının bir göstergesi olacak ve genel anlamda bu tutumlarına devam etmesini sağlayacaktır. Bu durum Türkiye'nin Ermenistan üzerindeki baskı aracını kaybetmesine de neden olacaktır.

3.2.3 İlişkilerin Geliştirilmesine Yönelik Girişimler ve Protokoller

Türkiye 1990'lı yıllarda Ermenistan ile aralarındaki sorunlara rağmen yeni bir başlangıç yapmak, ilişkileri geliştirmek ve Dağlık Karabağ sorununun çözümüne katkı sağlamak amacıyla iyimser bir tavırla yaklaşmıştır. Böyle bir politika izleyerek Kafkasya bölgesinde istikrarı sağlamayı ve bölgede söz sahibi olmayı amaçlamıştır. Türkiye, 1991 yılından beri Ermenistan'a yönelik iyi niyet göstergesi sayılabilecek adımlarda bulunmuştur ancak Ermenistan Türkiye'nin olumlu girişimlerine genellikle karşılık vermemiştir ve saldırgan tutumuna devam etmiştir. Ermenistan aynı zamanda Azerbaycan topraklarında uluslararası hukuk kurallarını da ihlal ederek işgaller gerçekleştirmiş ve Türkiye'den de toprak taleplerinde bulunarak yayılmacı bir politika izlemiştir. İki ülke arasında ilişkilerin normalleştirilmesi çabalarında olumsuz tavır sergileyerek protokolleri onaylamamıştır.

Türkiye, Ermenistan'ın saldırgan tavırlarına rağmen Eylül 1991'de incelemelerde bulunmak amacıyla Kafkasya ve Orta Asya ülkelerine heyet gönderirken, Ermenistan'ı da ihmal etmemiştir. Daha sonra Türkiye, Karadeniz'e kıyısı olmamasına rağmen Ermenistan'ı Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne kurucu üye olarak davet etmiştir. Ermenistan, Azerbaycan topraklarında işgal girişimine başlamış ve buna rağmen Ermenistan'a 100 bin ton buğday yardımında bulunulmuştur. Türkiye 1995 yılında ilişkileri yumuşatmak amacıyla İstanbul- Erivan uçak seferlerine imkan vermiş ve H- 50 hava koridorunu ulaşımına açmıştır. Vize şartlarını kolaylaştırarak uçakların belirli günlerde sefer yapmasına izin verilmiştir. Ermenistan'a karşı iyi niyet göstergesi olarak Türkiye'de bazı bölgelerde bulunan Ermeni kültür ve sanat eserleri restore

edilmeye başlanmıştır. Ancak Ermenistan bu adıma karşılık vermemiş ve soykırım propagandasına devam ederek Türkiye'yi uluslararası alanda zor duruma düşürme çabalarını sürdürmüştür. Ermenistan'ın devam eden soykırım iddiaları, Türkiye'ye karşı toprak talepleri ve Azerbaycan topraklarındaki işgalden geri çekilmemesi ilişkilerin gelişmesini engelleyen başlıca nedenler olarak görülmektedir. Türkiye bu nedenlere dayanarak o ülke ile sınırlarını kapatmış ve geçen süre zarfında Ermenistan, Azerbaycan ve Türkiye'ye karşı tutumunu değiştirmemiştir.

Koçaryan'ın başkanlığı ile birlikte Ermenistan, Türkiye politikasının temeline tamamen soykırımı oturtmuştur. Daha sonra Türkiye'nin ilişkilerde Dağlık Karabağ konusuna öncelik vermesi üzerine soykırımın Türkiye tarafından kabulü için diasporadaki Ermenileri harekete geçirmiş ve İsveç'ten Hollanda'ya, ABD'den Avustralya'ya kadar çeşitli devletlerde girişimlerde bulunmuştur. Koçaryan, Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili olarak da uzlaşmaktan uzak bir görüntü sergilemiştir. Koçaryan, Karabağ'daki askeri başarıda pay sahibidir ve Karabağ konusunda bağımsızlıktan başka bir statünün kabul edilmeyeceği görüşündedir (Örtlek, 2014, s.8).

İki ülke arasındaki ilişkiler, 2000'li yıllara gelindiğinde her iki ülkedeki milliyetçi çevrelerin, kamuoyu baskılarının ve üçüncü tarafların müdahalesi sonucunda çıkmaza girmiştir. Türkiye'nin ilişkileri Dağlık Karabağ sorununun çözümüne bağlaması ve Ermenistan'ın soykırımın kabul edilmesi ısrarları nedeniyle ilişkilerde bir gelişme sağlanamamıştır. Bu durum her iki ülke için de olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Azerbaycan ve Türkiye tarafından ambargo uygulanan Ermenistan ekonomik açıdan kötüye gitmiş ve bölgedeki enerji politikalarının dışında bırakılarak yalnızlaşmıştır.

2002 yılında iki ülkenin Dışişleri Bakanları oldukça fazla sayıda görüşmüş, uluslararası toplantılar sayesinde birbirlerine karşı isteklerini dile getirmiştir. Türkiye, bu görüşmelerde Dağlık Karabağ sorununa öncelik vermiş, Ermenistan ise diplomatik ilişkilerin önkoşulsuz olarak kurulmasını ve sınırlar konusuna öncelik verilmesini talep etmiştir. Yapılan görüşmelerden herhangi bir sonuç alınamamış ama Ermenistan görüşmelerin devam etmesinden yana olduğunu dile getirmiştir.

Ekonomi alanında yapılan analizlere göre, Ermenistan'a uygulanan ambargonun kaldırılmasının Türkiye ekonomisine büyük katkı sağlayacağı ve sınırların

açılmasıyla Rusya ile ekonomik işbirliğine gidilebileceği ve bununla birlikte Kafkasya bölgesinde dayanışmanın artacağı sonuçları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Ermenistan'a uygulanan ambargo kademeli olarak gevşetilmiştir. İki ülke arasındaki sınırlar halen kapalı olsa da, Türkiye'ye giren Ermenilere uygulanan kısıtlamalar 2002 yılı Ocak ayında kaldırılmıştır. Böylelikle, pek çok Ermeni vatandaşı Gürcistan üzerinden Türkiye'ye giriş yapmaktadır. Türk yönetimi ülkeye yasadışı yollardan giren Ermeni iş gücüne belli bir yaşam standardı getirebilmek için özel bir politika geliştirmiştir (Hollander, 2014, s.6). 2004 yılına gelindiğinde Türkiye, Ermenistan ile diplomatik ilişkiler kurulabilmesi için Dağlık Karabağ sorununun çözülmesini, soykırım iddialarından ve toprak taleplerinden vazgeçilmesini temel şartlar olarak ileri sürmüştür. Ermenistan bu durumdan memnun olmayarak ilişkilerde gelişmenin sağlanamayacağını açıklamıştır.

2005 yılının 1915 olaylarının doksanuncu yılı olması dolayısıyla, ABD ve Avrupa'da yaşayan bazı Ermeni grupları, Osmanlı döneminde Türklerin Ermenileri soykırımı uğrattığını Türkiye'nin bunu kabul etmesi yönündeki kampanyalarını hızlandırdıkları bir yıl olmuştur. Sözde Ermeni soykırımının 90. Yılı münasebetiyle Erivan'da 20-22 Nisan 2005 tarihleri arasında 'En Büyük Suç, En Büyük Meydan Okuma; Soykırım ve İnsan Hakları' başlığını taşıyan bir konferans yapılmıştır. Bu gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda Ermenistan ve Türkiye arasında tarihten gelen kimi sorunlar nedeniyle barış sağlanamamıştır (Çetinkaya, 2016, s.17-18). Türkiye, gelişen süreç içerisinde bölgesel işbirliğine ve istikrarına katkı sağlayacağına inandığı için Ermenistan ile ilişkilerin geliştirilmesini amaçlamış ve güven artırıcı adımlar atmaya başlamıştır.

Bu kapsamda Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından 13 Nisan 2005 tarihinde bir bildiri yayımlanmış ve 'TBMM'nin, gerek Türkiye'nin gerek Ermenistan'ın çıkarlarının, asırlar boyunca aynı topraklar üzerinde birbirlerine karşı hoşgörü ve barış içinde yaşamış olan Türk ve Ermeni uluslarını barıştırmak, onları savaş yıllarından kaynaklanan derin önyargılara tutsak olmaktan kurtarmak ve hoşgörü, dostluk ve işbirliğine dayalı bir ortak geleceği paylaşımlarına imkân verecek bir ortamı yaratmak olduğuna...' inandığı belirtilmiştir. TBMM'de temsil edilen iktidar ve muhalefet partileri tarafından hazırlanan söz konusu bildiride yer alan, tarihi gerçeklerin bilimsel araştırmalarla gün ışığına çıkarılması için "ortak bir komisyon" kurulması önerisi ise Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafından 15 Nisan 2005 tarihinde

Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan'a gönderilen bir mektupla resmen iletilmiştir. Türkiye cevapsız kalan girişimin sonrasında da Ermeni sorununa yönelik olarak başta Viyana Ermeni- Türk Platformu (VAT), Türk- Ermeni Barışma Komisyonu (TARC) girişimleriyle birçok kez diyalog başlatmıştır. Ancak maalesef bu girişimler çoğunlukla Ermenistan tarafının uzlaşmaz tutumları nedeniyle başarısız olmuştur (Özdal, 2009, s.69-70).

2006'da gerçekleşen Bakü- Tiflis- Ceyhan projesinin ardından bu projeye paralel gerçekleştirilecek olan Güney Kafkasya Doğalgaz Projesi ve Bakü- Tiflis- Kars demiryolu projelerinde de Ermenistan yer alamamıştır. Bu nedenle Ermenistan bölgede yaşadığı sıkışıklıktan kurtulmak için çıkış yolu aramaktadır. Bu açıdan bakıldığında Ermenistan'ın tek çıkış kapısı Türkiye olarak görülmektedir (İbadov, 2007, s.142). Ermenistan, Bakü- Tiflis- Erzurum doğalgaz boru hattı, Bakü- Tiflis- Ceyhan petrol boru hattı ve Bakü- Tiflis- Kars demiryolu hatta projelerinin dışında kaldığı ve ekonomik sıkıntılar yaşadığı için Türkiye ve Güney Kafkasya bölgesindeki ülkelerle ekonomik ilişki kurma ihtiyacı hissetmektedir. Bu nedenle Türkiye- Ermenistan sınırının açılması ekonomisine büyük katkı sağlayacaktır. Ermenistan aynı zamanda Rusya'nın etkisinden biraz uzaklaşarak jeopolitik ilişkilerde daha güçlü bir aktör haline gelecektir.

Ahtamar Kilisesi'nin restorasyonu ve Nisan 2007'de açılışı, Türkiye ile Ermenistan arasında iyi niyet göstergesi olarak algılanmıştır. Ermenistan'ın Kültür Bakan Yardımcısı, resmi yetkililer ve tarihçilerden oluşan bir heyet ile kilisenin açılışına katılmış ve bu katılım iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesi yolunda bir adım olmuştur. Bu jesti Türkiye'de gazeteci Hrant Dink'in suikastinin aydınlanması için yapılan 'Adalet ve Özgürlük' gösterileri takip etmiştir. Yüz bini aşkın kişi sokaklara dökülerek 'Hepimiz Hrant'ız, Hepimiz Ermeniyiz' sözleri ile protesto yürüyüşü yapmıştır. Bu cesur slogan binlerce Türkiye vatandaşının genelde Türkleri sırtlarından bıçaklayan düşmanlar olarak gösterilen Ermenilere empati ile yaklaşma arzusunu ortaya koymuştur. Her ne kadar Türkiye'deki milliyetçi çevreler 'Hepimiz Ermeniyiz' sözlerinin slogan olarak kullanılmasından rahatsızlıklarını dile getirmiş olsalar da Hrant Dink'in katledilmesine verilen bu tepki gerek Ermenistan gerekse diaspora Ermenileri tarafından olumlu bir jest olarak algılanmıştır (Görgülü, Gündoğar, İskandaryan, & Minasyan, 2010, s. 7).

Türkiye'nin son zamanlarda ortaya çıkan diplomatik aktivizmi oldukça tartışılan bir konudur. 'Aktif dış politika yapımı' veya 'komşularla sıfır problem' Türkiye'nin son zamanlarda izlemekte olduğu dış politikayı tanımlamakta kullanılan terimler haline gelmiştir. Ayrıca önemli bir enerji koridoru olma ve medeniyetler ittifakı gibi hedefler de Türkiye'nin dış politika jargonuna bu süreçte girmiştir. Ermenistan ile yaklaşma süreci bu yeni aktif politikanın önemli bir parçası ve komşular ile sıfır problem doktrininin test edilmesi için iyi bir örnektir. Başka bir deyişle, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde son zamanlarda görülen değişiklikler Türkiye'nin yeni dış politikası göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir (Görgülü, Iskandaryan & Minasyan, 2010, s.10).

Ermenistan'da Şubat 2008'de yeni bir devlet başkanı seçilmiş ve Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Başbakan Erdoğan, göreve başlayan Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan'ı tebrik eden ilk liderler arasında olmuştur. Ermenistan'da liderin değişmesi, iki ülke arasındaki normalleşme çabalarının yeni bir döneme girmesi için fırsat yaratmıştır. Türkiye ile Ermenistan'ın geçmişten gelen güvensizlik yüzünden ilişkilere sıfırdan başlama ihtiyacı doğmuştur. İki ülke arasındaki sınırın kapalı olması ve diplomatik ilişkilerin kurulamaması ilişkilerin istenilen düzeye gelmesini geciktirecek de olsa, Ermenistan'ın başına gelen yeni lider Sarkisyan ile yeni bir sayfa açma imkanı sağlanmıştır.

Türkiye, Rusya- Gürcistan savaşı bağlamında Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu kapsamında çok taraflı bir girişim başlatmış ve ABD'nin yoğun isteği üzerine Ermenistan'ı da bu projeye katılmaya davet etmiştir. Azerbaycan- Gürcistan- Türkiye eksenine Ermenistan'ın da dahil edilmesi, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorununun çözümüne katkı sağlaması ve Rusya'nın Kafkasya bölgesindeki etkisinin azaltılması ve bölgede jeopolitik ve ekonomik istikrar sağlanması amacını taşımaktadır.

Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan, Abdullah Gül'ü 6 Eylül 2008 tarihinde Türkiye- Ermenistan arasında oynanacak FIFA Dünya Kupası eleme maçını izlemeye davet etmiştir. Bu daveti kabul ederek Ermenistan'a ziyaret gerçekleştiren ilk Türk Cumhurbaşkanı Abdullah Gül olmuştur. Türkiye'nin, Ermenistan ile iyi ilişkiler kurmaktan yana olması yıllardır gizli yürütülen diyalog çalışmalarına 2008'den itibaren farklı bir boyut kazandırmıştır ve Türkiye- Ermenistan ilişkilerinde hızlı gelişmeler

yaşandığı görülmüştür. 2008 Eylül ayında Abdullah Gül'ün 'futbol diplomasisi' adı altında Erivan'a ziyareti en önemli gelişmelerden biri olmuştur. Başbakan Erdoğan 28 Ağustos'ta İlham Aliyev'i arayarak gelişmeler hakkında bilgi vermiş ve sonrasında Müsteşar Feridun Sinirlioğu ile Büyükelçi Ünal Çeviköz'ü Bakü'ye göndermiş ve ayrıntılı bilgilendirilmesini sağlamıştır.

Bu ziyaret 2009'da iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi için hazırlanan yol haritasının resmîyet kazanması ve ilişkilerin iyileştirilmesi yönündeki umutları arttırmıştır. Ancak bu gelişme Ermenistan ve Türkiye'de tepkilere neden olmuş, Ermeni Devrimci Federasyonu bu duruma karşı çıkmış, Türkiye'de ise Azerbaycan odaklı baskılar meydana gelmiştir. Bunun üzerine Erdoğan, siyasi çevre ve halktan gelen tepkileri dikkate alarak Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden Ermenistan ile sınırların açılmasının mümkün olmadığını net bir şekilde açıklamıştır.

Türkiye'nin izlediği Karabağ politikası Ermenistan ile ilişkilerinin temel noktasını oluşturmaktadır. Son dönemlerde iki ülke arasında gerçekleştirilen müzakerelerin ana konusu Dağlık Karabağ sorunu ve sınır meselesi olmuştur. Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasının Türkiye ve Kafkasya bölgesine fayda sağlayacağı, sorunun çözümüne katkı sağlayacağı ve Ermenistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığının azalacağı ileri sürülmektedir. Bu nedenler göz önüne alınarak Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesi amacıyla adımlar atılmaya başlanmıştır. İki ülke arasında görüşmeler yapılmış, protokoller imzalanmış ve liderler düzeyinde görüşmeler gerçekleşmiştir. Mayıs 2009'da Prag'da görüşen Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile Sarkisyan ilişkilerin normalleşmesine vurgu yapmıştır. Ermenistan tarafı, Dağlık Karabağ sorununun Türkiye ile ilişkilerden ayrı tutulması gerektiğini ifade etmiştir.

10 Ekim 2009'da beklenen olay gerçekleşmiş ve Türkiye ile Ermenistan arasındaki daha önce paraf edilmiş olan büyük bir törenle İsviçre'de protokoller imzalanmıştır (Aslanlı, 2012, s.184). Protokoller zorlu diplomatik sürecin habercisi olacak şekilde tarafların birbirlerinin törendeki konuşma metinlerine itirazlarıyla gecikmeli de olsa imzalanmıştır (Özbay, 2011, s.5). Bu protokollerin ülkelerin parlamentolarına getirilip onaylandıktan sonra yürürlüğe gireceği konusunda anlaşılmıştır. Ermenistan, protokollerin önce anayasaya uygun olup olmadıklarına bakılmasını ve Anayasa Mahkemesine gönderilmesini istemiştir.

Türkiye ile Ermenistan ilişkileri diyalogu arttırma çabalarına rağmen günümüzde hala istenilen düzeye ulaşamamıştır. İki ülke arasında 10 Ekim 2009'da diplomatik ilişki kurulmasını öngören bir protokol imzalanmıştır. Bu konuda adımlar atılmaya çalışılırken, Ermenistan'ın sınırlar meselesi, Dağlık Karabağ sorunu ve sözde Ermeni soykırımının tanınması konularında fikir ayrılıklarından dolayı ve Türkiye'nin de, Ermenistan'ın ülkesine yönelik toprak taleplerinden, Azerbaycan toprakları üzerindeki işgallerden ve sözde Ermeni soykırımının uluslararası alanda tanınması isteklerinden vazgeçmeden diplomatik ilişkiler kurulamayacağını düşünmesi ilişkilerin ilerlemesini zorlaştırmaktadır. Tüm bunlara rağmen iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesi için politikalar yeniden şekillenmektedir. Türkiye ve uluslararası sistem açısından Dağlık Karabağ'daki istikrar, enerji kaynaklarının güvenliği ve ekonomik refah bölge için öncelikli konular arasında görülmektedir.

Ermenistan tarafından yapılan açıklamalarda Türkiye'nin Yukarı Karabağ sorununun çözümünü protokollerde yer almamasına rağmen ön koşul olarak gösterdiği belirtilmiştir. İlişkilerin normalleştirilmesi sürecinin Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan tarafından önkoşulsuz olarak başlatıldığını, aynı şekilde protokollerin de önkoşulsuz olarak Ekim 2009'da Zürih'te imzalandığını belirten Ermenistan Dışişleri Bakanı Nalbandyan, söz konusu protokollerin onaylanması gerektiğini ancak, Türkiye'nin Azerbaycan'dan izin alma ihtiyacı duyduğunu ileri sürmüştür (Gökçe, 2011, s.1120-1121). İmzalanan ilk protokolde iki ülke arasındaki mevcut olan sınırın uluslararası hukuk antlaşmalarına uygun olarak tanınması ve iyi komşuluk ilişkilerine aykırı herhangi bir politika izlenmeyeceğine dair taahhütler yer almıştır. İlişkilerin geliştirilmesine yönelik olan ikinci protokolde ise bölgesel ve uluslararası sorunların uluslararası hukuk normlarına göre çözülmesi konusundaki taahhütler tekrarlanmıştır. Aynı zamanda iki ülkenin halkları arasında karşılıklı güvenin sağlanması amacıyla, mevcut sorunları tartışmaya ve tavsiyelerde bulunmaya yönelik, tarihsel kaynakların ve arşivlerin incelenmesi için bir diyalogun başlatılması kabul edilmiştir.

Diplomatik İlişkilerin Kurulması Hakkında Protokol'de, Türkiye ve Ermenistan, ikili ve uluslararası ilişkilerinde, eşitlik, egemenlik, diğer ülkelerin işlerine müdahale etmeme, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygılı olacakları ve bu ilkelere saygı gösterilmesini sağlayacakları yönündeki taahhütlerini teyit ettikleri açıklanmıştır. Bu kapsamda bakıldığında Ermenistan'ın, Türkiye ve Azerbaycan ile olan mevcut sınırlarını tanıdığı ve Azerbaycan'ın toprak

bütünlüğünü kabul etmiş sayılmaktadır. Protokolde, ‘mevcut sınırların tanındığı’ ifadesinin yer alması Türkiye için olumlu bir kazanım olarak görülmektedir. Protokolün 6. Paragrafında yer alan taraf devletlerin ortak sınırının açılması konusundaki karar ise Ermenistan için olum bir kazanımdır.

Ermenistan ile imzalanan protokoller ve yapılan görüşmelerin Türkiye’de ve Azerbaycan’da tepkiyle karşılanması üzerine hükümet tarafından Dağlık Karabağ sorunu çözülmediği sürece sınırların açılmayacağı açıklaması yapılmıştır. Dışişleri Bakanı Davutoğlu ise protokolün imzalanmasından bir gün sonra yaptığı bir açıklamada Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanlarının beş-altı ay içinde beş kere buluştuklarını ve buluşmalarda Türkiye’nin 2007 yılından itibaren bölgede yaptığı hamlelerin etkili olduğunu belirterek, Türkiye’nin Azerbaycan’ı kaderine terk etmesi gibi bir durumun söz konusu olmadığını söylemiştir. Ermenistan cephesinde ise önce 12 Ocak 2010 tarihindeki Anayasa Mahkemesi kararı ile daha sonra da Cumhurbaşkanı Sarkisyan’ın yaptığı açıklamalar ile iki ülke arasında imzalanan protokolün yürürlüğe girmeyeceği anlaşılmıştır (Gökçe, 2014, s.9).

Ermenistan Anayasa Mahkemesi 12 Ocak 2010 tarihinde protokoller hakkındaki kararını açıklamış ve kararda protokollerin anayasaya uygun olduğunu ancak gerekçeli kararda bazı maddelerin 1990 tarihli Bağımsızlık Bildirgesi ile çelişmeyeceği ifade edilmiştir. Bu kararla birlikte Ermenistan, Türkiye’nin sınırların açılması için öne sürdüğü Dağlık Karabağ şartını kabul etmediğini ve soykırım konusunun tartışılmaz bir şekilde önemli olduğunu açıklamıştır. Bu açıklama, protokollerde yer alan Ortak Tarih Komisyonu’nun kurulmayacağını ilanı anlamına gelmiştir. Türkiye ise söz konusu kararın protokollere aykırı ön koşullar taşıdığı gerekçesiyle tepki göstermiştir.

Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik görüşmeler ile başlayan, futbol diplomasisi ile hız kazanmış olan, yol haritası çizilerek devam edilen ve protokollerde üst düzeye çıkarılan ilişkiler, Ermenistan’ın Anayasa Mahkemesi tarafından verilen kararından sonra tıkanmıştır. Söz konusu protokoller iki ülkenin parlamentolarında askıya alınmış bir şekilde süresiz olarak beklemektedir.

12 Aralık 2013 tarihinde Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Erivan’ı ziyaret etmiştir. Davutoğlu’nun Ermenistan ziyaretinin özel dayanakları:

1.Genel olarak ‘Türkiye- Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi’ girişimleri,

2.Özel olarak 2015 öncesi sözde soykırım kampanyasının muhtemel zararlarını minimize etme amacı çerçevesinde atılan adımları,

3.Karabağ sorununun çözümüne ilişkin adımların yeniden ivme kazanması, şeklinde olmuştur.

Türkiye’nin Azerbaycan- Ermenistan ilişkilerine, Kafkasya’ya bakışında üç ayak vardır:

1: Türkiye’yle Ermenistan’ın iki komşu ülke olarak birbirine saygı içinde yan yana yaşaması,

2: Azerbaycan’la Ermenistan’ın aralarındaki meselelerin çözülmesi ve Azerbaycan’ın işgal altındaki topraklarının kurtarılması,

3: Türklerle Ermenilerin dünyanın neresinde olursa olsun, dokuz asır bir arada yaşamış iki halk olarak, on beş, yirmi yılda süren problemlere değil, o dokuz asırlık ortak hafızayı canlandırarak dost iki halk olarak yaşaması.

Bu konuşmayla Davutoğlu Azerbaycan topraklarının Ermenistan işgali altından kurtarılmasının temel öncelikleri arasında kaldığını bir kez daha vurgulamıştır (Aslanlı, 2015, s.230).

16 Şubat 2015 tarihi itibarıyla Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan tarafından Ermenistan Meclis Başkanı Galust Sahakyan’a yollanan mektupta Ankara ve Erivan arasında altı sene önce imzalanan protokoller hatırlatılarak bu zaman içerisinde Erivan’ın protokollerin fiiliyata geçirilmesine dönük olarak istikrarlı bir pozisyon ortaya koyduğu ifade edilmiştir. Sarkisyan, Türk yetkililerin niyet eksikliğinin protokollerin içeriğine zarar verdiğini ve daimi olarak yeni ön şartların ortaya konulduğunu böylelikle de kendisi tarafından Eylül 2014 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda yapılan çağrının yanıtı bırakıldığına işaret etmiştir. Ermenistan Cumhurbaşkanı bu nedenlerden ötürü Ermenistan ve Türkiye Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulması Protokolü ve Ermenistan ve Türkiye Arasındaki İlişkilerin Geliştirilmesi Protokollerinin parlamentodan geri çekildiğinin altını çizmiştir (Caşın & Kısacık, 2017, s.139).

3.3 TÜRKİYE- AZERBAYCAN- ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

Türkiye, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra yeni fırsatlar ve tehditler ile karşılaşmış ve bu noktada Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanması yeni sorunların da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ermenistan bağımsızlığını elde ettikten sonra dış politikasını dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmış diaspora güçleri ve milli ideolojileri olan 'Hai- Taht' doktrini ile hareket etme üzerine kurmuştur. Azerbaycan ve Türkiye'ye yönelik toprak talepleri bu doktrinin temel parçası olarak görülmüştür. Ermenistan bu doktrine göre tarihi Ermeni topraklarını geri almayı, dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış olan Ermenilerin bu topraklara geri dönmelerini ve tarih boyunca emperyalist güçler tarafından işgal edilmiş olan Ermeni topraklarını geri istemeyi amaçlamıştır.

Ermenistan'ın 1991'de kabul ettiği Bağımsızlık Bildirgesi, Dağlık Karabağ nedeniyle Azerbaycan ile soykırım iddiaları ve toprak talepleri nedeniyle de Türkiye ile ciddi anlaşmazlıklar ortaya çıkarmıştır. Çünkü bu Bildirge'de Ermenistan ile Dağlık Karabağ'ın birleştirilmesine ve soykırım iddialarını uluslararası boyutta tanınmasını sağlanmasına yönelik atıflar yapılmıştır. Aynı zamanda Ermenistan iki ülke sınırını belirleyen Kars Antlaşması'nı tanıdığını ilan etmemiş ancak tanımadığını da açıklamamıştır. Bu durum dolaylı da olsa Türkiye'nin toprak bütünlüğünün tanınmadığını göstermiştir.

Türkiye- Azerbaycan ve Ermenistan ilişkilerinin temel noktası Dağlık Karabağ sorunu olmuş ve Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik işgal politikası, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde yakınlık sağlasa da gerginliğe de neden olmuştur. Türkiye, sorunun ortaya çıktığı 1998 yılından SSCB'nin dağılmasına kadar sorunu, Sovyetlerin iç meselesi olarak değerlendirmiştir. Ermenistan'ın gerçekleştirdiği Hocalı katliamına kadar iki tarafa aynı mesafede olduğunu tekrarlamış ve Ermenistan'ın bağımsızlığını ön koşulsuz olarak tanımıştır. Bağımsızlıktan sonra zor günler geçiren Ermenistan'a insani yardımda bulunmuş ve yabancı ülkelerden gönderilen yardımların da toprakları üzerinden ulaştırılmasına izin vermiştir.

Ancak Ermenistan'ın Şubat 1992'de Hocalı'ya saldırması, 1993'ten itibaren Dağlık Karabağ dışında kalan Azerbaycan topraklarını işgal etmeye başlaması ve bu işgallerin Nahçıvan'a doğru ilerlemesi üzerine politikasını değiştirmiş ve Azerbaycan tarafında bir tutum sergilemeye başlamıştır. Türkiye ile Ermenistan sınırında askeri

tatbikatlar düzenlenmiş, Nisan 1993'te Kelbecer'in işgali ile ilişkilerde aşamalı olarak kısıtlamaya gidilmiştir. Sonrasında iki ülke arasındaki sınır kapıları ve hava koridoru kapatılmıştır.

Türkiye ile Ermenistan arasındaki en büyük sorunlardan birisi, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesi ve bir milyondan fazla Azeri'nin yurtlarından göç etmek zorunda bırakılması olmuştur. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesi, Güney Kafkasya'da barış, istikrar, bölgesel işbirliği ve ekonomik gelişmenin sağlanması önünde önemli bir engel olarak görülmüştür.

Türkiye'nin, Azerbaycan'ı siyasi ve kültürel müttefik olarak görmesi, Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırgan tutumu karşısında ilişkilerini önemli ölçüde etkilemesine neden olmuştur. Rusya'nın Ermenistan'a askeri destek sağlaması ve Türkiye'nin soruna tam müdahalesi durumunda bir Müslüman- Hristiyan çatışmasına yol açabileceği ihtimali, askeri müdahale konusunda isteksiz davranılmasına yol açmıştır. Ancak Ermenistan'ın Fuzuli ve Cebrayil bölgelerine yönelik saldırı düzenlemesi Türkiye'nin askeri olarak dahil olmasını gerektirmiş ve Türkiye, Ermeni sınırına asker konuşlandırmıştır. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarından geri çekilmesi istense de Rusya'nın askeri desteği sayesinde Türkiye'nin hareketına karşı koyulmuş ve askeri müdahalede bulunması engellenmiştir. 1993 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 822 nolu kararında Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın bir parçası olarak resmen tanındığının ve Ermenistan'ın Kelbecer bölgesinden çekilmesi gerektiğinin belirtilmesi üzerine Türkiye, Azerbaycan'ın Ermenistan'a uyguladığı ekonomik ambargoyu desteklemiş ve Ermenistan ile sınırlarını kapatmıştır. Türkiye'nin 1993'ten sonra Dağlık Karabağ sorununa müdahalesi ve Ermenistan ile sınırlarını kapatması, Azerbaycan'ın yararına olmuştur. Türkiye bu konuda uluslararası düzeyde ciddi baskılar yapılmış olmasına rağmen, Azerbaycan'ın çıkarlarını dikkate alarak sınırları açmamıştır.

Cornell'e göre Türkiye'yi kısıtlayan en önemli unsur Batıyla olan ittifaktır. Transatlantik ittifak tarafından onaylanmadan Türkiye'nin tek taraflı olarak girişeceği bir askeri müdahale, Türkiye'yi Batılı müttefikleri karşısında zor bir duruma sokacaktır. Bunu göz önüne alan dönemin siyasi liderleri tek taraflı bir müdahaleden kaçındılar. Cornell tarafından dile getirilen üçüncü unsur ise Türkiye'nin Rusya ile ilişkisinin niteliğidir. Zaman zaman yaşanan bazı gerilimlere rağmen, Türkiye ticaret ve enerji

açısından Rusya'ya gitgide artan bir bağımlılık içerisinde. Ayrıca Rusya- Türkiye ilişkilerinin son yıllarda gözle görülür biçimde iyileştiğini de belirtmek gerekir. 1990'larda iki taraf da birbirlerini muhtemel rakipler olarak görmüşlerdir ve Rusya'nın Türkiye'nin eski Sovyet topraklarındaki açılımlarıyla ilgili şüpheleri vardır. İlişkiler iyileştikçe iki taraf da birbirlerini rakipten ziyade ortak olarak görmeye başlamışlardır, bu Türkiye'ye Güney Kafkasya'da daha geniş bir hareket alanı sağlamıştır (Görgülü, 2015, s.5).

Türkiye'nin bu dönemdeki Ermenistan ve Azerbaycan politikasının belirlenmesinde ve savaşa Azerbaycan tarafında girmemesinde aşağıdaki faktörler etkili olmuştur:

- Türk dış politikasına Kurtuluş Savaşı'nda hakim olan ve maceracılıktan uzak, gerçekçi bir dış politika stratejisini öngören Kemalist yaklaşım etkili olmuştur,

- Türkiye'nin Batı ile ittifakı: Türkiye'nin Batı ile ittifakı özellikle NATO üyesi olması Azerbaycan tarafında müdahalesini engellemiştir. Batılı ülkelerin çatışmanın dışında kalmak istekleri, bazen ise zımnen ya da açıkça Ermenistan'ı desteklemeleri Türkiye'nin müdahalesini engellemiştir,

- Rusya ile ilişkiler: Türkiye'nin Rusya ile önemli ekonomik ilişkileri vardı, ayrıca Türkiye'nin müdahale edeceği yönündeki söylentilere Rusya'nın sert tepki vermesi Türkiye'yi bu tür politikadan uzaklaştırmıştır,

- 'Soykırım' iddiaları: Türkiye Azerbaycan'a herhangi aktif desteğinin Ermeni diasporası tarafından şişirilerek Batı'da Ermenilere yönelik yeni 'zulüm' olarak resmedileceğinden korkulmuştur,

- 1974 Kıbrıs örneği: 1974'te Kuzey Kıbrıs'a çıkartma yapıldığı zaman gösterilen uluslararası tepki de büyük etki etmiştir (Sofiyeva, 2013, s.205).

Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinin normalleşme sürecine engel olan en önemli faktör Türkiye ve Azerbaycan'ın yakın diplomatik ilişkiler içerisinde olmasıdır ki günümüzde Azerbaycan topraklarının %20'si işgal altında tutulmaktadır. Birleşmiş Milletler'in Ermenistan'a işgale son vermesi çağrısında bulunmasına rağmen Rusya, askeri ve diplomatik olarak Ermenistan'ı desteklemeye devam etmektedir. Türkiye'nin Azerbaycan ile tarihi, siyasi ve kültürel bağlarının yanı sıra enerji alanında ortak

işbirliği projeleri bulunmaktadır ve ilişkileri daha bağımlı hale getirmekte ve Azerbaycan'ın daha fazla dikkate alınması gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Bu durum Ermenistan'ın Türkiye ile diplomatik ilişkiler kurması önünde bir koşul olarak durmaktadır.

Türkiye, Azerbaycan'ı her konuda desteklemiş, sorunlarını uluslararası gündeme getirilebilmesi ve diğer ülkeler tarafından bağımsızlığının ve bütünlüğünün tanınması için büyük çaba göstermiştir. İki ülke arasındaki dostluk ve kardeşlik ilişkisi, stratejik ortaklık düzeyine ulaşmıştır. Azerbaycan'ın sahip olduğu doğal kaynakların dünya pazarına ulaştırılması Türkiye'nin de dahil olduğu projeler ile sağlanmaya başlamış ve bununla birlikte iki ülke arasında siyaset, ekonomi, eğitim, kültür ve turizm dahil olmak üzere her alanda ilişkiler geliştirilmiştir.

Hatta bu işbirliği Azerbaycan ordusunun yapılandırılması, NATO standartları düzeyine yükseltilmesi, Türk ordusuna uluslararası görevlerinde yardım, bölgesel problemlerde ortak tavır, uluslararası kurumlarda ortak çalışmalar, ekonomi ve ticaret alanlarındaki uluslararası projelerde fikir birliği seviyesine ulaşmış ve birçok başarılı sonuçlar da elde edilmiştir. Bu birliktelik Haydar Aliyev'in "Bir Millet İki Devlet" söylemiyle de bir bakıma tescillenmiştir (Yılmaz, 2010, s.85).

Türkiye ile Azerbaycan'ı Dağlık Karabağ sorunu dışında birleştiren diğer konu ise Ermeni diasporası olmuştur. Ermeni diasporası, uluslararası alanda Türkiye'ye karşı soykırım iddialarını ve Azerbaycan topraklarında bulunan Karabağ'ın işgalini kabul ettirebilmek amacıyla propaganda yapmaktadır. Türkiye ile Azerbaycan, 2007 yılında Bakü'de Ermeni diasporasına karşı mücadele amacıyla Türkiye-Azerbaycan Diasporalararası İşbirliği Kurultayı gerçekleştirmiştir. Türkiye ve Azerbaycan diasporası, ABD ve Avrupa'da Ermeni iddialarına karşı birlikte faaliyet göstermektedir

Dağlık Karabağ sorunu, Türkiye'nin bölgesel stratejisini etkilemekte ve Türkiye Azerbaycan'ı Kafkasya'daki en önemli müttefiki olarak görmektedir. Aynı zamanda Azerbaycan'daki istikrarın ve toprak bütünlüğünün Kafkasya bölgesindeki enerji projelerinin gerçekleştirilmesi için önemli olduğunu düşünmektedir. Türkiye'nin Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'ı desteklemesi, Ermenistan'ın Türkiye'nin arabuluculuk rolüne karşı çıkmasına neden olmuştur. Bu durum Türkiye'nin barış sürecindeki rolünü kısıtlamıştır.

Türkiye'nin Ermenistan ile ekonomik ilişkilere sıcak bakması, Azerbaycan tarafında siyasi çevre ve halk içinde tepkiye neden olmuştur. Azerbaycan'da yerleşmiş olan Türkiye, Ermenistan ile ilişki kurarsa kendisinin uyguladığı ambargoyu zayıflatmış olacağı düşüncesi, Türkiye'nin ilişkileri dondurmasıyla sonuçlanmıştır. Türkiye'nin Ermenistan ile ticari ilişkileri, Azerbaycan'daki işgaller ile birlikte son bulmuş ve Dağlık Karabağ sorunu, Türkiye- Ermenistan ilişkilerini belirleyen temel unsur haline gelmiştir. Türkiye bu sorunun çözümü noktasında Azerbaycan tarafında yer aldığını açıkça ortaya koymuş, Ermenistan'ın yanlış politikalarından dolayı çoğu kez uyarılmış ve bu politik gelişmeler ticari ilişkilere de doğrudan yansımıştır. Ermenistan'a uygulanan ambargo neticesinde ekonomik ilişkiler de resmi olarak dondurulmuştur.

Ermenistan'ın temel amacı, hiçbir taviz vermeden Türkiye ile diplomatik ilişkilere yeniden başlamak, sınırların açılmasını sağlamak ve Türkiye'nin Dağlık Karabağ sorununun çözümü girişimlerinde yer almasını engellemek olmuştur. Türkiye ile görüşmelerde Dağlık Karabağ konusu geçse de Türkiye'nin Azerbaycan'ı desteklemeden iki taraf arasında dengeli bir tutum izleyeceği beklentisine girilmiştir.

Türkiye ise Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden Ermenistan ile ilişkilerde olumlu gelişmeler sağlanamayacağını ve bu nedenle görüşmelerde Dağlık Karabağ sorununa öncelik verilmesi gerektiğini düşünmüştür. Bu sorun çözülürse, iki ülke arasındaki ilişkilerin önündeki büyük bir engel kalkmış olacak ve daha sonra soykırım iddiaları, toprak talepleri konularının çözümü için ortak yol bulunmaya çalışılacaktır. Diplomatik ilişkilerin kurulması ve sınırların açılması ise bu şartlar gerçekleştiğinde mümkün olacaktır.

Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan, 6 Ekim 2008 tarihinde Abdullah Gül'ü iki ülke arasındaki milli futbol maçını izlemeye davet etmiştir. Cumhurbaşkanı Gül'ün bu daveti kabul ederek Ermenistan'a gitmesi, ilişkilerin düzelmesi yolundaki umutları arttırmıştır. Bu gelişmeler 22 Nisan 2009 tarihinde Türkiye- Ermenistan arasında yapılan çerçeve anlaşmasının yolunu açmıştır. İki ülkenin dışişleri bakanlıklarının internet sayfalarında aynı zamanda yayınlanan kısa bildiri ile tarafların 'ikili ilişkileri normalleştirmek...ve bu yolla bölgede barış, güvenlik ve istikrarı ileriye götürmek hedefiyle yoğun gayret gösterdikleri', bunun için kapsamlı bir çerçeve üzerinde uzlaştıkları ve 'bir yol haritası' ortaya koydukları ilan edilmiştir (Caşın & Kısacık, 2017, s.133). Ancak bu durum Azerbaycan tarafında ciddi tepkilere ve tedirginliklere

yol açmıştır. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan 28 Ağustos'ta İlham Aliyev'i arayarak gelişmeler hakkında bilgilendirmiş ve ertesi gün Dışişleri Müsteşarını ve yardımcısını Bakü'ye göndererek daha detaylı bilgi verilmesini sağlamıştır.

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Ermenistan Dışişleri Bakanı, 31 Ağustos 2009 tarihinde ortak bir açıklama yapmıştır. Sonrasında Davutoğlu bir haber kanalının sorularını cevaplarken, Ermenistan ile ilişkileri normalleştirme sürecinin her aşamasında Azerbaycan'ın çıkarlarının dikkate alınacağını ve bu nedenle sınırların açılmasının söz konusu olmadığını belirtmiştir. Türkiye ile Ermenistan arasındaki, görüşmelerle ilgili Azerbaycan'a detaylı bilgi verilmemesinin iki ülke arasındaki ilişkilerde gerginlik meydana getireceği açıkça görülmüştür.

Türkiye ile Ermenistan arasında 10 Ekim 2009'da 'Diplomatik İlişkilerin Tesisi' ve 'İkili İlişkilerin Geliştirilmesi' olarak iki protokol imzalanarak ilişkilerin düzeltilmesine yolunda bir çerçeve ortaya konulmuştur. Ancak protokollerin imzalanması iki ülkede de muhalefetin sert tepkisine neden olmuş, Ermenistan'da diasporanın yoğun baskısı, Türkiye'nin ise Azerbaycan'dan aldığı tepkiler protokollerin uygulamaya geçirilmesini engellemiştir. Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan bildiride, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını terk etmeden Türkiye'nin ilişkileri normalleştirmek adına attığı adımların Azerbaycan'ın çıkarlarına ve kendilerine verilen sözlere aykırı olduğu ifade edilmiştir. Aynı zamanda bu durumun Türkiye- Azerbaycan ilişkilerinin ruhuna uygun olmadığı, bölgesel barış ve güvenlik çabalarını tehdit altında bıraktığı vurgulanmıştır.

Protokollerin imzalanmasından sadece dört gün sonra, Sarkisyan ikinci Türkiye-Ermenistan futbol maçını izlemek üzere Bursa'ya gelmiştir. Zürih'teki tarihi imza töreninin ardından gerçekleşen bu ziyaret oldukça olumlu karşılanmıştır. Fakat FIFA'nın Bursa'daki maç öncesinde stadyuma Azerbaycan bayraklarının girmesini yasaklaması huzursuzluk yaratmış ve Azerbaycan ile Türkiye arasında gerginlik yaşanmasına sebep olmuştur. Bunun üzerine, Azerbaycan yetkilileri Türkiye'yi saygısızlıkla suçlayarak memnuniyetsizliklerini dile getirmişlerdir (Görgülü, Iskandaryan & Minasyan, 2010, s.9).

Türkiye Dağlık Karabağ sorununda bölgesel güç olarak Azerbaycan'ın yanında yer alan tek devlet olmuştur. Türkiye, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı işgalci

politikalarına tepki olarak sınırını kapatmış ancak son dönemlerde komşularla sıfır sorun politikasını Ermenistan ile ilişkilerine de yansıtma girişiminde bulunmuştur. Bu anlamda iki ülke arasında Cenevre’de yapılan görüşmeler, Azerbaycan’ı ciddi oranda rahatsız etmiş ve tarihte ilk defa aralarında soğukluk yaşanmıştır. Azerbaycan, 2009 yılında Türkiye ile Ermenistan arasında yapılan protokollerin yanlış olduğunu düşünerek Türkiye’yi de bu konuda ikna etmeye çalışmış ve başarılı da olmuştur. Türkiye ise Azerbaycan’ı, Ermenistan’ın topraklarından geri çekilmedikçe sınırların açılmayacağına dair ikna etmiştir. Daha sonra Başbakan Erdoğan’ın 13 Mayıs 2010 tarihinde Azerbaycan Parlamentosu’nda yaptığı açıklamalar Azerbaycan’ın tedirginliklerini gidermiş, BM ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası platformda Dağlık Karabağ ile ilgili yapılan konuşmalar Azerbaycan’ı tam olarak rahatlatmıştır.

Türkiye, Ermenistan ile ilişkileri normalleştirmeye yönelik girişimlerde bulunurken aynı zamanda Azerbaycan ile yakın ilişkilerini muhafaza etmek zorunda kalmıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi yolundaki çabalardan sonuç alınamamasında Dağlık Karabağ sorununun önemli bir etkisi olmuştur.

Ermenistan Dağlık Karabağ sorununun Türkiye ile ilişkilerini ilgilendirmediğini düşünmekte, ilişkilerin normalleşmesinin sorunun çözümüne bağlanmasının ve sınırların açılmasının bu koşul ile gerçekleşeceğinin kabul edilemez bir durum olduğunu ileri sürmektedir. Ermenistan Türkiye’den Dağlık Karabağ sorununu ilişkilerden ayrı tutmasını istemektedir. Türkiye ise Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden herhangi bir anlaşma sağlanamayacağını ve sınırların açılmasının mümkün olamayacağını açıklamıştır.

Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesi yeni fırsatların ortaya çıkmasını ve Güney Kafkasya’da barış ve istikrarın sağlanmasını kolaylaştıracağı düşünülmektedir. Bölgede barış ve istikrarın sağlanmasına engel olarak görülen Dağlık Karabağ sorununun çözülmesine de yardımcı olacağına inanılmaktadır. Ancak Ermenistan Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesinin Dağlık Karabağ sorunu ile ilişkilendirilmesinden fazlaca rahatsız olmuştur.

İki ülke arasında doğası gereği zaten var olan temellere yapılacak biraz yatırım, söylemlere daha az dikkat, sivil toplumun aktif şekilde devreye sokulması, karşı tarafın hassasiyetlerini biraz anlamak ve ortak stratejik çıkarlar üzerinden konuşmak önemli.

Bunlar Türkiye'yi Bakü'de eski konumuna hemen getirmese bile, ilişkilerin kopmasını önleyecek ve önemli bir başlangıç olacaktır (Aydın, 2009, s.6).

Zaman içerisinde Ermenistan ile görüşen Azerbaycan, Türk- Ermeni diplomatik ilişkilerinin kurulmasına karşı çıkmamıştır. Azerbaycan için asıl sorun görüşmelerin gizli yapılması ve protokollerde Dağlık Karabağ konusunun yer almaması olmuştur. Azerbaycan sınırların kapalı olmasını Ermenistan'a karşı bir baskı aracı olarak görmüş ve sorun çözülmeden sınırların açılması ihtimalini yanlış olarak değerlendirmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Ermenistan ile imzalanan protokolleri onaylamamış, Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin aldığı karar ise süreci dondurmıştır. Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan, 22 Nisan 2010 tarihinde protokollerin askıya alındığını açıklamıştır.

2010'da ABD Kongresi'nin Temsilciler Kanadı Dış İlişkiler Komitesi'nin 1915 olaylarına ilişkin kabul ettiği karara karşı Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ü arayarak Türkiye'ye destek, karara da itirazını bildirmiştir. Aynı gün Azerbaycan'da siyasi parti temsilcileri ve devlet resimleri de açıklamaları ile ABD Kongresi Temsilciler Kanadı Dış İlişkiler Komitesi'nin kabul ettiği karara kendi itirazlarını bildirmişlerdir. Azerbaycan Parlamentosu ise 5 Mart 2010'da Kongre'ye müracaat ederek, Temsilciler Kanadı Dış İlişkiler Komitesi tarafından kabul edilen bu kararın Kongre tarafından kabul edilmemesini talep etmiştir (Veliyev, 2012, s.31-32).

Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı soykırım iddiaları ve toprak taleplerinin yanında Azerbaycan topraklarındaki işgal durumu, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesini engelleyen faktörler olarak görülmektedir. Türkiye bu nedenlere dayanarak Ermenistan ile sınır kapılarını kapatmış ve buna rağmen Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan'a karşı saldırgan politikasında değişim olmamıştır. Sınır kapılarının açılması için Ermenistan'ın bu yanlış tutumundan vazgeçmesi ve üzerine düşenleri yapması gerekmektedir. Ermenistan, Azerbaycan toprakları üzerindeki işgalden geri çekilmeli, Türkiye'ye karşı toprak taleplerini ve soykırım iddialarını bir kenara bırakmalıdır. Eğer bunlar gerçekleşmeden sınırlar açılırsa Türkiye taviz vermiş olacak ve bu durum Ermenileri daha da cesaretlendirecektir. Türkiye'nin bu ülke ile koşullar gerçekleşmeden diplomatik ilişkiler kurması, Azerbaycan'ın Ermenistan politikasını zayıflatacak ve Türkiye- Azerbaycan ilişkilerinin bozulmasına neden olacaktır.

Mevcut koşullarda Türkiye sınır kapılarını açmamalıdır. Ermenistan'ın asılsız iddialarından vazgeçmesi ve Azerbaycan topraklarını terk etmesi koşuluyla sınır kapılarının açılabilceği hem Türkiye hem de Azerbaycan tarafından vurgulanmalıdır. 'Sınır kapısının kapalı olması, diğer sorunların çözümlüne hizmet eder. Eğer kapı açılırsa, diğer sorunlar (tarihi, siyasi) ve Karabağ sorunu çözülemez.' Şeklinde bir anlayışın kabul edilmesi gerekmektedir. Türkiye devletinin genel politikasının da bu yönde olduğu anlaşılmaktadır. Ermenistan sorunu Türkiye ve Azerbaycan'ın ortaklığıyla gerçekleştirilen ciddi projeler ve çalışmalarla dünya kamuoyuna anlatılmalıdır (Karabulut, 2014, s.10).

SONUÇ

Dağlık Karabağ sorunu, Sovyetler Birliği dağılmadan önce başlamış, daha sonra bağımsızlıklarını elde eden devletler arasında çatışmalara dönüşmüş ve uluslararası düzeyde tartışılmaya başlanan bir konu haline gelmiştir. Rusya, Güney Kafkasya'yı işgal ettikten sonra bölgeye Ermenileri yerleştirmiş ve nüfus oranında değişikliğe neden olmuştur. Ermeniler 1980'lerde Rusya'nın da desteğiyle Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinde toprak iddialarına başlamıştır. Dağlık Karabağ'ın kendi topraklarına katılmasını talep etmiş ancak bunu başaramamıştır. Ermenistan için Dağlık Karabağ bir hedef, tutku haline gelmiş ve Azerbaycan topraklarında işgallere başlamasına neden olmuştur. Ermenistan'ın toprak iddialarına karşı çıkan Azerbaycan, topraklarını korumak için direnmiş ancak iktidar sorunları, ordusunun güçsüz ve yetersiz olması, arkasında Rusya gibi bir gücün bulunmaması nedeniyle Ermenistan karşısında yenik düşmüştür. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına karşı saldırılara devam etmesi üzerine Azerbaycan, üçüncü ülkelerden ve uluslararası kuruluşlardan yardım talebinde bulunmuştur. Dağlık Karabağ Azerbaycan'ın bir toprağı olarak Kafkasya bölgesinde yer almakta ve stratejik açıdan büyük önem taşımaktadır. Kafkasya bölgesinde çıkarları bulunan devletler Ermenistan-Azerbaycan arasındaki sorunun çözümü için girişimlerde bulunmuş ve süreçte yer almışlardır.

Girişimlerde bulunan ve sorunun çözümünü kontrol altında tutmak isteyen Rusya, çözüm sürecine daha çok olumsuz katkı yapmıştır. Rusya, çatışma içerisinde olan Ermenistan- Azerbaycan ile yoğun ilişkileri olan, bölgeyi iyi tanıyan bir ülke olmasına rağmen, Ermenistan'a sağladığı büyük destek ile bilinen bir ülke olmuştur. Rusya, Ermenistan aracılığı ile Kafkasya bölgesindeki etkisini sürdürmeyi amaçlamış ve sorunun çözümünden çok bu durumda kalmasını isteyen ülke konumuna yerleşmiştir. Azerbaycan, savaş ve sorunun çözümü sürecinde, Rusya'nın Ermenistan'a desteğini gördüğü için diğer devletlerin yardımlarını daha çok beklemiştir.

Sorunun çözümüne ve Kafkasya bölgesine ilgi gösteren ve çözümü için girişimlerde bulunan ABD ise Dağlık Karabağ'ın enerji kaynaklarını kendisi için önemli görmüş ve bölgedeki Rusya etkisini azaltmak amacıyla sürece dahil olmuştur. ABD, Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan toprak bütünlüğünü tanımış, birçok girişimde bulunmuş ancak ülkesindeki Ermeni diasporası etkisi yüzünden kararlarını

onların isteği yönünde vermek zorunda kalmıştır. ABD'nin çözüm sürecindeki politikaları genellikle Ermeni diasporası tarafından belirlenmiş, bazı kararlarına engel olmuştur.

Bölgeye İran açısından bakıldığı zaman bu ülkenin de kendi çıkarlarına göre hareket ettiği görülmektedir. İran'ın sorunun çözümünde etkilendiği en önemli nokta ülkesinde yaşayan Azeri Türkleridir. İran ülkesinde 20 milyona yakın Azeri'nin yaşıyor olması nedeniyle Dağlık Karabağ sorusunda Azerbaycan'a karşı ikili bir politika izlemiştir. İran, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü savunurken, aynı zamanda gelişmesini ve güçlenmesini önlemek istemiştir. Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ sorunuyla uğraşması, İran'da yaşayan Azerilerle ilgilenmesine engel olacak ve bu durum İran'ın işine gelecektir. İran, bölgede Azerbaycan ve Ermenistan'a komşu olması nedeniyle bölgede varlığını hissettirmek istemiştir. Böylece Azerbaycan, uluslararası kuruluşlardan ve yabancı devletlerden gördüğü desteği İran'dan alamamıştır. İran, Ermenistan yanlı bir politika izlemiş ve ona engel olmak yerine yaşam güvencesi olmuştur. Bölgeyle bağlantısı bulunmayan devletlerin müdahalesini istememiş ve Azerbaycan'ı yalnız bırakmayı hedeflemiştir.

Devletlerin arabulucu girişimleri yanında uluslararası kuruluşlar da Dağlık Karabağ sorununun çözümü için yoğun çaba göstermiştir. Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı ve İslam İşbirliği Teşkilatı sorunun çözümü aşamasında zirveler yapmış, formatlar oluşturmuş, çatışma içerisindeki devletlerin görüşmesi için ortam hazırlamış ve Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili kararlar almıştır. Ancak bu girişim ve çalışmaların hiçbir somut bir sonucu olmamıştır. Bu kuruluşlar Azerbaycan toprak bütünlüğünü kabul eden kararlar almış olsa da Ermenistan'a işgalci devlet olarak hiçbir yaptırım uygulamamışlardır. Ermenistan ise cezasız kaldığını görünce işgallere 1994'e kadar hızla devam etmiştir. Ermenistan, Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmiş, çok sayıda Azeri vatandaşı öldürmüş ve bir milyon vatanndaşın mülteci durumuna düşmesine neden olmuştur. Dağlık Karabağ sorunu, Kafkasya'da barış ve istikrarın sağlanması önündeki en büyük engel olarak görülmüştür.

Dağlık Karabağ sorununa yakın gelecekte diplomatik yollarla çözüm bulmak oldukça zor görünmektedir. Azerbaycan ve Ermenistan sorunun çözümü için ortak bir nokta bulamamakta ve uzun yıllardır devam eden barış görüşmelerinin en önemli

noktası olan AGİT Minsk Grubu'nun işlevini tam olarak yerine getiremediği görülmektedir. Uluslararası önemli kuruluşlarda alınan kararlar kağıt üzerinde kalmamalı ve Ermenistan'a bu kararları uygulaması noktasında yaptırım uygulanmalıdır. İşgalci politikası yüzünden hiç cezalandırılmamış olan Ermenistan, bu zamana kadar alınan hiçbir karar doğrultusunda hareket etmemiştir. Bu noktada sorunun çözümü için kuvvetli ve yaptırım gücü olan bir arabulucuya ihtiyaç görülmektedir. Sorunun çözümü için en aktif şekilde girişimlerde bulunan AGİT Minsk Grubu herhangi bir sonuca ulaşamamıştır.

Dağlık Karabağ sorunu, Azerbaycan'da maddi ve manevi olarak büyük kayıplar yaratmıştır. Birçok alanda olumsuz olarak etkilenen Azerbaycan dış politikasının temelinde Dağlık Karabağ'ı yerleştirmiş, topraklarındaki işgalin son bulması ve mültecilerin topraklarına geri dönmesi amacıyla yoğun çalışmalar başlatmıştır. Karabağ sorununu çözebilmek için liderler dış politikada farklı yollar denemiştir. Muttalibov, Rusya'nın çözüme yönelik katkısının büyük olabileceğini düşündüğü için Rusya'ya yönelik tutum izlerken, Elçibey hükümeti Türkiye ve Batı'dan yana beklentiye girmiştir. Haydar Aliyev ve İham Aliyev ise denge siyaseti kapsamında politika izlemeyi tercih etmiştir.

Azerbaycan içinde bulunduğu mevcut durumdan memnun değildir ve Dağlık Karabağ ile ilgili açıklamalarında sorunun çözümü için askeri dahil her yolun deneneceğinin altını çizmektedir. Azerbaycan buna bağlı olarak savunma bütçesine büyük pay ayırmakta ve Ermenistan'a göre askeri alanda büyük gelişim göstermektedir. Azerbaycan aynı zamanda sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynakları ve gerçekleştirdiği enerji projeleri ile bölgede oldukça güçlenmekte ve önemli bir konuma yerleşmektedir. Siyasi, askeri ve ekonomik alanda Ermenistan karşısında üstünlük elde etmekte ve iki ülke arasındaki güç dengesi her geçen gün Azerbaycan'ın lehine değişmektedir.

Azerbaycan ve Ermenistan liderleri, eş başkanlar ve arabulucu devletlerin liderlerinin katılımıyla 200'e yakın görüşme gerçekleştirmiş ancak buna rağmen çözüm süreci hep olumsuz sonuçlanmıştır. Azerbaycan topraklarındaki işgal durumu devam ederse askeri yoldan başka seçeneği kalmayacağını ifade etse de Ermenistan tarafı mevcut durumdan memnun tavırları ile dikkat çekmektedir.

Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi için arabulucu devletlerin ve uluslararası kuruluşların daha aktif bir şekilde ve uluslararası hukuku dikkate alarak tarafsız bir şekilde yaklaşmaları gerekmektedir. Sorununun bu zamana kadar çözülememesinde büyük güçlerin bölgedeki çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri önemli bir etken olmuştur. Özellikle Kafkasya bölgesinde önemli bir aktör olan Rusya, Ermenistan'ın işgalci politikasını desteklemek yerine, sorunun kendisinden kaynaklandığını ifade etmeli ve işgalden vazgeçmesi hususunda Ermenistan'ın karşısında olmalıdır. Rusya'nın Ermenistan yanlısı bir politika izleyerek çözüm için arabulucu devlet olması mümkün değildir. Aynı zamanda ABD ve Fransa arabulucu devletler olarak Kafkasya bölgesini sadece güvenlik ve enerji çıkarları açısından önemli görmekten vazgeçmeli ve Dağlık Karabağ sorunundaki insan hakları ihlallerine dikkat çekmeli ve mülteci sorununun çözülmesi için harekete geçmelidir.

Dağlık Karabağ sorununun çözümüne büyük ilgi ve özen gösteren Türkiye ise sorunu 1988' den SSCB'nin çöküşüne kadar, Sovyetlerin iç meselesi olarak görmüştür. Türkiye 1991'de Ermenistan'ın bağımsızlığını ön koşulsuz olarak tanımış ve zayıf olduğu dönemde insani ve ekonomik yardımlarda bulunmuştur. Ancak Ermenistan'ın Şubat 1992'de Hocalı'ya saldırması, masum insanları katletmesi ve 1993'ten itibaren DKÖB dışında kalan Azerbaycan topraklarını işgal etmeye başlaması üzerine Türkiye, Ermenistan'a tepki göstermeye başlamıştır. Ermenistan'ın haksız işgallerini kınamış ve işgal ettiği Azerbaycan topraklarından derhal çekilmesini talep etmiştir. Kelbecer'in işgali ile Türkiye, Ermenistan'a sınır kapasitesini kapatmıştır. Türkiye, Azerbaycan'ı her zaman kardeş ülke olarak görmüş ve onun topraklarına karşı yapılan işgale sessiz kalmamıştır. Ermenistan'ın işgalci politikasına karşı yaptırım uygulayan tek ülke Türkiye olmuştur. Türkiye ve Azerbaycan siyasi, kültürel, ekonomik ve enerji alanlarında ortak faaliyetlerde bulunan müttefik ülkelerdir ve birlikte birçok proje imzalamışlardır. Ermenistan ise bölgesel birçok projenin dışında kalmış ve ekonomisini zayıflamıştır. Azerbaycan, Türkiye'nin desteğiyle milli ordu kurmuş, ekonomisini geliştirmiş, askeri bütçeye oldukça fazla pay ayırmış ve bölgesel birçok projenin içerisinde yer almıştır. Ermenistan işgal ettiği Dağlık Karabağ bölgesini kendi toprağı olarak kabul ettirememiş ve bu toprakların zararını görmeye başlamıştır.

Türkiye- Ermenistan ilişkilerine bakıldığı zaman bu ilişkinin en önemli boyutunu Dağlık Karabağ sorununun oluşturduğu görülmektedir. Aslında Ermenistan-Türkiye ilişkileri hiçbir zaman yolunda gitmemiş, Ermenistan ilişkilerde sorunlar

çıkarmış, uzlaşmalara yanaşmamıştır. Ermenistan, Türkiye ile imzaladığı Kars Antlaşması'nı tanıdığını açıklamamış bu da sınırları kabul etmediğini göstermiş aynı zamanda Türkiye'nin sözde 'Ermeni Soykırımı'nı tanınması gerektiğini ve sonucunda gerekenleri yapmasını istemiştir. Türkiye- Ermenistan ilişkileri birçok nedenle istendiği gibi gelişememiş, adımlar atılsa da sonuçsuz kalmıştır. Türkiye, Ermenistan-Azerbaycan arasında ateşkes sağlandıktan sonra ilişkilerin normalleşmesi için girişimlerde bulunmuş, iki ülke arasında protokoller imzalanmış ve görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ancak Türkiye, Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden Ermenistan'a sınırları açmayacağını bildirmiş ve Azerbaycan'ın arkasında durmaya devam etmiştir. Hem kardeşlik ilişkisi bağlamında hem de ekonomik ilişkiler açısından düşünüldüğünde Azerbaycan'ın getirisi, Ermenistan'dan daha fazla görülmektedir. Ermenistan- Türkiye ilişkilerinde ise sorunun çıkması Ermenistan tarafı ile ilgilidir. Bu durum Ermenistan toplumunda yerleştirilmiş olan Türk karşıtı söylemler ve asılsız toprak talepleri ve soykırım iddiaları ilişkilerde her zaman sorun oluşturmuş ve gelişmesine engel olmuştur. Türkiye bu anlamda Azerbaycan'ın haklı tepkisine de ortak olmuş ve uluslararası düzeydeki girişimlerde aktif rol oynamıştır.

Dağlık Karabağ sorunu, Kafkasya'da siyasi istikrar, bölgesel işbirliği, ekonomik büyüme ve bölgesel güvenliğin önündeki en büyük engel olarak görülmektedir. Türkiye, Ermenistan ile ilişkileri normalleştirme yolunda adımlar atsa da Ermenistan'ın uluslararası hukuka aykırı politikaları, BM Güvenlik Konseyi kararlarına uymaması ve Ermeni diasporasının Türkiye'ye karşı düşmanca tutumu bunu mümkün kılmamaktadır. Türkiye'nin Ermenistan ile sınırlarının kapalı olması siyasi, tarihi, ekonomik nedenler ve Dağlık Karabağ sorununa dayanmaktadır. Ermenistan ile sınırlar meselesini Azerbaycan olmadan değerlendirmek mümkün değildir ve Türkiye bu zamana kadar sınırları kapalı tutarak hem kendi menfaatlerini hem de Azerbaycan'ın çıkarlarını düşünmektedir.

Ermenistan bulunduğu coğrafi konum ve ekonomik yapısı itibarıyla Türkiye'ye muhtaç durumdadır ve bu nedenle Ermenistan'ı cesaretlendirecek tavizler verilmemelidir. Türkiye'nin Ermenistan ile sınır kapılarını açması Dağlık Karabağ sorununun çözümünü daha da çıkmaza sokacaktır. Türkiye, Kafkasya bölgesinde oldukça etkili bir ülkedir ve birçok projenin içinde önemli bir aktör olarak yer almaktadır. Türkiye- Ermenistan ilişkilerini etkileyen en önemli unsur Dağlık Karabağ sorunu olmuştur.

Türkiye'nin sıfır sorunlu dış politika benimsemesi Ermenistan ile ilişkilerine de yansımıştır ve iki ülke arasında ilişkilerin normalleştirilmesi yolunda adımlar atılmaya başlanmıştır. 6 Ekim 2008 tarihinde Sarkisyan'ın, Abdullah Gül'ü, iki ülke arasındaki futbol maçını izlemeye davet etmesi ve Gül'ün bu daveti kabul etmesi üzerine ilişkilerin düzelmesi adına büyük bir umut oluşmuştur. Daha sonra 22 Nisan 2009'da Türkiye ile Ermenistan arasında yapılan çerçeve anlaşmasının yolu açılmıştır. İki ülke arasında 10 Ekim 2009 tarihinde Diplomatik İlişkilerin Tesisi ile İkili İlişkilerin Geliştirilmesi olarak iki protokol imzalanmıştır. Ancak imzalanan bu protokoller iki ülkede de tepki ile karşılanmıştır. Ermenistan'da diaspora, Türkiye'de muhalefet ve aynı zamanda Azerbaycan'dan alınan tepkiler nedeniyle protokoller uygulamaya geçirilememiştir. Protokollerin süresiz olarak askıya alınması normalleşme sürecini dondurmuş ancak tam olarak bitirmemiştir.

Ermenistan Türkiye ile diplomatik ilişkiler kurulması için hiçbir önkoşul kabul etmemekte ve Dağlık Karabağ sorununun ilişkilere yansıtılmasını yanlış bir tutum olarak değerlendirmektedir. Türkiye ise Ermenistan'ın işgal altında tuttuğu Azerbaycan topraklarından çekilmesi, soykırım iddialarından ve toprak taleplerinden vazgeçmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin aldığı kararlar bu konuda Türkiye'nin elini güçlendirir niteliktedir. Alınan kararlarda Azerbaycan'ın ve bölgedeki diğer devletlerin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygı gösterilmesi gerektiği ve güç kullanarak toprak kazanmanın kabul edilemeyeceğine vurgu yapılmaktadır. Ermenistan'ın Azerbaycan'a ait olan toprakları işgal etmesi kınanmakta ve o topraklardan geri çekilmesi talep edilmektedir. Türkiye, Ermenistan ilişkilerini şekillendirirken Azerbaycan'ı mutlaka dikkate alarak hareket etmelidir. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki kültürel, siyasi, ekonomik, uluslararası enerji ve ulaşım hatları konularındaki bağları, Azerbaycan'ın Kafkasya'da Türkiye için vazgeçilmez ülke konumuna getirmektedir.

Ermenistan, Türkiye'ye karşı tarihin her döneminde soykırım iddialarını gündeme getirmiş ve uluslararası düzeyde tanınması için çaba göstermiştir. Türkiye ile Ermenistan arasında yapılacak olan protokoller, bu iddialarından vazgeçmesini sağlamayacaktır çünkü Ermenistan tarafı her fırsatta sözde soykırım iddialarından vazgeçmeyeceklerini vurgulamaktadır. Bu bağlamda konuya bakılacak olursa Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin önündeki tek engel Azerbaycan değildir ve Ermenistan'ın Türkiye'den toprak talepleri ve soykırım meselesi ilişkilerin önündeki engeller arasında

görülmektedir. Türkiye'nin sınırlarını açması için, Ermenistan işgal ettiği Azerbaycan topraklarından geri çekilmeli, Türkiye'ye karşı öne sürülen soykırım iddialarından ve toprak taleplerinden vazgeçmelidir. Ermenistan, Azerbaycan topraklarını işgal altında tuttuğu sürece Türkiye'nin sınırları açmak gibi bir niyeti olmamalıdır. Bu nedenler göz önünde bulundurulduğunda Türkiye- Ermenistan ilişkilerinin sadece Azerbaycan'a bağlı olmadığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Aslanlı, A. (2015). 'Karabağ Sorunu ve Türkiye- Ermenistan İlişkileri'. Ankara: Berikan Yayınevi.

Aslanov, E. (2012). 'Azerbaycan- Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık'. C. Veliyev, R. Resullu, & K. Aslanlı. içinde Ankara: Berikan Yayınevi, 9- 12.

Cafersoy, N, &Aslanlı, A. (2012). 'Türkiye- Azerbaycan Askeri İlişkileri'. Ankara: Berikan Yayınevi, 149- 172.

Caşın, M. H., &K, S. (2017, Eylül). 'Kafkasya'da Azerbaycan- Ermenistan Uyuşmazlığı: Çatışma- Barış Sarkacı', Ankara: Seçkin Yayıncılık, 15-175.

Demirtepe, T. (2011, Eylül). 'Dağlık Karabağ Sorunu Dar Alanda Büyük Oyun'. Avrasya Araştırmaları Merkezi, USAK Rapor No: 11-7, 3-12.

Haşımzade, A. A. (2012). 'Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti'. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Mehdiyev, R. (2015, Temmuz). 'Dağlık Karabağ Kaynakların Diliyle Tarih'. Ankara: Berikan Yayınevi.

Mirzazade, A. (2014, Haziran). 'Karabağ Düğümü'. İstanbul: İmleç Kitapevi.

Oğuz, C.C. (2010, Nisan). 'Türkiye- Azerbaycan İlişkileri ve Ermenistan Faktörü'. Ankara: YT Yayıncılık.

Paşayeva, G. (2012). 'Parlamentolararası İlişkiler: Başarılar ve Perspektifler'. C. Veliyev, R. Resullu, &K.Aslanlı içinde, Azerbaycan- Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık (s.59-75). Ankara: Berikan Yayınevi.

Resullü, R., &Aslanlı, K.(2012). 'Azerbaycan- Türkiye Ekonomik İlişkileri: Temel Eğilimler ve Başarılar'. C. Veliyev, R. Resullu, &K.Aslanlı içinde, Azerbaycan- Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık (s.77-102). Ankara: Berikan Yayınevi.

Veliyev, C. (2012). 'Bölgesel Olayların Türkiye- Azerbaycan İlişkilerine Etkisi'. Ankara: Berikan Yayınevi, 23- 58.

Veliyev, C. (2012). 'Azerbaycan- Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık'. Ankara: Berikan Yayınevi.

Wall, T. D. (2014, Kasım). 'Karabağ'. İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları.

Yılmaz, R., & Ismayılov, E. (2011, Ekim). 'Etnik Çatışma Teorileri Işığında Dağlık Karabağ Sorunu'. İstanbul: BİLGESAM, Rapor No: 37, 1- 26.

Makale/ Bildiri

Askeroğlu, S. (2016, Haziran 14), 'Dağlık Karabağ Satrancında Kördüğüm'. Bizim Ahiska-  Aylık Kültür Dergisi (42), 12-15.

Aslanlı, A. (2012). 'Karabağ Sorunu ve Azerbaycan- Türkiye- Ermenistan İlişkileri'. Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi, 1(1), 175-196.

Aydın, M. (2009, Eylül). 'Azerbaycan, Türkiye- Ermenistan Anlaşmasının Neresinde?', TEPAV- Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, 1-6.

Bozkuş, Y.D. (2016). 'Dağlık Karabağ Sorununda Büyük Gler ve Politikaları'. Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (28), 115- 130.

ıtak, E. (2016, Mayıs). 'Bölgesel Güvenlik Denkleminde Türkiye- Azerbaycan Enerji İlişkisinin nemi'. DergiPark, 1(1), 117- 139.

Ekici, Y. (2017, Mart). 'Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu'. Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 62-76.

Gökçe, M. (2011). 'Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye- Ermenistan İlişkileri zerine Bir Değerlendirme'. International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 6(1), 1111- 1126.

Gökçe, M. (2014). 'İki Kardeş Devletin Ortak Sorunu: Karabağ ve Ermeni Meselesi'. Yeni Türkiye, 1- 11.

Görgülü, A. (2014). 'Türkiye- Ermenistan İlişkileri ve Dağlık Karabağ Sorunu'. Yeni Türkiye, 1-6.

Görgülü, A., Gündoğar, S. ř., Iskandaryan, A, & Alexander, Minasyan, S. (2010, Ocak). 'Türkiye- Ermenistan Diyalog Serisi: Kısır Döngüyü Kırılmak'. TESEV- Kafkas Enstitüsü Ortak Raporu, 1- 19.

Görgülü, A., Iskandaryan, A., Minasyan, S. (2010, Ekim). 'Türkiye- Ermenistan Diyalog Serisi: Yakınlaşma Sürecini İncelemek'. TESEV, 1- 27.

Gl, N. & Ekici, G. (2001). 'Azerbaycan ve Türkiye ile Bitmeyen Kan Davası Ekseninde Ermenistan'ın Dış Politikası'. Avrasya Dosyası-  Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi: Azerbaycan zel, 7(1), 381- 387.

Gürel, ř. (2014). 'Karabağ Sorunu zerine Bir Not'. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 47(1), 181- 185.

Hollander, S. L. (2014). '1991 Sonrasında Türk- Ermeni İlişkileri'. Yeni Türkiye, 1-8.

Karabulut, K. (2014). 'Türkiye- Ermenistan Sınır Kapılarını Açmak Veya Amamak, Siyasi ve Ekonomik Bir Değerlendirme'. Yeni Türkiye, 1- 11.

Kılavuz, İ. T. (2017). ‘ Dağlık Karabağ Müzakerelerinin Geleceği’. Dergipark, 52(2), 51- 78.

Mustafayev, B. (2013). ‘Karabağ’ın İşgal Süreci ve Bölgede Yaşanan Son Olaylar Çerçevesinde Çözüm Arayışları’. Erzurum: A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 281- 294.

Örtlek, M. (2014). ‘Bağımsızlık Sonrası Türkiye- Ermenistan İlişkileri’. Yeni Türkiye, 1- 23.

Özbay, F. (2011, Ocak). ‘Türkiye- Ermenistan İlişkiler’, İstanbul: BİLGESAM-Bilge Adamlar Stratejik Araştırma Merkezi, Rapor No: 25, 1-13.

Özdal, B. (2009, Ekim). ‘Türkiye-Ermenistan Diyalogu: Uzun Bir Sürecin Başlangıcı Mı?’. Ortadoğu Analiz, 1(10), 67- 75.

Özkul, O., & Vermez, H. (2014) ‘Dağlık Karabağ Probleminin Tarihi ve Siyasi Nedenleri’. Yeni Türkiye, 1- 14.

Özyılmaz, E.V. (2013). ‘Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ’. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(2), 191- 208.

Pehlivan, Z. N. (2016, Temmuz). ‘Rusya’nın Ermeni Devleti Kurma Politikasının Sonucu: Karabağ Sorunu’, Asia Minor Studies International Journal of Social Sciences, 4(8), 94- 109.

Sapmaz, A., & Sarı, G. (2015). ‘Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi’. Güvenlik Stratejileri, 8(15), 1- 31.

Söker, Ç. (2017). ‘Dağlık Karabağ Sorununun Çatışmayı Çözme Perspektifinden İncelenmesi’. Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(16), 555-574.

Şihaliyev, E. (2012). ‘Uluslararası İlişkiler Boyutuyla Ermenistan- Azerbaycan Çatışması’. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(1), 130- 160.

Şihaliyev, E., & Yılmaz, R. (2015, Mayıs). ‘Ermenistan-Azerbaycan Çatışması: Çözüm Yolundaki Temel Sorunlar ve Gelecek Senaryoları’. Bilge Strateji, 7(13), 31- 54.

Tulun, M. O. (2014, Mart). ‘Dağlık Karabağ ve Kırım: Çifte Standartların Bir Karşılaştırması’. Avrasya İncelemeleri Merkezi (48), 1-3

Tuncel, T. K. (2015, Haziran). ‘Hukuki Açıdan Dağlık Karabağ Sorunu’. Avrasya İncelemeleri Merkezi, 1- 7.

Tüysüzoğlu, G. (2014). ‘Farklı Dış Politika Seçenekleri Bağlamında Ermenistan Dış Politikasının Değerlendirilmesi’. Yeni Türkiye, 1- 18.

Yılmaz, R. (2010). 'Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi'. Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 69- 93.

Yılmaz, R. (2013). ' Kafkasya'da Çözülemeyen Kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu'. Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi, 2(1), 71- 96.

Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri

Aliyev, T. (2006). 'Dağlık Karabağ Sorunu ve Uluslararası Örgütler'. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 108-150.

Bedelova, A. (2016). 'Ermenistan- Azerbaycan Çatışması ve Uluslararası Örgütler'. Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bakü, 65-110.

Çetinkaya, S. (2016). 'Dağlık Karabağ Sorunu ve Bu Eksende Türkiye- Ermenistan İlişkileri', Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bolu, 1- 23.

İbadov, A. (2007). 'Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler'. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir, 136-172.

Sayılan, M. O. (2007). '1988-95 Arası Dağlık Karabağ Sorunu'. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 3-21.

Sofiyeva, V. (2013). 'Türkiye- Azerbaycan İlişkilerinde Ermenistan ve Normalleşme Krizi'. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans tezi, Ankara, 149- 199.

İnternet Kaynakları

Oruç, M. Ş. (2016, Nisan 10). 'Buzu Çözülen Çatışma Bölgesi: Dağlık Karabağ', Yeni Şafak.

<https://www.yenisafak.com/yazarlar/mervesebnemoruc/buzu-cozulen-catima-bolgesi-daglik-karabag-2028112>